

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ КОМИТЕТІ

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
БАЛАЛАРДЫҢ ЖАҒДАЙЫ
ТУРАЛЫ БАЯНДАМА
2021 ЖЫЛ**

НҰР-СҰЛТАН, 2021

Қазақстан Республикасындағы балалардың 2021 жылғы жағдайы туралы баяндама, Нұр-Сұлтан, 2021, – 171 бет.

ISBN

Қазақстан Республикасындағы балалардың 2021 жылғы жағдайы туралы баяндама қолданыстағы құқықтық құжаттарды, ашық қолжетімділіктегі ресми статистикалық деректерді, мемлекеттік орталық және жергілікті атқарушы органдар ұсынған мәліметтерді, сондай-ақ әлеуметтік зерттеу деректерін талдау негізінде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша дайындалды.

Редакторы: Мацкевич И.К.

Құрастырушылар: Барабанова Е.И., Буторина О.П., Исаханов М.А., Каленова А.А., Лавренова О.П., Назырова Л.С., Степаненко О.О., Федорова Е.С., Шабденова А.Б.

Дизайны: Мартыщенко Т.А.

МАЗМҰНЫ

Аббревиатуралар мен қысқартулар.....	6
Кіріспе.....	7
1 тарау. Балалардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнама.....	10
2 тарау. Қазақстанның балалар халқы: демографиялық сипаттамасы.....	18
3 тарау. Отбасындағы бала. Қазақстанның отбасылық саясаты.....	26
4 тарау. Балалар мен отбасыларды әлеуметтік қолдау	36
5 тарау. Әлеуметтік саладағы балаларға қатысты қазақстанның бюджет саясаты.....	54
6 тарау. Қазақстан балаларының денсаулығы.....	66
7 тарау. Балаларға арналған білім.....	88
8. Осал балалар. Байланыстағы және заңмен қақтығыстағы балалар.....	114
9 тарау. Балалардың әл-ауқат индексі.....	130
10 тарау. Балалардың құқықтық қорғалуының жай-күйі және қр-да балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және іске асыру бойынша ағымдағы жағдай туралы әлеуметтік зерттеу нәтижелері.....	136
Статистикалық деректер.....	144

АББРЕВИАТУРАЛАР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АӘК	Атаулы әлеуметтік көмек
ҚР СЖРА ҰСБ	ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы
ЖІӨ	Жалпы ішкі өнім
ШҚО	Шығыс-Қазақстан облысы
ДДСҰ	Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы
МЖМБС	Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты
МЖӘ	Мемлекеттік-жекешелік әріптестік
МДБ	Мектепке дейінгі білім беру
ЖКО	Жол-көлік оқиғасы
МДМ	Мектепке дейінгі мекемелер
БҚО	Батыс-Қазақстан облысы
АТО	Ақпараттық-талдау орталығы
ҚСАЕК	ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті
ІМ	ҚР Ішкі істер министрлігі
ДСМ	ҚР Денсаулық сақтау министрлігі
ЖАО	Жергілікті атқарушы органдар
БҒМ	ҚР Білім және ғылым министрлігі
АЕК	Айлық есептік көрсеткіш
ЕХӘҚМ	ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі
ҰБДҚ	Ұлттық білім беру деректер қоры
ҮЕҮ	Үкіметтік емес ұйымдар
НҚА	Нормативтік-құқықтық акт
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
ҚР	Қазақстан Республикасы
СҚО	Солтүстік-Қазақстан облысы
ҚР ҚК	Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі
ЮНИСЕФ	БҰҰ Балалар қоры

КІРІСПЕ

1989 жылғы 20 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясы бекіткен және 1994 жылғы 8 маусымда ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев қол қойған Бала құқықтары туралы Конвенцияны іске асыру бойынша өзіне қабылданған міндеттемелерге сәйкес Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жыл сайын «Қазақстан Республикасындағы балалардың 2021 жылғы жағдайы туралы баяндаманы» (бұдан әрі –Баяндама) ұсынады.

Баяндама «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 46-бабына сәйкес, қолданыстағы құқықтық құжаттар, ашық қолжетімділіктегі ресми статистикалық деректер, уәкілетті мемлекеттік органдар ұсынған мәліметтер, сондай-ақ Қазақстан Республикасында баланың негізгі құқықтарын іске асыру жөніндегі әлеуметтік зерттеу нәтижелері негізінде дайындалды. Әлеуметтік зерттеуге респонденттер ретінде Қазақстанның барлық өңірлеріндегі 12-18 жас аралығындағы мектеп/колледждің 2001 оқушысы; балалардың 500 ата-анасы, қалалық және ауылдық орта мектептердің 500 педагогы; 250 медицина қызметкері; балалардың құқықтарын қорғау саласындағы 32 маман қатысты.

Баяндаманың құрылымы 10 тараудан тұрады, оның ішінде балалардың құқықтық қорғалуының жай-күйі және балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және іске асыру бойынша ағымдағы жағдай туралы әлеуметтік зерттеудің нәтижелері ұсынылған.

**БАЛАЛАРДЫҢ
ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ
САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМА**

1 ТАРАУ. БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМА

Қазақстанның өркендеуінің негізі – бұл оның аумағындағы әрбір баланың бостандығын қорғау және құқықтарын қамтамасыз ету.

Тәуелсіз мемлекет болған 30 жыл ішінде ең үздік халықаралық бастамалар мен практикалар қолдау тапты, Қазақстанның балалардың құқықтарын қорғау идеяларына бейілділігін көрсететін қазақстандық құжаттар әзірленді.

Қазақстан 15 халықаралық құжатты ратификациялады, олардың біріншісі Бала құқықтары туралы конвенция болды. Барлық заңнамалық бастамалар Конвенцияның баптарына негізделген және әрбір бап заңнама құрылымына имплементацияланған.

Сонымен қатар, балалардың құқықтарын қорғау үшін маңызды халықаралық құжаттар ратификацияланды:

- Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асыруға қатысты БҰҰ-ның минималды стандартты ережелері (Пекин ережелері, 1985);
- әмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алуға арналған БҰҰ нұсқаулары (Эр-Рияд нұсқаулары, 1990);
- Бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауға қатысты БҰҰ ережелері (1990);
- БҰҰ-ның түрмеге қамауға байланысты емес шараларға қатысты стандартты минималды ережелері (Токио ережелері, 1990);
- Жұмысқа қабылдау үшін ең төменгі жас туралы конвенция;
- Балаларды саудалауға, балалар жезөкшелігіне және балалар порнографиясына қатысты Бала құқықтары туралы конвенцияға факультативтік хаттама;
- Балалардың қарулы қақтығыстарға қатысуына қатысты Бала құқықтары туралы конвенцияға факультативтік хаттама;
- ХЕҰ-ның балалар еңбегінің ең нашар түрлеріне тыйым салу және оларды жою жөніндегі дереу шаралар жөніндегі конвенциясы (182 конвенция)

Қазақстан балалардың құқықтарын қорғайтын халықаралық институттармен және ұйымдармен белсенді ынтымақтастықты жалғастыруда. БҰҰ ЮНИСЕФ Балалар Қорымен, БҰҰ-ның басқа да ұйымдарымен және агенттіктерімен әріптестік қатынастар сақталуда және дамуда.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда бала құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін 50-ге жуық нормативтік құқықтық актілер қабылданды:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы (27 бап):

- неке, отбасы және балалық шақ мемлекеттің қорғауында.
- «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодекс:
 - баланың кепілдендірілген тегін медициналық көмек шеңберінде заманауи денсаулық сақтау қызметтеріне, денсаулықты қалпына келтіруге, медициналық тексерулерге, емделуге, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етілуге құқығы;
 - мүмкіндігі шектеулі, АИТВ жұқтырған, ЖИТС-пен ауыратын балалардың тегін медициналық-педагогикалық түзетушілік қолдау алу құқығы.
- «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодекс:
 - отбасында өмір сүру және тәрбиелену, ата-аналармен қарым-қатынас жасау, өз пікірін білдіру, аты, әкесінің аты және тегінің, сондай-ақ мүлкітік құқықтарының болу құқығы;
- «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заң:
 - жастардың толыққанды рухани, мәдени және дене физикалық дамуына арналған жағдайлар.
- «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» заң:
 - кәмелетке толмағандардың заңсыз әрекеттерінің алдын алу, балаларға құқықтық және әлеуметтік кепілдіктер жасайды.
- «Білім беру туралы» заң:
 - балалардың тегін жалпы орта білім алу құқығы және конкурстық негізде тегін жоғары білім алу құқығы.
- «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» заң:
 - тегіне, нәсіліне және ұлтына, әлеуметтік және мүлкітік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге көзқарасына және тұрғылықты жеріне қарамастан балалардың тең құқықтары.
- «Балаларды қорғау және шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы конвенцияны ратификациялау туралы» заң:
 - етелдік бала асырап алу баланың мүдделері мен оның негізгі құқықтары сақталған кезде, сондай-ақ балаларды ұрлау, сату немесе саудалаудың алдын алу үшін ғана жүзеге асырылады.
- «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық жағынан түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы:

-
- мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік, медициналық-педагогикалық жағынан түзеу арқылы қолдаудың нысандары мен әдістерін бекітеді, бала мүгедектігінің алдын алуды анықтайды.
 - «Тұрғын үй қатынастары туралы» заң:
 - наградталған көп балалы аналарды тұрғын үймен қамтамасыз ету басымдылығын, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, көп балалы отбасылар үшін мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй алуға бірінші кезектегі құқықты (коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үйлердің жалпы санының кемінде 20%-ы), қамқоршылар үшін тұрғын үй алу үшін баланы есепке қою міндетін бекітеді;
 - заңға сәйкес «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр Ана» атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналар бірінші кезекте тұрғын үймен қамтамасыз етіледі;
 - мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйді алуға бірінші кезекте жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр Ана» атағын алған, сондай-ақ көп балалы аналар I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған, көп балалы отбасылар құқылы. Мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үйлерді (жаңадан пайдалануға берілген немесе тұрғындар босатқан) немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйлерді бөлу кезінде жетім балаларға және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үйлердің немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйлердің жалпы санының кемінде жиырма пайызы бөлінеді;
 - жетім балалардың, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың заңды өкілдері жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар білім беру ұйымына, медициналық немесе басқа да ұйымға келіп түскен күннен бастап алты ай ішінде немесе осындай балалар қорғаншылыққа немесе қамқоршылыққа алынған күннен бастап не патронат тәрбиешімен шарт жасалған күннен

бастап жергілікті атқарушы органға тұрғын үй алу үшін есепке тұрғызылады.

ҚР Қылмыстық (қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық-атқару), әкімшілік, азаматтық, отбасылық заңнамасы Бала құқықтары туралы конвенцияның нормаларын көрсетеді.

Қазақстанда мемлекеттік деңгейде ведомствоаралық өзара іс-қимыл үшін негіздер әзірленді:

- ҚР Үкіметі жанындағы кәмелетке толмағандардың құқықтары және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия;
- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл;
- Бала құқықтары жөніндегі уәкіл;
- Бала құқықтары жөніндегі өңірлік уәкілдер (білім беру саласындағы сапаны қамтамасыз ету департаменттері директорларының орынбасарлары);
- ҚР Үкіметінің 30.12.2020ж. № 950 қаулысына өзгерістер енгізу негізінде министрліктердің, ведомстволардың, комиссиялар мен ұйымдардың ведомствоаралық өзара іс-қимылы:
 1. ҚР Білім және ғылым министрлігі;
 2. ҚР Денсаулық сақтау министрлігі;
 3. Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі;
 4. ҚР Индустрия және әлеуметтік даму министрлігі;
 5. ҚР Мәдениет және спорт министрлігі;
 6. ҚР Қорғаныс министрлігі;
 7. ҚР Ұлттық экономика министрлігі;
 8. ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі;
 9. ҚР Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталығы;
 10. ҚР Президентінің жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия;
 11. ҚР ІІМ Әкімшілік полиция комитеті;
 12. ҚР СІМ Консулдық қызмет департаменті;
 13. «Шығармашылық бастамашыл әйелдер лигасы» ҚБ;
 14. Қазақстанның дағдарыс орталықтарының одағы.
- Үкіметтік емес сектор (300-ден астам ҮЕҰ);
- Қазақстанның еріктілер қозғалысы.

2021 жылғы 26 маусымда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының № 56-VII ҚРЗ Заңы қабылданды:

- кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық жағынан түзеу арқылы қолдау жағдайлары нақтыланды;
- білім алу үшін оқу, сондай-ақ арнайы, жеке дамыту және түзету-дамыту бағдарламалары мен оқыту әдістерін, техникалық, оқу және өзге де құралдарды, тіршілік ортасын, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді, медициналық, әлеуметтік және өзге де қызметтерді қамтитын арнайы жағдайлар айқындалды.

Қолданыстағы заңнама шеңберінде 2021 жылғы 12 қазанда мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды қорғауға бағытталған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» № 67-VII ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды:

- «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасылардың кәмелетке толғаннан кейін және бала I және II топтағы мүгедек мәртебесіне көшкеннен кейін мемлекеттік қордан тұрғын үй алғанға дейін есепте тұру құқығы көзделген;
- Еңбек кодексіне он сегіз жасқа дейінгі мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған қызметкерлердің жазбаша келісімсіз түнгі жұмысқа жіберуге тыйым салу бойынша толықтырулар енгізілді;
- «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» заңда жасына байланысты зейнетақы төлемдерін тағайындау үшін еңбек өтілін есептеу кезінде мүгедек баланың 18 жасқа дейінгі күтіміне байланысты уақыт есептелетін болады.

2020 жылдың басынан бастап 1 жастан 18 жасқа дейінгі балаларға АӘК тағайындауға қосымша заттай нысанда кепілдендірілген әлеуметтік пакет ұсынылады.

Көмектің түрлері мен көлемдері «Кепілдік берілген әлеуметтік топтама шеңберінде ұсынылатын көмектің түрлері мен көлемдерін айқындау туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 30 желтоқсандағы № 1032 қаулысына сәйкес айқындалады.

Мектеп жасындағы балалар-мектептерде тегін ыстық тамақпен, мектепке және кері қарай тегін жол жүрумен, сондай-ақ мектеп формасымен және керек-жарақтармен қамтамасыз етіледі. Мектеп жасындағы балаларға арналған МӘК білім беру желісі бойынша, жалпы оқыту шеңберінде тікелей мектептер арқылы беріледі.

1 жастан 6 жасқа дейінгі мектеп жасына дейінгі балалар ай сайын азық-түлік жиынтығымен және тоқсан сайын тұрмыстық химия тауарларының жиынтығымен қамтамасыз етіледі.

2022 жылдан бастап азық-түлік жиынтықтары мен тұрмыстық химия тауарларының жиынтықтары әлеуметтік қызметтер порталы арқылы ұсынылады, өз кезегінде балама ретінде Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік сатып алу рәсімдерін пайдалану қолданылады. Бірқатар заңнамалық өзгерістер 2021 жылдан бастап балаларға тегін қосымша білім беру мүмкіндігін бекітуге мүмкіндік берді: жергілікті атқарушы органдардың балаларға қосымша білім беруге мемлекеттік білім беру тапсырысын орналастыру нормасы бекітілді. Бұл қосымша білім беруге мемлекеттік тапсырысты кезең-кезеңімен ұлғайтуға, қадамдық қолжетімділік аймағында, оның ішінде ауылдық жерлерде секцияларды, үйірмелерді дамыту үшін бәсекелес ортаны қалыптастыруға мүмкіндік береді. Қосымша білім беруді ұйымдастыру үшін мемлекеттік-жекешелік әріптестік жұмысының тетіктері көзделген.

2020 жылғы 30 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мәдениет, дене шынықтыру және спорт мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды:

- алғаш рет балалар мен жасөспірімдерге арналған мемлекеттік шығармашылық және спорттық тапсырыс тетігі енгізілді;
- жан басына шаққандағы қаржыландыру әдістемесі мен қағидалары, мемлекеттік шығармашылық және спорттық тапсырыстарды орналастыру қағидалары және шығармашылық үйірмелер мен спорт секцияларының рейтингін айқындау қағидалары енгізілді;
- 2021 жылдың 1 мамырынан бастап жергілікті бюджет есебінен мемлекеттік шығармашылық және спорттық тапсырыс жарияланды.

2020 жылғы 31 желтоқсанда «Кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық және қатыгез қарау фактілерін анықтау және олармен жұмыс істеу жөніндегі ведомствоаралық өзара іс-қимыл нұсқаулығын бекіту туралы» БҒМ, ІІМ, ДСМ, ДСӘДМ № 569 бірлескен бұйрығы кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық және қатыгез қарау фактілерін анықтау және олармен жұмыс істеу жөніндегі мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылын күшейту үшін енгізілді.

2021 жылы балалардың әл-ауқатын және әртүрлі салаларда балалар үшін жағдай жасауға бағытталған ұлттық саясаттың тиімділік дәрежесін бағалауды жүргізу мақсатында балалардың әл-ауқатының индексі әзірленді. Қазақстан балаларының әл-ауқат индексі енгізу балалар мен ата-аналардың/заңды өкілдердің пікірлерін ескере отырып, өңірлер бөлінісінде балалардың жағдайын жақсартуға бағытталған түрлі салалардағы шараларды тиімді іске асыруды тежейтін факторларды уақтылы анықтауға мүмкіндік береді. Индекс төрт доменге біріктірілген 48 индикатордан тұрады:

- бала;
- отбасы және қоғам;
- мемлекеттік саясат;
- елдің әл-ауқаты.

Индекс «Ешкімді шетте қалдырмау» орнықты даму қағидатын ескере отырып әзірленді. Деректер орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті атқарушы органдардың ашық көздерінен, халықаралық және отандық зерттеу құрылымдарынан қалыптастырылады.

Сауалнама деректері балаларға (ата-аналардың рұқсатымен) және ата-аналардың өздеріне сауалнама жүргізу жолымен қалыптастырылады.

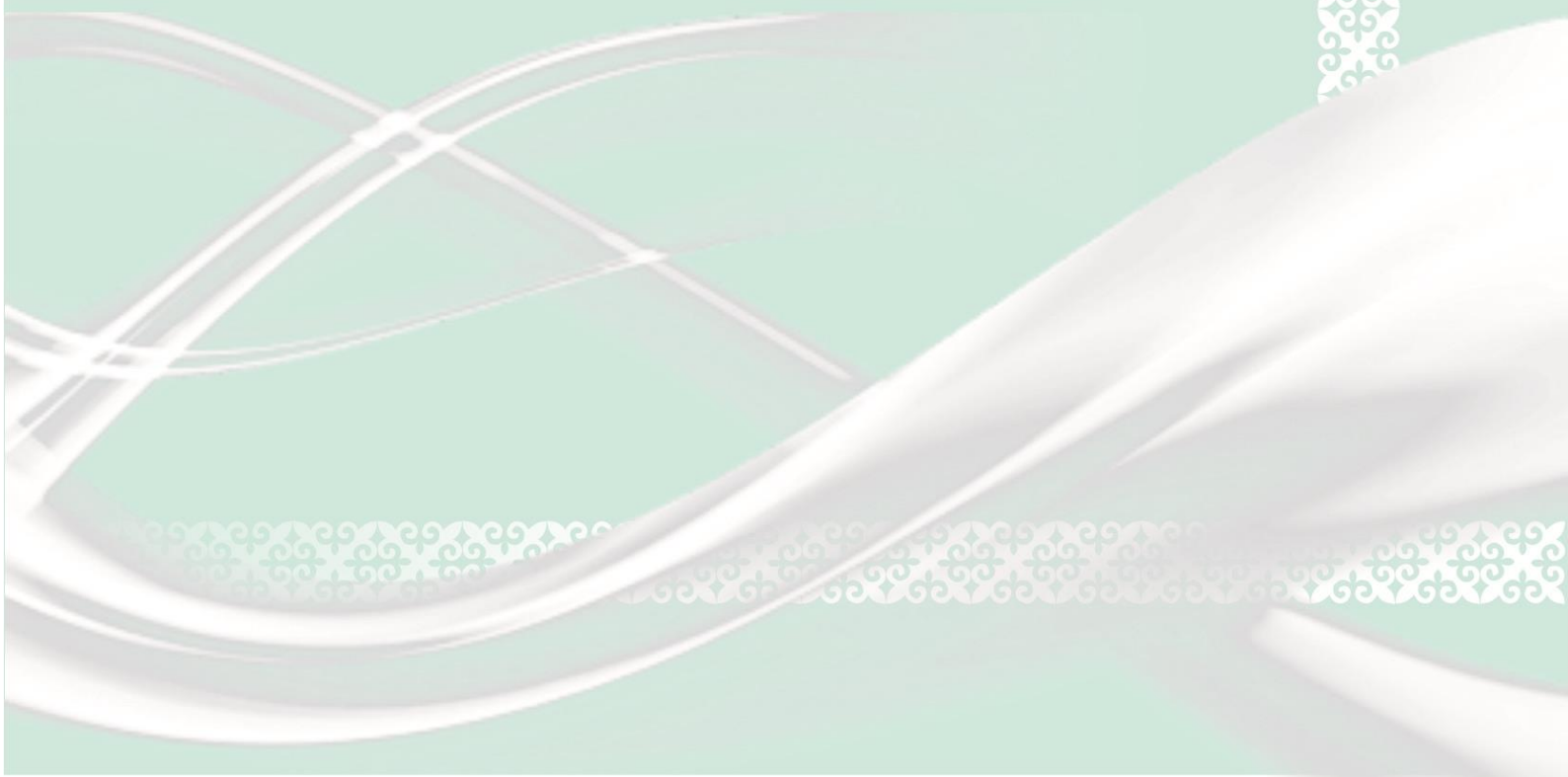
Әл-ауқат индексінің құрылымын талқылау үшін 2021 жылы 1000-нан астам сарапшылардың, ҮЕҰ, ата-аналар, педагогтар, мемлекеттік органдардың қатысуымен 50 пікірталас алаңы; 10 аймақтағы ата-аналармен және балалармен олардың жалпы әл-ауқатын бағалау, проблемалық мәселелер мен тиісті ұсыныстарды анықтау үшін 124 сұхбат; 9000 ата-ана мен балаға онлайн сауалнама жүргізу, сондай-ақ, ата-аналар мен Әл-ауқат индексінің құрылымын талқылау үшін 2021 жылы 1000-нан астам сарапшылардың, ҮЕҰ, ата-аналар, педагогтар, мемлекеттік органдардың қатысуымен 50 пікірталас алаңы өткіілді. Талқылау нәтижесінде индикаторларды алып тастау немесе қосу бойынша азаматтардың 120 ұсынысы пысықталды.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

1. Балалардың құқықтарын қорғауды заңнамалық қамтамасыз ету аса сезімтал және өзекті салаларда кеңейту және нығайту үрдісіне ие.
2. Балалардың құқықтарын қорғауды заңнамалық қамтамасыз ету бала құқықтары туралы конвенцияның ережелеріне сүйенеді.
3. Заңнамалық актілер, нормативтік-құқықтық құжаттар ведомствоаралық өзара іс-қимылдың және балалардың құқықтарын қорғау міндеттерін кешенді шешудің ең үздік практикасын дамытады.
4. 2021 жылы балалар мен олардың отбасыларының ең осал санаттары өмір сапасын жақсарту және өз құқықтарын қорғау үшін бірқатар заңнамалық негіз алды.
5. Заңнамалық базаны дамыту перспективалары балалардың әл-ауқатының нақты міндеттерін шешу үшін ведомствоаралық өзара іс-қимыл тетіктерін әзірлеу бағытында көрінеді.
6. Білім беру, медициналық, әлеуметтік қызметтерді ұсыну стандарттарын әзірлеу перспективасы оларды енгізу үшін құқықтық жағдайлармен қамтамасыз етілген.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАЛАЛАР
ХАЛҚЫ: ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
СИПАТТАМАСЫ**

2 ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАЛАЛАР ХАЛҚЫ: ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

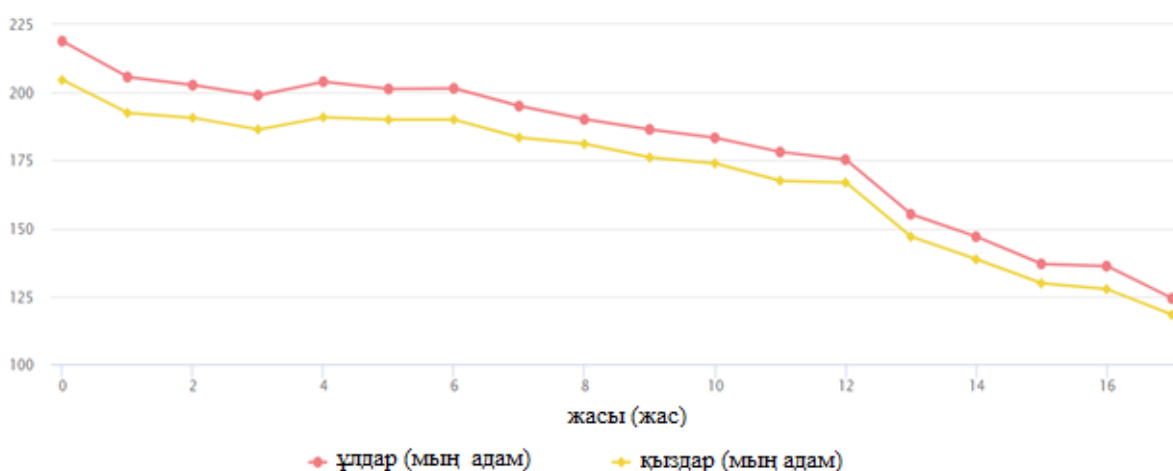
Орнықты демографиялық процестер Қазақстанның негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. Қазақстанның демографиялық саясаты бала туудың өсуіне, салауатты өмір салтын қалыптастыруға, өлім-жітімді азайтуға және соның салдарынан адамның өмір сүру сапасын арттыруға және өмір сүру ұзақтығын арттыруға бағытталған.

2021 жылы Қазақстанда Ұлттық халық санағы өтті. ҚР Премьер-Министрінің баяндамасында халық санағының алдын ала қорытындылары айтылды:

- 1.01.2022 ж. жағдай бойынша халықтың жалпы саны: 19 122 423 адам;
- халықтың орташа жасы — 31,94 жас;
- халықтың 33,91% — 0-17 жас аралығындағы балалар;
- халықтың 19,56%-ы-14-28 жас аралығындағы жастар.

Қазақстанда балалар саны тұрақты өсу үрдісіне ие: 2021¹ жылы 6 485 507 бала, 2020 жылы – 6 110 156 бала, в 2020 году – 6 110 156. Бір жыл ішінде елімізде 375 351 бала дүниеге келді.

1.1. сурет. 2021 жылдың басындағы Қазақстанның балалар халқы, адам ²

Туу көрсеткіштері (жалпы коэффициент және жиынтық коэффициент) он жыл бойы тұрақты өсу үрдісін сақтайды. 01.01.2022 ж. жағдай бойынша бір жасқа дейінгі балалар саны республикада 442,6 мың адамды құрайды, оның ішінде 214,4 мың қыз бала және 228,2 мың ұл бала.

Қазақстан Республикасы халқының құрылымындағы 0-ден 17 жасқа дейінгі балалардың үлесі 2021 жылдың басында 33%-ды құрайды (1 қосымша).

¹ <https://bala.stat.gov.kz/chislennost-detej-po-polu-i-vozrastu/>

² <https://bala.stat.gov.kz/chislennost-detej-po-polu-i-vozrastu/>

0-17 жас аралығындағы ұлдар қыздарға қарағанда 192,8 мың адамға көп. Сондай-ақ, 0-17 жас аралығындағы балалар санының 2020 жылға қарағанда 189,9 мың адамға өсуі байқалады, бұл 2020 жылдан 2,9%-ға артық.

Урабанизациялық процестер аясында қалалардағы балалар саны ауылдық жерлерге қарағанда (абсолюттік санда) жылдам өсіп келе жатқанын атап өту маңызды: Қазақстандағы балалардың жалпы санының 2021 жылы қалалық балаларға-56,7%, ауылдық балаларға-43,3% (2,3 қосымша) келеді.

Қалалық жерлерде 0-17 жас аралығындағы ер балалар қыздарға қарағанда 112,8 мыңға көп. Сондай-ақ 2020 жылға қарағанда 0-17 жас аралығындағы балалар санының 132,1 мың адамға өсуі байқалады, бұл 2020 жылдан 3,7%-ға артық.

Ауылдық жерлерде 79,9 мың адамға қарағанда 0-17 жастағы ұл балалар көп. Сондай-ақ 2020 жылға қарағанда 0-17 жас аралығындағы балалар санының 57,8 мың адамға өсуі байқалады, бұл 2020 жылдан 2,1%-ға артық.

2022 жылғы 1 қаңтарға балалардың көпшілігі Түркістан (916,5 мың адам) және Алматы (779,0 мың адам) облыстарында және Алматы қаласында (547,8 мың адам) тұрады.

Балалар санының өсу қарқынына келесі факторлар әсер етеді: туу, өлім және халықтың жыныстық және жас құрылымы. 2016 жылдан бастап республикада бала туу тұрақты өсуде-2016 жылғы 400,6 мың баладан 2021 жылы 446 491 балаға дейін. Бұл соңғы 5 жылда туылған балалардың ең көп саны.

2016-2021 жылдар кезеңінде балалар халқының үлес салмағының ұлғаюымен қатар балалар санының өсу қарқынының төмендеуі байқалады – 2016 жылғы 103,1%-дан 2022 жылғы 1 қаңтарға 103,0%-ға дейін.

ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2022 жылғы 1 қаңтарға 446 491 адам тіркелген: қалалық жерлерде 262 507 адам (58,8%), ауылдық жерлерде-183 984 (41,2%).

Туылғандардың жалпы санынан-230 272 ұл (51,6%) және 216 219 қыз (48,4%). Бала туудың жалпы коэффициенті 1000 адамға шаққанда 23,50 құрады (2020 ж. – 22,76): қалалық жерлерде – 23,34 (2020 ж. – 22,60), ауылдық жерлерде – 23,75 (2020 ж. – 22,98).

Өңірлер арасында туудың ең жоғары жалпы коэффициенті Маңғыстау облысында (1000 адамға 31,98 туғандар), Шымкент қаласында (32,35) және Түркістан облысында (31,58) тіркеледі. Туудың ең төменгі көрсеткіштері СҚО (12,01), Қостанай (12,97) және Павлодар (15,58) облыстарында байқалады.

Халықтың 1000 адамына есептегенде жалпы ел бойынша туу коэффициенті 2016 жылдан бастап 2021 жылға дейін 22,52-ден 23,50-ге дейін өсті. Бала туу көрсеткіші Қазақстанның барлық дерлік аймақтарында өсуде.

1.2. сурет. Қазақстан өңірлері бойынша бала туудың өсу қарқыны

Туудың жалпы коэффициенті-бұл бала туу жасындағы бір әйелге орта есеппен келетін балалар саны. Бұл көрсеткіш тұрақты өсуді көрсетеді.

1.1. кесте. Қазақстанда бала туудың жиынтық коэффициенті ³

Жыл	Барлығы	Қала халқы	Ауыл халқы
2016	2,77	2,58	3,08
2017	2,75	2,60	3,00
2018	2,84	2,68	3,09
2019	2,90	2,75	3,17
2020	3,13	2,89	3,53
2021	3,32	3,08	3,75

Қазақстанда туудың жиынтық коэффициентінің көрсеткіші, яғни бір әйелге келетін балалар саны 2021 жылы 3,32-ге жетті, бұл көрсеткіш 2,77 болған кездегі 2016 жылдан жоғары. Ауылдық жерлерде бұл көрсеткіш 2021 жылдың басында тиісінше 3,75, ал қалалық жерлерде 3,08 құрады.

Бала туу көрсеткіштерінің өсуі есептік деректер бойынша 2021 жылдың басына («Қазақстан Республикасындағы әйелдер» бойынша есептелген) айқын этникалық дифференциацияға ие. 2009 жылғы «Қазақстан Республикасы Ұлттық халық санағының қорытындысы». Астана, 2011): елдің 2/3 баласынан астамын қазақтар (81,38%), оныншы бөлігін орыстар (10,91%) құрады. Басқа ұлттардың ішінде ең көп өзбектер (3,32%), украиндар (0,37%), ұйғырлар (0,87%), татарлар (0,44%), немістер (0,19%). Ұдайы өндіріс процестерінің

³ Қазақстанның демографиялық жылнамасы / қазақ және орыс тілдерінде / 245 бет Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросы Бас редактор Н.С.Айдапкелов. www.stat.gov.kz .

мұндай серпіні ҚР халқының этникалық құрылымының одан әрі өзгеруіне әкеледі: Қазақстан халқының жалпы санындағы қазақтардың үлесі елеулі түрде артып келеді.

Балалар халқының этникалық құрамы Қазақстанның облыстары мен қалалары бойынша айтарлықтай ерекшеленеді. Оңтүстік-Батыс өңірлер-Қызылорда, Атырау және Маңғыстау облыстары-моноэтникалық, басым бөлігі қазақ халқы. 2021 жылдың басында осы өңірлерде қазақ балалардың үлесі 90% -93,2%, 92,6% және 91,1%-дан астамды құрады, ондағы саны бойынша екінші этникалық топ орыстар (тиісінше 1,9%, 4,4% және 3,7%)⁴

Жалпы Қазақстан бойынша қазақ балаларының үлесі Ақтөбе (81,3%), Түркістан (73,4%), Батыс-Қазақстан (72,5%), Жамбыл (73,8%) және Алматы (72,6%) облыстарында, сондай-ақ Нұр-Сұлтан қаласында (78,5%) жоғары.

Олардағы орыс балаларының үлесі (Түркістан облысынан басқа) Жамбыл облысында 10,0%-дан (мұнда дүнген балаларының үлесі (5,4%), түріктердің (3,1%) және өзбектердің (2,4%) үлесі өте маңызды) Батыс-Қазақстан облысында 19,3%-ға дейін. Түркістан облысында өзбек балаларының үлесі өте маңызды (16,4%) және орыс пен тәжік балаларының ең аз үлесі — 1,6%. Шымкентте 2021 жылдың басында қазақ балаларының үлесі 66,3%, өзбектер-18,7%, орыстар — 9,8% құрады. Шығыс-Қазақстан облысында қазақ балаларының үлесі 61,4%-ға, орыстар — 36,5%-ға тең. Алматыда қазақ балаларының саны бірдей (59,5%). Мұнда орыс балалары 23,3% құрайды, ал ұйғыр балаларының үлесі айтарлықтай (5,3%).

Халықтың жартысынан көбін Павлодар (51,9%), Қарағанды (51,2%) және Ақмола (51,3%) облыстарындағы қазақ балалар құрайды. Бұл аймақтардағы орыс балаларының үлесі сәйкесінше 35,7%, 35,8% және 33,2% құрайды. Бұл облыстарда украин (Ақмола және Павлодар-4,1% — дан, Қарағанды — 2,9%-дан) және неміс (тиісінше 3,4%, 2,6% және 2,2%) балаларының үлесі елеулі.

Елдің солтүстік бөлігінде-Қостанай және Солтүстік-Қазақстан облыстарында – Қазақ балалар жартысынан азын құрайды (тиісінше 40,1% және 34,9%), ал оларда неғұрлым көп балалар — орыстар (41,2% және 49,9%). Украин балаларының (Қостанай-8,3%, Солтүстік-Қазақстан — 4,1%) және неміс балаларының үлесі айтарлықтай (тиісінше 3,0% және 3,4%).

Қазақстан балалар туралы деректерді статистикалық жинауға бағытталған барлық халықаралық бастамаларға қатысатынын атап өткен жөн: TransMonee зерттеуі-балалар үшін әлеуметтік әділеттілікті неғұрлым тиімді қамтамасыз ету мақсатында трансформациялық мониторинг (2017 жылғы соңғы деректер), көптеген көрсеткіштер бойынша халықаралық кластерлік

⁴ 2009 жылғы халық санағы негізінде меншікті есеп айырысу деректері бойынша экспресс-ақпарат Қазақстан халқының жылдар бойынша саны (2010-2021), жылдар бойынша демографиялық жылынама (2010-2019), жылдар бойынша Қазақстанның әйелдері мен ерлерінің статистикалық жылынамасы (2010-2020)

зерттеу немесе Мульти-индикаторлық кластерлік зерттеу (MICS) (соңғы зерттеу аяқталған 2015 жылы).

2015 жылғы қыркүйекте БҰҰ саммитінде БҰҰ-ның 70-ші Бас Ассамблеясы шеңберінде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев БҰҰ-ға мүше мемлекеттердің басқа да басшыларымен бірге орнықты даму мақсаттарының (ТДМ) бағдарлары Қазақстанның басымдықтары мен міндеттеріне толық сәйкес келетінін атап өтіп, одан әрі жаһандық даму үшін жаңа құжатқа қол қойды.

ТДМ азаматтардың өмір сүру сапасын арттыруға, мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық дамуына және экологиялық тұрақтылығына бағытталған 2030 жылға дейінгі мақсаттар мен индикаторлардың кешенді әмбебап жинағы болып табылады.

Тұрақты даму мақсаттары балалар мен жастардың өмірін жақсартуға бағытталған, оларға бірқатар нақты мақсаттар мен міндеттер арқылы қол жеткізілетін болады. Олар кедейлік пен ашаршылық ауқымын қысқартуға (1 және 2 мақсаттар), денсаулықты қорғауға (3 мақсат), білім беруді жақсартуға (4 мақсат) және гендерлік теңдікке (5 мақсат), балаларға қатысты зорлық-зомбылықты тоқтатуға (16.2 мақсат), сондай-ақ балалардың өміріне әсер ететін басқа да бірқатар салаларға қатысты.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

1. Соңғы 5 жылда Қазақстан Республикасы халқының санының артуы оның табиғи өсімімен қамтамасыз етілді (туылғандар санының қайтыс болғандар санынан артуы). Балалар Қазақстан халқының үштен бір бөлігін құрайды. «Балалар мен жастар» жас тобы халықтың 50%-ына жақындады.

2. Қазақстанда жыл сайынғы «Қазақстан балалары» статистикалық жинағы ашық түрде жарияланады, онда әрбір 5 жыл ішіндегі көрсеткіштердің өзгеруі туралы деректер келтіріледі. Бұл балалардың демографиялық профилін байқауға және талдауға мүмкіндік береді. Бұл тезис Қазақстанды басқа мемлекеттер арасында ерекше атап өтеді және балаларды дамыту мәселесіне назар аударылатындығын айғақтайды.

3. Тіл ерекшелігін болжауды ескере отырып, әр аймақтағы балалардың этникалық ерекшеліктері білім беру, медициналық, әлеуметтік қызметтердің дамуын болжау үшін маңызды.

ҰСЫНЫМДАР:

1. Балалардың демографиялық көрсеткіштерін талдау үшін халықаралық стандарттарға сәйкес 0-ден 18 жасқа дейінгі балаларды есепке алуды қарастыру қажет. Бұл жақсартуды жоспарлау үшін демографиялық деңгейде балалық шақтың бүкіл құрылымын түсінуге, сондай-ақ халықаралық бағалау мен зерттеулерге қатысу үшін деректерді пайдалануға мүмкіндік береді. ІТТХ халық санағының көрсеткіштері 0-ден 17 жасқа дейінгі және 14-тен 28 жасқа дейінгі топтар үшін статистика деректерін жасайды, кейбір көрсеткіштер 17-18 жас аралығындағы жасты ескермейді.

2. Білім беру, медициналық, әлеуметтік қызметтерге қажеттілікті болжау, жан басына шаққандағы қаржыландыруды есептеу үшін 2 жасқа дейінгі, 6 жасқа дейінгі, 12 жасқа дейінгі, 18 жасқа дейінгі балалар санының көрсеткіштерін енгізу қажет. Жеке көрсеткіштер мектеп жасына дейінгі, бастауыш мектеп жасындағы, орта мектеп жасындағы, жоғары мектеп жасындағы балалар туралы деректерді және басқа көрсеткіштерді белгілей алады.

3. Қазақстанның халықаралық зерттеу бағдарламаларына (Transmonee, MICS) қатысуы үшін Жасы, жынысы, тұрғылықты жері (қала, ауыл) бойынша дезагрегацияланған деректердің міндетті статистикалық жинағын енгізу қажет (БҰҰ Бала құқықтары жөніндегі комитетінің мәселелер тізбесіне сәйкес ҚР Үкіметі ұсынған материалдарға Қазақстанның ҮЕҰ жұмыс тобының түсініктемелері. www.library.umn.edu , www.orchr.org.

4. Болжамдық мүмкіндіктерді дамыту үшін ұзақ мерзімді демографиялық болжамды әзірлей отырып, жыл сайынғы талдамалық мониторингтік баяндаманы дайындауды ынталандырған жөн.

**ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА.
ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ОТБАСЫЛЫҚ САЯСАТЫ**

3 ТАРАУ. ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ САЯСАТЫ

Қазақстан Республикасындағы отбасы саясаты мемлекеттің бүкіл әлеуметтік саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Отбасылық саясатты қалыптастырудың негізгі қағидаттары мен тәсілдері Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы отбасылық және гендерлік саясаттың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасында көрсетілген. Қазақстан Республикасында отбасылық саясат бүкіл әлеуметтік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, тұжырымдаманы іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары іске асырылады (екінші кезең 2020-2022 жылдар)⁵, ол Тұжырымдаманың нысаналы индикаторлары мен стратегияларын қамтитын 48 тармақтан, 6 бөлімнен тұрады. Іс-шаралар келесі бағыттарға бағытталған:

- отбасы институтын нығайту және қолдау;
- репродуктивті денсаулықты қорғау;
- балалар мен әйелдерге қатысты отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу;
- ерлер мен әйелдердің жұмыспен тең қамтылуын қамтамасыз ету;
- гендерлік ағартуды насихаттау.

Сондай-ақ, тұжырымдаманы іске асыру мақсатында келесі жұмыс топтары жұмыс істейді:

- отбасы институтын нығайту және дамыту, балалық шақты қорғау және гендерлік теңдікті ілгерілету мәселелері жөніндегі жұмыс тобы;
- Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі жанындағы Жастар және отбасы істері комитеті;
- Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссия, өңірлерде – тиісті консультативтік-кеңесші органдар қызметін жүзеге асырады.

Соңғы бес жылда Қазақстан Республикасында жыл сайын жасалатын неке одақтарының саны 8,6%-ға төмендеді (2016 жылғы 141,702 мыңнан 2021 жылы 129,523 мыңға дейін). Сонымен қатар, 2021 жылы тіркелген некелер саны 2020 жылмен салыстырғанда артты.

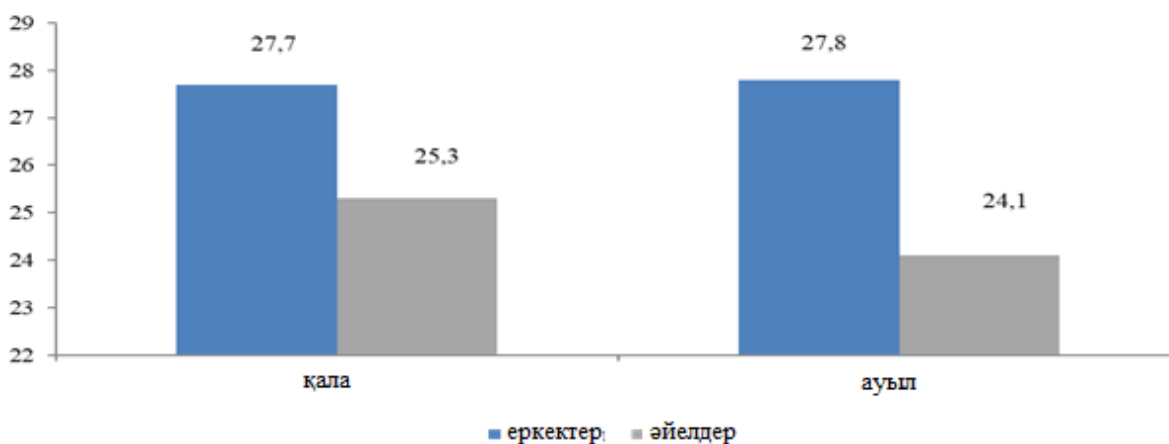
⁵ Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын (екінші кезең: 2020-2022 жылдар) бекіту туралы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000315>

3.1. сурет. 2016-2021 жылдары елде тіркелген неке динамикасы⁶

2021 жылы некеге тұрған ерлердің орташа жасы (бастапқыда да, екінші рет те) 27,8 жасты, әйелдер-25,2 жасты құрады. Қалалық және ауылдық жерлерде ерлер мен әйелдердің некеге тұруының орташа жасы іс жүзінде бірдей.

3.2. сурет. Некеге тұрудың орташа жасы, жас⁷

2021 жылы тіркелген әрбір жетінші неке қайта жасалады деген алаңдаушылық бар. Қайталанған некелер ажырасу мен жесірлікке байланысты

⁶ Қазақстан әйелдері мен ерлері / Статистикалық жинақ / орыс тілінде / 92 бет. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Бас редактор Айдапкелов Н.С. www.stat.gov.kz .

⁷ Қазақстан әйелдері мен ерлері / Статистикалық жинақ / орыс тілінде / 92 бет. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Бас редактор Айдапкелов Н.С. www.stat.gov.kz

ажырасқан некеге қатысты өтемдік рөл атқарады. Екінші рет, 2021 жылы барлық ерлердің 16,3%-ы және әйелдердің 14,7%-ы үйленді. Алайда, ажырасу және қайта некеге тұру балалардың әл-ауқатына әсер етеді, көп көңіл бөлуді талап етеді, балалардың осалдығын арттырады.

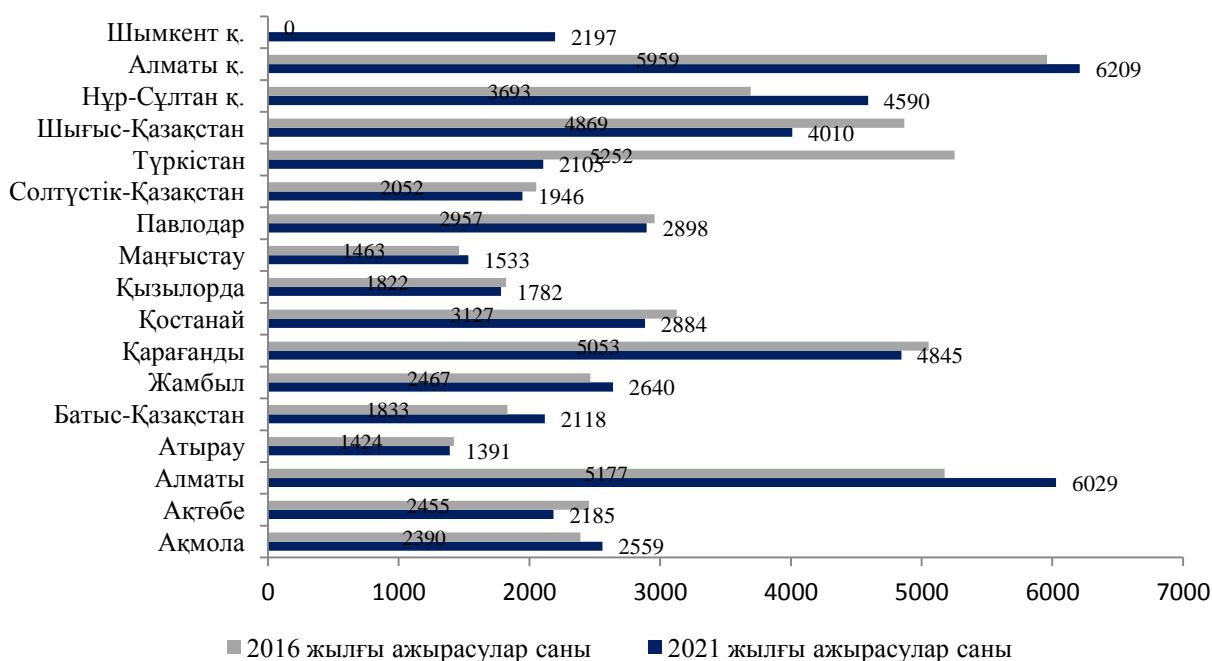
2021 жылы тіркелген некелердің ең көп саны Алматы қаласында – 16597, бұл барлық тіркелген некелердің жалпы көлемінің 12,8%–ы, Нұр-Сұлтан қаласында – 10750 (8,3%), Алматы облысында – 12579 (9,7%), Түркістан облысында – 12725 (9,8%), Қарағанды облысында-9464 (7,3%) тіркелді), Шығыс-Қазақстан облысында – 8277 (6,4%). Көбінесе Солтүстік-Қазақстан – 2980 (2,3%), Ақмола – 4303 (3,3%), Батыс-Қазақстан – 4391 (3,4%), Қостанай– 4845 (3,7%), Атырау – 4959 (3,8%) және Павлодар облыстарында – 4954 (3,8%) неке сирек қиылды..

Неке санының динамикасы бала тууға, атап айтқанда алғашқы тууға, сондай-ақ отбасының қалыптасуына, отбасылық құрылымы мен үй шаруашылықтарының құрамына, яғни балалардың әлеуметтену жағдайларына тікелей әсер етеді.

Некені бұзу процесі халықтың неке–отбасы құрылымын қалыптастыру және оның көбеюіне әсер ететін факторлардың бірі болып табылады. Ажырасу деңгейі мемлекеттің әлеуметтік-мәдени және заңнамалық нормаларымен анықталады. Қазақстанда неке саны қысқарып, ажырасу саны өсуде. 2016 жылдан бастап 2021 жылға дейін неке саны жалпы ел бойынша 8,6%–ға, бұл ретте Шығыс-Қазақстан облысында — 19,2%–ға қысқарды (ел бойынша ең жоғары көрсеткіш). Егер бұл үрдіс жалғаса берсе, алғашқы туылулар санының төмендеуін күтуге болады.

2016-2021 жылдары ажырасулар саны орта есеппен 0,1%–ға төмендеді. Көрсеткіштің төмендеуі барлық облыстарда байқалды, бірақ әртүрлі ауқымда: Түркістан облысында 59,9%–дан Павлодар облысында 2,0%–ға дейін.

3.3. сурет. Қалалар мен аудандар бөлінісінде тіркелген ажырасулар саны⁸

Көбінесе Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларының тұрғындары ажырасады. Адамдар еліміздің Маңғыстау, Қызылорда, Атырау облыстарында сирек ажырасады.

Елде төмендеу үрдісін көрсететін қолайлы көрсеткіш – 1000 адамға шаққанда ажырасулар саны 2016 жылы 2,92, ал 2021 жылы 2,79 құрады. 2021 жылы ең үлкен көрсеткіш Павлодар облысында – 3,87 және Нұр-Сұлтан қаласында-3,75 тіркелді. Ең төменгі көрсеткіштер Түркістан облысында 1,35 және Атырау облысында 2,09 тіркелді.

3.4. сурет. Қазақстан Республикасы бойынша 1000 адамға ажырасу динамикасы⁹

^{8,9} Қазақстан әйелдері мен ерлері / Статистикалық жинақ / орыс тілінде / 92 бет. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Бас редактор Айдапкелов Н.С. www.stat.gov.kz

Соңғы алты жылдағы ажырасудың ең үлкен көрсеткіші 2019 жылы 3,23, ал 2020 жылы ең төменгі көрсеткіш 2,56 болды.

Тәжірибесі аз некелер аса тұрақты. Бірге өмір сүрудің бірінші жылында ерлі – зайыптылардың 4,4%-ы, 1 жылдан бастап – 8,0%-ы, 2 жылдан бастап – 7,4%-ы, 3 жылдан бастап – 6,8%-ы, 4 жылдан бастап-7,0%-ы, 5-9 жылдан бастап – 26,9%-ы, 10-14 жылдар аралығында – 17,5%-ы, 15-19 жылдар аралығында – 8,5%-ы, 20 жылдан кейін – 13,4%-ы ажырасады. Қала мен ауыл арасында бұзылған неке ұзақтығында айтарлықтай айырмашылықтар жоқ.

2021 жылы жастар арасында отбасылық құндылықтарды нығайту жөніндегі шараларды институционализациялауға, жастар арасында ұрпақты болу денсаулығын сақтау мәселелері бойынша консультациялық қызметтер көрсетуге, өмірлік қиын жағдайда жүрген, балалары бар отбасыларды қолдау жөніндегі шаралар кешенін іске асыруға, дағдарыс орталықтарының қызметіне, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және агрессорлармен жұмыс істеуге бағытталған жобаларды іске асыру жоспарланған болатын.

Отбасылық және гендерлік саясатты нығайтуға, сондай-ақ мемлекеттік-әлеуметтік тапсырыс арқылы халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдауға бағытталған 39 жоба қолдау тапты. Жобалар қоғамның назарын отбасына аударуға, әлеуметтік қолдау үлгілерін әзірлеуге, отбасылық құндылықтарды танымал етуге мүмкіндік берді.

2021 жылы отбасы институтын дамытуға бағытталған қызықты жобалар іске асырылды¹⁰:

- «Қаржылық сауаттылық отбасында басталады» «Жастар Үні» Жастар Қоғамдық Бірлестігі». <https://cisc.kz/projects/finansovaya-gramotnost-nachinaetsya-v-seme-onlajn-proekt>;
- «Қиын өмірлік жағдайдағы, балалары бар отбасыларды қолдау көрсету жөніндегі шаралар кешенін әзірлеу және іске асыру» "Замандас21" қоғамдық қоры <https://cisc.kz/projects/razrabotka-i-realizacziya-kompleksa-mer-po-podderzhke-semej-s-detmi-nahodyashhihsya-v-tyazheloj-zhiznennoj-situaczi>;
- «Жастар арасында отбасылық құндылықтарды нығайту жөніндегі шараларды институционализациялау» «EN BAQYTTY EL» ҚҚ <https://cisc.kz/projects/institucionalizacziya-mer-po-ukrepleniyu-semejnyh-czennostej-sredi-molodezhi>;
- Дағдарыс орталықтарының қызметін жетілдіру, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және агрессорлармен жұмыс жасау жөніндегі шараларды әзірлеу және іске асыру «Қазақстанның тең құқықтары мен тең мүмкіндіктері институты» ҚҚ <https://cisc.kz/projects/razrabotka-i-realizacziya-mer-po-sovershenstvovaniyu->

¹⁰ Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігі бойынша <https://cisc.kz/projects>

deyatelnosti-krizisnyh-centrov-profilaktike-semejno-bytovogo-nasiliya-i-rabote-s-agressorami;

- «Әлеуметтік бала күтуші» «Береке Астана мүгедектер бірлестігі» ҚБ <https://www.caravan.kz/news/v-stolice-kazakhstanana-nazvali-luchshie-socialnye-proekty-732569/>;
- «Қазақстандық «Рухани жаңғыру» қоғамдық даму институты» АҚ 3 әлеуметтік зерттеу жүргізді: «Ауылдық отбасының әлеуметтік портреті», «Ата-ана моделі және ата-ана әлеуеті», «Ажырасулар және олардың салдары». <https://ru.kior.kz/2021/11/24/socziologicheskie-issledovaniya-provedennye-ao-kazahstanskij-institut-obshhestvennogo-razvitiya-ruhani-zha%d2%a3%d2%93yru-po-voprosam-izucheniya-instituta-semi-v-2021-godu/>;
- ЮНИСЕФ Балалар Қорының қолдауымен балалар мен ата-аналардың қарым-қатынасының, өзара іс-қимылының ең жақсы нысандарын дамытуға бағытталған «Позитивті ата-ана» бағдарламасы дамуда.

Балалардың ең жақсы мүдделерін және отбасында өмір сүру құқығын қамтамасыз ету өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларды қолдау орталықтарын дамыту арқылы іске асырылады, мұндай орталықтар 12 өңірде құрылған. Кейде олардың жұмысы кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарының жұмысымен біріктіріледі. Отбасы мен баланы қолдау орталығының, «Бала отбасында өмір сүруі керек» қоғамдық қозғалысының тәжірибесі қызықты: асырап алушы ата-аналар мектебінің жұмысы, әлеуметтік, құқықтық, психологиялық қолдау бағыттары.

Қазақстанда ата-ана құқығынан айыру мәселелерін тиянақты шешу тәжірибесі қалыптасқан. Қорғаншылық және қамқоршылық органдары балалардың құқықтарын бұзудың әрбір мәселесін, балалардың өмір сүруінің әлеуметтік жағдайларын қарайды. Екінші жағынан, ата-ана құқығынан айыру жағдайлары өте сирек кездеседі, тек төтенше жағдайларда. Мұндай жағдайларды қарау тәртібі «Балалардың тәрбиесіне байланысты дауларды шешу кезінде соттардың заңнаманы қолдануы туралы»¹¹ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысында айқындалады, ол баланың пікірін және оның ең үздік мүдделерін ескеруге ықпал етеді.

Баланың отбасылық тәрбиесі мемлекеттік саясатта басымдық болып қала береді. 2018 жылдан бастап ата-анасының қамқорлығынсыз қалған жетім балалардың жалпы саны 24 000 бала шегінде. Бұл жағдайда балалардың көпшілігі:

- 17 023 бала қорғаншылықта және қамқоршылықта;
- патронаттық тәрбиеде 1751 бала;

¹¹<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P180000015S>

- сәбилер үйінде 272 бала;
- медициналық-әлеуметтік мекемелерде 646 бала;
- білім беру жүйесі ұйымдарында 3 336 бала.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

1. Қазақстанда отбасылық тәрбиенің, кеңейтілген отбасылардағы балаларға қамқорлық жасаудың тұрақты дәстүрлері бар. Дәстүрлер баланы дамытудың ажырамас институты ретінде отбасы туралы түсінік қалыптастырады.

2. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы (ҚР Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығы) әзірленді, Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарының (ҚР Үкіметінің 2020 жылғы 21 мамыр туралы №315 Қаулысы) екінші кезеңі (2020-2022 жылдар) іске асырылуда, отбасы институтын нығайту және қолдау, репродуктивті денсаулығын қорғау, балалар мен әйелдерге қатысты отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу, ерлер мен әйелдердің тең жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету, гендерлік ағартуды ілгерілету.

3. Қоғамдық институттар жұмыс істейді: отбасы институтын нығайту және дамыту, балалық шақты қорғау және гендерлік теңдікті ілгерілету мәселелері бойынша жұмыс тобы; Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі жанындағы Жастар және отбасы істері комитеті, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссия қызметін жүзеге асырады

4. 2021 жылы жастар арасында отбасылық құндылықтарды нығайту жөніндегі шараларды институционализациялауға, жастар арасында ұрпақты болу денсаулығын сақтау мәселелері бойынша консультациялық қызметтер көрсетуге, өмірлік қиын жағдайда жүрген балалары бар отбасыларды қолдау жөніндегі шаралар кешенін іске асыруға, дағдарыс орталықтарының қызметіне, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және агрессорлармен жұмыс істеуге бағытталған жобаларды іске асыру жоспарланған болатын. Отбасылық және гендерлік саясатты нығайтуға, сондай-ақ мемлекеттік-әлеуметтік тапсырыс арқылы халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдауға бағытталған 39 жоба қолдау тапты.

ҰСЫНЫМДАР:

Мемлекеттік отбасылық саясат мақсаттарына қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешуді көздеу қажет:

1. Ұлттық дәстүрлер мен озық практикаларды ескере отырып, отбасылық саясат саласындағы заңнаманы халықаралық стандарттарға, БҰҰ (Біріккен

Ұлттар Ұйымы) ұсынымдарына, орнықты даму мақсаттарына және ЭЫДҰ (экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы) сәйкес жетілдіруді жалғастыру.

2. Әлеуметтік осал отбасыларды, оның ішінде кәмелетке толмаған балалары бар отбасыларды қорғау тиімділігін арттыру.

3. Қиын өмірлік жағдайларда, оның ішінде отбасылық дағдарыстар, бала-ата-ана қарым-қатынасы бұзылған жағдайларда отбасыларға әлеуметтік қызметтер жүйесін дамыту. Әлеуметтік қызметтер жүйесі жобадан тыс, уақыты шектеулі акциялар бойынша тұрақты негізде жұмыс істеуді талап етеді.

4. Жас отбасыларға аса кең қолдау көрсетуді көздеу: бала туған жағдайда олардың тұрғын үй жағдайларын жақсарту, жас жұбайлар үшін тұрғын үй кредиттерінің қолжетімділігін қамтамасыз ету, өтеусіз субсидиялар бөлу және отбасындағы балалар санына байланысты жеңілдікті кредит беру тетігін пайдалану.

5. Білім беру, БАҚ, желілік қоғамдастықтар арқылы қазақстандық үздік дәстүрлер негізінде отбасылық және балалар-ата-ана қатынастарының оң мәдениетін қалыптастыру.

**БАЛАЛАР МЕН
ОТБАСЫЛАРДЫ
ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ**

4 ТАРАУ. БАЛАЛАР МЕН ОТБАСЫЛАРДЫ ӨЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ

2021 жыл адамзаттың жаңа өмір салтын қалыптастырған коронавирустық пандемияның жаһандық әсерін көрсетеді. 2021 жылы жаңа инфекцияның таралуын бәсеңдетуге, оның таралу қарқынын және халықтың өлімін азайтуға бағытталған барлық салалардағы мәжбүрлі шектеулер күнделікті шындыққа айналды. Шектеулердің жинақталған салдары бұрын-соңды болмаған әлемдік әлеуметтік-экономикалық дағдарысты тудырды, оны Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар Қоры (ЮНИСЕФ) балалардың кедейлігін төмендетудегі көп жылдық прогресті жоққа шығаруы мүмкін деп санайды¹².

Мұндай жағдайда отбасын әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік жүйесі қолдаудың шешуші шарасы болып табылады, бұл отбасыларға оларды өмір сүру шегіне шығаратын кедейлікпен, қиыншылықтармен жалғыз қалуға мүмкіндік бермейді. 2021 жылы әлеуметтік қорғау жүйесі пандемия кезінде жинақталған экономикалық және әлеуметтік проблемалардың «баспағына» төтеп беруге шақырылды. Әлеуметтік қорғау жүйесіне жүктеме айтарлықтай өсті.

Сондықтан да әділ әлеуметтік саясат Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының бірінші жалпыұлттық басымдығы болып мәлімделді.

Қазақстанда әлеуметтік қамсыздандыру, міндетті әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік көмек жөніндегі бағдарламаларды қамтитын әлеуметтік қорғаудың кешенді саясаты жұмыс істейді¹³. Күшті әлеуметтік саясат қоғамдық тұрақтылық пен келісімді қамтамасыз етуге бағытталған¹⁴.

Қазақстанда балалы отбасыларды әлеуметтік қолдаудың ұлттық моделінің негізгі басымдықтары¹⁵:

- 1) бала тууды ынталандыру және балаларды отбасында тәрбиелеуге жәрдемдесу;
- 2) көп балалы аналар мен отбасылардың беделін және мәртебесін арттыру;
- 3) ерекше қажеттіліктері бар балалары бар отбасыларды қолдау;
- 4) аз қамтылған отбасыларды қолдау;
- 5) балаларды қорғау, балалардың құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ету.

¹² ЮНИСЕФ-тің «ЮНИСЕФ-тің COVID-19-ға әлеуметтік қорғаудың ден қою шаралары дағдарыс аяқталғанға дейін, кезінде және одан кейін әлеуметтік қорғау жүйелерін нығайту» есебі,

<https://www.unicef.org/eca/media/14661/file/Social%20protection%20response%20RUS.pdf>

¹³ ЮНИСЕФ-тің «ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ» есебі,

<https://www.unicef.org/kazakhstan/media/4616/file/Situation%20Analysis%20in%20Russian.pdf>

¹⁴ «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>

¹⁵ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396#z12>

Барлық басымдықтар бірін-бірі толықтыратын және өзара енуші болып табылады. Барлық басымдықтар бойынша нәтижелерді қалыптастыру балалы отбасыларды қолдаудың кешенді моделімен қамтамасыз етіледі.

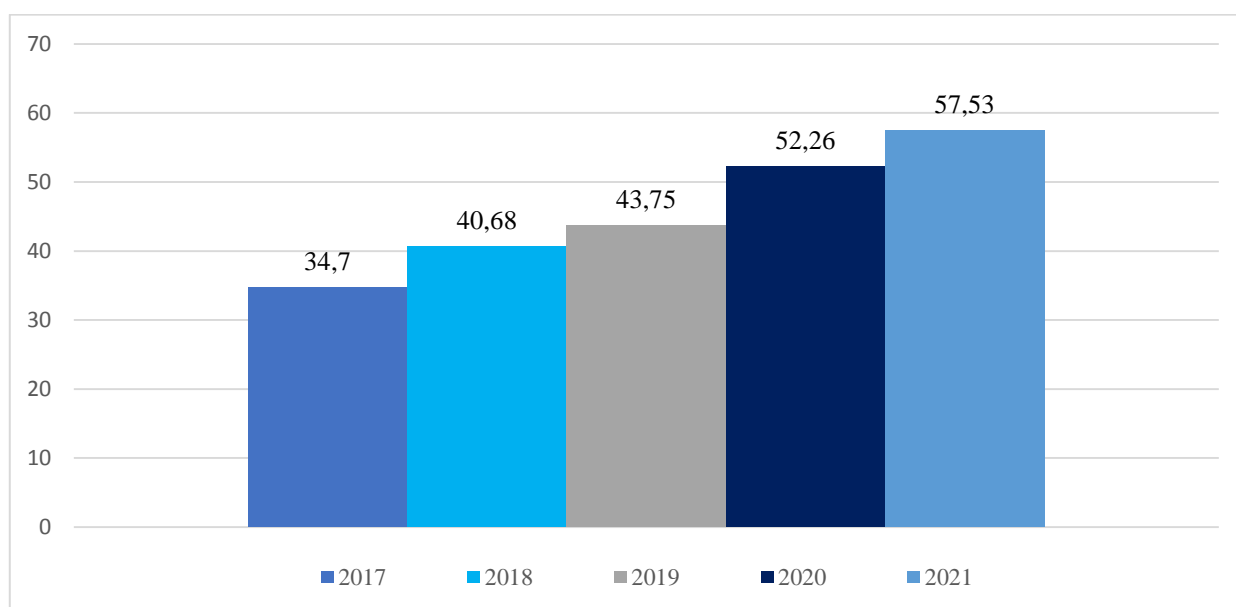
ТУУДЫ ҚОЛДАУ ЖҮЙЕСІ

«Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» ҚР Заңына сәйкес бала тууы бойынша біржолғы жәрдемақы¹⁶ отбасының табысына қарамастан, барлық босанған әйелдерге (жұмыс істейтін және жұмыс істемейтін) төленеді. Жәрдемақы мөлшері баланың туу кезегіне байланысты: бірінші, екінші, үшінші балаға – 38,0 АЕК (110 846 тг. 2021 жылға), төртінші және одан көп балаға – 63,0 АЕК (183 771 тг. 2021 жылға).

2021 жылы осы жәрдемақы бойынша төлем сомасы 57,5 млрд. теңгені құрады, бұл 2020 жылға қарағанда 9,9%-ға артық (4.1 сурет). Мұндай жәрдемақыны 438,4 мың адам алды. Бұл 2020 жылмен салыстырғанда 7,7 мыңға артық.

Айта кету керек, төлемдер көлемінің жыл сайынғы өсімі (4.1 суретте көрсетілген) 2018 жылы 17% (2017 жылмен салыстырғанда), 2019 жылы 7,5% (2018 жылмен салыстырғанда), 2020 жылы 19% (2019 жылмен салыстырғанда), 2021 жылы 9,9% (2020 жылмен салыстырғанда) құрады.

4.1. сурет. Бала туғанда берілетін біржолғы жәрдемақы төлемдерінің серпіні, млрд теңге.

¹⁶Барлық мәндер ЕХӘҚМ ұсынған деректер негізінде келтірілген

Бала бір жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақының мөлшері 2021 жылы туылған балалардың санына байланысты келесідей құрады (4.1 кесте):

4.1. кесте. Жұмыс істемейтін аналар үшін бала бір жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақының мөлшері

Дифференциалданған есеп	Мөлшері, АЕК	АЕК, тг	Сомасы, тг
бірінші бала	5,76	2 917	16 802
екінші бала	6,81	2 917	19 865
үшінші бала	7,85	2 917	22 899
төртінші және одан көп бала	8,9	2 917	25 962

Қазақстанда жәрдемақы төлеу көлемі өте қомақты. Сонымен қатар, жәрдемақы мөлшері жұмыс істемейтін ата-ана мен бала туғаннан кейін бірден ең төменгі күнкөріс деңгейінің 49-76%-ын жабады. Бала туу бойынша жәрдемақы төлеу тәжірибесі әлемде кең таралмайтынын және Қазақстан бұл мәселеде балалы отбасылар алдындағы жоғары міндеттемелермен ерекшеленетінін атап өткен жөн.

Жүктілікке және босануға, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты табысынан айырылған жағдайда төленетін біржолғы әлеуметтік төлем Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан жұмыс істейтін аналарға тағайындалады.

Мәселен, мөлшері әйелдің соңғы 12 айдағы орташа айлық табысына байланысты болатын жүктілігі және босануы бойынша әлеуметтік төлемді (мұндай төлемнің орташа мөлшері 576 мың теңгені құрады) 225,5 мың. адам жалпы сомасы 123,6 млрд теңгеге; жұмыс істейтін әйелдер 1 жасқа дейінгі бала күтімі бойынша соңғы 2 жылдағы орташа айлық табыстың 40% мөлшерінде төлем алды (осы төлемнің орташа мөлшері бүгінгі күні 32 911 теңгені құрайды) 662,8 мың. адам жалпы сомасы 154,4 млрд теңгеге алды.

Бұдан басқа, жұмыс істейтін әйелдер үшін олардың бір жасқа дейінгі бала күтімі бойынша демалыста болған кезеңінде олардың зейнетақы жинақтарының ұлғаюына, зейнетақымен қамсыздандырудың барабар деңгейіне қол жеткізуге ықпал ететін міндетті зейнетақы жарналарын субсидиялау көзделген. 2021 жылы барлығы 7,3 млрд теңге сомасына 101,5 мың. адам тағайындалды, жалпы сомасы 154,4 млрд теңгені құраған.

ОТБАСЫЛАРҒА ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ

Бала тууды қолдаудың аталған шараларынан басқа, баланы отбасында тәрбиелеуге жәрдемдесетін өзге де әлеуметтік төлемдерді, атап айтқанда, балаларды асырап алған немесе патронаттық тәрбиелеуге қабылдаған отбасыларға арналған төлемдерді ескеру қажет.

Жетім баланы және (немесе) ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланы асырап алуға байланысты біржолғы ақшалай төлем 75 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде белгіленді және 2021 жылы 218 775 теңгені құрады.

Қорғаншыларға немесе қамқоршыларға кәмелетке толмаған жетім баланы (жетім балаларды) және жалғыз ата-анасының немесе екеуінің қамқорлығынсыз қалған баланы (балаларды) асырап-бағуға берілетін ай сайынғы жәрдемақы қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы әрбір балаға (балаларға) 10 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде тағайындалады және 2021 жылы 29 170 теңгені құрады.

Бұл жәрдемақы баланың (балалардың) жалақысы, алименттері, зейнетақылары және басқа да әлеуметтік төлемдері түріндегі орташа айлық табыстарының, сондай-ақ өзіне тиесілі мүліктен алынатын табыстардың сомасы жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мекемелерде баланы күтіп-бағуға арналған орташа айлық шығыстардан аспайтын жағдайда, қорғаншылардың (қамқоршылардың) өтініші бойынша тағайындалады, тиісті облыста, республикалық маңызы бар қалада, астанада орналасқан. Кірістер мен шығыстарды есептеудің бірыңғай қағидалары белгіленді.

Патронат тәрбиешілерге берілген баланы (балаларды) асырап-бағуға бөлінетін ақшалай қаражатты ай сайын төлеу ай сайын жүргізіледі (4.2 кесте):

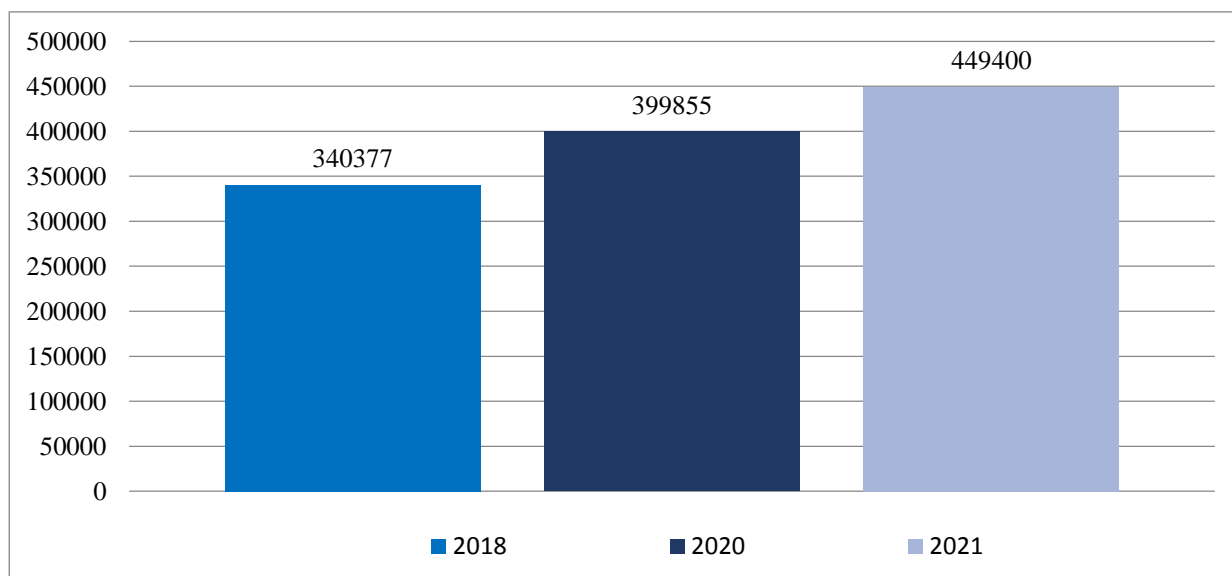
4.2. кесте. Патронат тәрбиешілерге берілген баланы (балаларды) асырап-бағуға арналған төлемдердің мөлшері

Мақсатты төлем	Мөлшері, АЕК	АЕК, тг.	Жәрдемақы мөлшері, тг.
Мектепке дейінгі жастағы 1 баланың тамақтануы	6	2 917	17 502
Мектеп жасындағы 1 баланың тамақтануы	7	2 917	20 419
1 балаға арналған киім, аяқ-киім, жұмсақ құрал-жабдықтар	3	2 917	8 751
Мектепке дейінгі жастағы 1 балаға жиыны			26 253
Мектеп жасындағы 1 балаға жиыны			29 170

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

Қазақстанда көп балалы отбасы төрт және одан да көп бірге тұратын кәмелетке толмаған балалары бар отбасы болып айқындалады. 2018 жылы елімізде 340 377 көп балалы отбасы болды, бұл елдегі балалы отбасылардың шамамен 25%-ын құрады, 2020 жылы-399 855 отбасы, ал 2021 жылы – 449,4 мың отбасы. Көп балалы отбасылар санының өсуі өте серпінді: 2021 жылы 12,3%-ға (2020 жылмен салыстырғанда), 32%-ға (2018 жылмен салыстырғанда).

4.2. сурет. Қазақстанда көп балалы отбасылар саны 2018-2021 жж.

Қазақстанда «4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар» үшін мемлекеттік жәрдемақы алатын 449,4 мың. отбасы тұрады (2022 жылдың басындағы деректер). Оның ішінде атаулы әлеуметтік көмекті 76,8 мың. отбасы немесе 17,1 отбасы алады.

2018-2019 жылдары көп балалы мәртебесін алған отбасылар¹⁷ үшін бұл жәрдемақы отбасындағы балалар санына қарамастан 4,16 АЕК мөлшерінде тағайындалды. 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап жүйе өзгертілді және бүгінгі күні жәрдемақы мөлшері отбасының табысына қарамастан тағайындалады және кәмелетке толмаған балалар немесе күндізгі оқу нысанындағы студенттер санының 23 жасқа дейін өзгеруіне байланысты қайта есептеледі.

¹⁷ Құрамында бірге тұратын төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары, оның ішінде кәмелеттік жасқа толғаннан кейін білім беру ұйымдарын бітіретін уақытқа дейін (бірақ жиырма үш жасқа толғанға дейін) орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі оқу нысаны бойынша білім алатын балалары бар отбасылар).

4.3. кесте. 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары немесе 23 жасқа дейінгі күндізгі оқу нысанындағы студенттері бар көп балалы отбасылар үшін жәрдемақы мөлшері

Дифференциалданған есеп	Мөлшері, АЕК	АЕК, тг.	Жәрдемақы мөлшері, тг.
4 баламен	16,03	2 917	46 760
5 баламен	20,04	2 917	58 457
6 баламен	24,05	2 917	70 154
7 баламен	28,06	2 917	81 852
8 баламен	32	2 917	93 344
9 баламен	36	2 917	105 012
10 баламен	40	2 917	116 680
11 баламен	44	2 917	128 348
12 баламен	48	2 917	140 016

2021 жылы 449,4 мың. отбасы жәрдемақы алды, бұл 2020 жылға қарағанда 57 мың отбасына көп (392,4 мың. отбасы). Жәрдемақы сомасы 287,6 млрд теңгені құрады, бұл 2020 жылға қарағанда 51,4 млрд теңгеге көп (236,2 млрд теңге).

«Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен (бұрын «Батыр Ана» атағын, I және II дәрежелі «Ана даңқы» орденін алған) марапатталған көп балалы аналарға берілетін жәрдемақы көп балалы аналардың беделі мен беделін арттыруға бағытталған, өмір бойы болып табылады және табысына қарамастан тағайындалады. Жәрдемақы мөлшері 6,4 АЕК деңгейінде белгіленіп, 2021 жылы 18 669 теңгені құрады. 2021 жылы 51,5 млрд теңге сомасында жәрдемақы алушылар 229,5 мың. батыр ана болды.

2020 жылдан бастап көп балалы аналарға төленетін жәрдемақы сомасы және жәрдемақы алатын отбасылардың жалпы саны артты.

Көп балалы аналардың әлеуметтік қолдаудың қосымша түрлері бар: 53 жасында зейнетке шығу, бірқатар салықтар мен баждарды төлеуден босату (батыр аналар үшін), бала күтімі бойынша демалыс кезеңінде міндетті зейнетақы жарналарын мемлекеттік субсидиялау.

Отбасының «өмірлік қиын жағдайдағы» мәртебесі көп балалы отбасыларға арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілді көлемін алуға мүмкіндік береді.

МҮГЕДЕК БАЛАЛАРДЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ОТБАСЫЛАРЫН ҚОЛДАУ

Заңнамаға сәйкес, «мүгедектігі бар бала» - бұл 18 жасқа дейінгі адам, оның өмірінің шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттілігіне әкелетін ауруларға, мертiгулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға), олардың зардаптарына, кемiстiктерге байланысты организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы бұзылған адам.

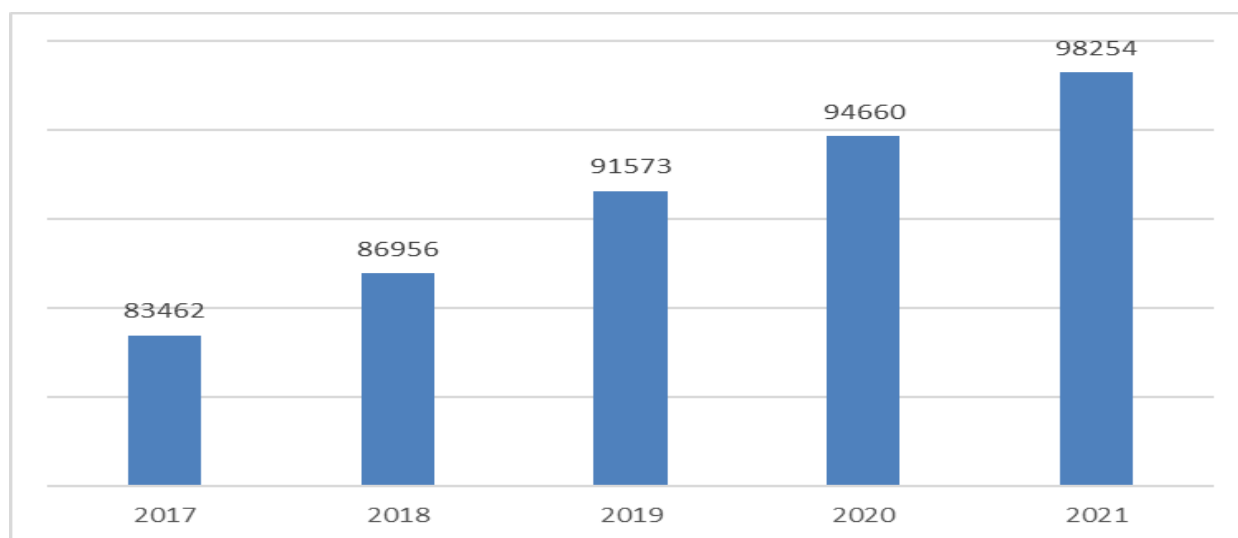
Бастапқы балалар мүгедектігі құрылымында туа біткен даму кемістіктері-31,1%, жүйке жүйесінің аурулары – 22,1%, психикалық бұзылулар және мінез – құлық бұзылыстары-17,0%.

Тыныс-тіршілігінің шектелу дәрежесіне байланысты оңалту болжамы мен оңалту әлеуетін ескере отырып, мүгедек балаға мүгедектіктің әртүрлі мерзімдері белгіленеді: 6 айға, 1 жылға, 2 жылға, 5 жылға, 18 жасқа дейін. Бала үшін мүгедектігі бойынша жәрдемақы мөлшері мүгедектік тобына, ағымдағы жылдың ең төменгі күнкөріс деңгейіне байланысты. 2021 жылы жәрдемақы мөлшері 41 163 теңгеден 65 860 теңгеге дейін болды және оны 97 944 бала алды.

Мүгедектігі бар баланы тәрбиелеп отырған ата-аналарға, қамқоршыларға және бала асырап алушыларға мемлекеттік жәрдемақы 48 023 теңге (1,4 АЕК) мөлшерінде тағайындалады және оны 92,2 мың. отбасы алды (төлемдердің жалпы сомасы 54,8 млрд теңге).

Балалар санының өсуіне сәйкес мүгедек балалар саны да өсуде: 2017 жылы 83 672 бала, 2021 жылы 98 254 бала. Түркістан облысында мүгедектігі бар балалардың ең көп саны – 14 883 бала, бұл Қазақстан бойынша орташа көрсеткіштен 3 есе көп.

4.3. сурет. Мүгедектігі бар балалар

Мүгедек балаларды қолдау және әлеуметтік қорғау балалы отбасыларды қолдаудың тұтас жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады және бірқатар заңнамалық актілермен қамтамасыз етіледі, олар үнемі пысықталады, олқылықтар жойылады, оларды іске асыру тетіктері нақтыланады.

Қазіргі уақытта халықаралық практикада мүгедектікті айқындаудағы басымдық әлеуметтік тәсілге берілген: мүгедектік адамның функционалдық шектеулермен (негізгі функционалдық іс-әрекеттерді орындау кезіндегі

қиындықтар) бейімделмеген ортамен өзара іс-қимылының нәтижесі ретінде қаралады, бұл мүгедек адамның қоғам өміріне толыққанды қатысуға қабілетсіз болуына әкеп соғады. Өз кезегінде Қазақстанда мүгедектікті белгілеу кезінде медициналық-әлеуметтік сараптама қолданылады, ол медициналық құжаттар негізінде дәрігерлік-консультациялық комиссияның жолдамасы бойынша жүргізіледі.

Мүгедек балаларды есепке алу мәселелері мүгедектердің жұмыс істеуін, мүмкіндіктерін дамытуды бағалау, қоғамға енгізу, қызметтерді жоспарлау, инклюзивті қоғамды дамыту үшін үлкен маңызға ие. Сондықтан мүгедектіктің әлеуметтік моделіне көшу қоғамда одан әрі талқылауды талап етеді.

Еуропадағы әлеуметтік қызметтер балалар мен олардың отбасыларына көбірек тағайындалады, бірақ әлеуметтік төлемдер аз балалар мен олардың отбасыларына төленеді. Мұндай айырмашылықтар мүгедектікті түсінудің әртүрлі тәсілдерімен байланысты.

ТМД елдері арасында Қазақстан мүгедектік деңгейі бойынша 7-орында, бұл мүгедектердің 2-3%-ына сәйкес келеді. ТМД елдері мүгедектіктің медициналық моделін қолданатынын атап өткен жөн. Мұндай тәсіл кезінде қоғамдағы мүгедектіктің орташа пайызы Қазақстандағы деректерге сәйкес келеді. Алайда ТМД-ның 6 елінде бұл көрсеткіш жоғары: Ресейде- 8%, Украинада- 6,5%, Беларусьте- 6%, Арменияда- 5%, Әзірбайжанда- 4%, Молдовада - 5% (Достастық елдеріндегі мүгедектік, Мәскеу, 2021, 2 б.).

Қазақстанның таяу уақытта жұмыс істеуін бағалауды (Қызмет етудің халықаралық жіктеуіші-ҚХЖ), балалар мен жасөспірімдердің қызмет етуін бағалауды (ҚХЖ-ЖП) болжайтын мүгедектіктің био- психо-әлеуметтік моделіне көшуі. Мүгедектіктің ресми мәртебесін алған кезде «денсаулықтың тұрақты функционалдық ауытқулармен бұзылуы» - «тіршілік-тынысының шектелуі» диадына үшінші құрамдас бөлік қосылады: "оңалтуды қоса алғанда, әлеуметтік қорғау шараларына қажеттілік ^[3]». Сонымен қатар, халықаралық қоғамдастық заңнамадағы оң өзгерістерді және төлемдер мен көрсетілетін қызметтер жүйесінің жақсаруын тіркейді.

Барлық аталған аспектілер мүгедек балаларды, бала тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік қолдау жүйесін дамыту үшін драйверлер болып табылады. Әсіресе, мүгедек балаларды қорғау және қолдау мәселесі ауылдық жерлерде, шағын қалаларда өткір тұр. Дәл сол жерде әлеуметтік оқшаулау және экономикалық қиындықтар оңалту қызметтеріне қол жетімділіктің шектелуімен күрделене түседі.

Мүгедектігі бар балаларды күту бойынша жәрдемақы мөлшері 1.10.2021 жылдан бастап ұлғайтылды. Барлық *тіркелген* мүгедектігі бар балалар жәрдемақы алушылар болып табылады. Заң шығарушы мүгедек балаларға жәрдемақы есептеу шарттарын өзгертуді жоспарлады. ҚХЖ (тіршілік әрекеті мен денсаулықты шектеудің халықаралық жіктеліміне) сәйкес 7 жастан 16

жасқа дейінгі балалардың мүгедектік тобын айқындау көзделеді, бірақ Қазақстанда мүгедектік тобын айқындау 16 жастан 18 жасқа дейін жүргізілді.

Жергілікті өкілді органдардың шешімі бойынша үйде оқитын мүгедек балалардың ата-аналарына және өзге де заңды өкілдеріне *оқытуға жұмсаған шығындарын* өндіріп алу ұсынылады.

2021 жылғы 12 қазанда Мемлекет басшысы қол қойған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы балаларға *Мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылған жағдайда бір мезгілде жәрдемақы алуға құқық береді*. Мұндай жәрдемақы 3 мыңнан астам балаға тағайындалды

18 жасқа дейінгі мүгедек бала тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналарды қызметкерлер санының немесе штатының қысқаруы; жұмыс берушінің экономикалық жай-күйінің нашарлауына әкеп соққан өндіріс, орындалатын жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер көлемінің төмендеуі негізінде жұмыстан шығаруға болмайды.

Мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шараларына қатысу бойынша қандай да бір шарттарды орындамай, кепілдендірілген жәрдемақылар мен төлемдерді алады.

Сондай-ақ мүгедек бала, мүгедек бала он сегіз жасқа толғанға дейін оның ата - анасының немесе қорғаншыларының, қамқоршыларының бірі және бала кезінен мүгедектің ата-анасының (қорғаншыларының, қамқоршыларының) бірі-осы баланың өмір бойы жылына ең төмен жалақының 55 еселенген мөлшері шегіндегі *табысқа салынатын жеке табыс салығынан босатылады* (ҚР, Салық кодексінің 156-бабы, 1 тармағы, 13, 13-2 тармақшалары), сондай-ақ мүгедек бала ата-анасының біреуі бала кезден бастап бірқатар салықтар мен алымлардан босатылады (ҚР СК 373, 457, 541, 542, 543, 546 баптары).

Психоневрологиялық патологиялары бар және тірек-қимыл аппараты бұзылған мүгедек балалар арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген көлемін алушылар болып табылады.

Мүгедек балалар техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдармен (протездік-ортопедиялық көмек, сурдо, тифло-құралдар, кресло-арбалар, санаторий-курорттық емдеу, міндетті гигиеналық құралдар) және жеке көмекшінің және ымдау тілі маманының қызметтерімен қамтамасыз етіледі.

2021 жылдың қорытындысы бойынша шамамен 371 мың. мұқтаж мүгедек адам осындай оңалту құралдарымен және қызметтерімен қамтамасыз етілді. Бұл мүгедектікке мұқтаж адамдардың жалпы санының 87,4%-ы (424,6 мың. адам).

Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсететін тиісті ұйымды таңдау үшін баланың заңды өкілі Жергілікті атқарушы орган арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету туралы шешім шығарған күннен бастап <http://aleumet.egov.kz>

порталында тіркеледі , ол арқылы мүгедек балаларға арналған ұйымды таңдауға болады.

Сонымен қатар, арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету көлеміне кепілдік берілмесе де, келесілер көзделген:

- мүгедектерді арнайы жүріп-тұру құралдарымен, протездік-ортопедиялық көмекпен және техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдармен қамтамасыз ету;
- мүгедектер мен мүгедек балаларға санаторлық-курорттық емделуді ұсыну: 2021 жылы 7 999 мұқтаждың 2 155 мүгедек баласы қамтамасыз етілді.

Туындаған әлеуметтік проблемаларды еңсеру және мүгедек балаларға тең жағдайларда қоғам өміріне қатысу мүмкіндігін қалыптастыру мақсатында стационар, жартылай стационар, үйде күтім көрсету жағдайында арнаулы әлеуметтік қызметтер (әлеуметтік-тұрмыстық, медициналық, психологиялық, педагогикалық, еңбек, мәдени, экономикалық, құқықтық) көрсетіледі. Қызметтерді мемлекеттік орталықтар да, үкіметтік емес ұйымдар да ұсынады (4.5 кесте).

Айта кету керек, 2021 жылы стационарлық типтегі мекемелердің саны сақталды, бірақ олардағы балалар саны азайды. Бала үшін ең жақсы жағдайлар-бұл отбасы жағдайлары, сондықтан балама қызметтерді дамыту басымды болып табылады

Жартылай стационар жағдайында және үйде арнаулы әлеуметтік қызмет көрсету стационарлық ұйымдардың қолданыстағы желісінің баламасы болып табылады және баланы отбасында сақтауға бағытталған.

- 2020 жылы жартылай стационарлық үлгідегі 115 мемлекеттік ұйым, 2021 жылы 112 мемлекеттік ұйым болды.
- 2020 жылы үйде әлеуметтік көмек көрсететін - 482, 2021-484 мемлекеттік бөлім болды.

2009 жылы Қазақстанда арнаулы әлеуметтік қызмет көрсету үшін-4 , 2021 жылы – 183 ҮЕҰ жұмыс істеді. ҚР Ұлттық алдын алу тетігі, ҚР Бала құқықтары жөніндегі уәкіл Аружан Саин интернаттардағы және стационарлық үлгідегі басқа да жабық мекемелердегі (балалар үйлері, мамандандырылған орталықтар) балалардың жағдайына ерекше назар аударады: балаларға қатысты зорлық-зомбылық, мүгедек балалардың құқықтарын бұзу кейстері бар. Сондықтан балама қызметтерді дамыту балалардың жағдайын жақсартуға, тәуекелдерді азайтуға бағытталған.

4.4. кесте. Мүгедек балаларға көрсетілетін арнаулы әлеуметтік қызметтер

Қызметтерді шарттары	көрсету	Саны			
		Орталықтар	Қызмет алатын балалар, мың	Орталықтар	Қызмет алатын балалар, мың
		2020 жыл		2021 жыл	
Стационарлық әлеуметтік қызмет орталықтарында, оның ішінде	үлгідегі көрсету	20	1,7	20	1,6 астам
Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар үшін		4	0,2	4	0,1 астам
Психоневрологиялық патологиясы бар балалар үшін		16	1,5	16	1,5 астам
Баланы отбасында сақтауға бағытталған стационарлардың, жартылай стационарлардың және үйде күтім жасаудың қолданыстағы желісіне балама ретінде, оның ішінде		464	19,9 астам	492	19,8
Күндізгі әлеуметтік қызмет көрсету орталықтары		74	2,9 астам	74	3 астам
Халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің оңалту орталықтары		16	0,7 астам	17	1 астам
Үйде әлеуметтік көмек көрсету бөлімшелері		205	12 астам	212	11 астам
Үкіметтік емес ұйымдардың қызметтері		164	3,3 астам	183	4,6 астам
МЖӘ негізінде ұйымдар (стационарлық және жартылай стационарлық үлгідегі)		5	1 астам	6	0,2 астам

Өртүрлі құрылымдар мен бағыттылықтағы балалар орталықтарын ашу шеңберінде мүгедек балалардың арнаулы әлеуметтік қызметтер алуы үшін мүмкіндіктерді кеңейту жоспарланған, егжей-тегжейлі 4.5 кестеде көрсетілген.

4.5. кесте. Әлеуметтік және арнаулы әлеуметтік қызметтерді алу үшін мүмкіндіктерді кеңейту

Орталықтар	Масштаб	Жылдар бойынша жоспар
Nur Otan партиясының бағдарламасын орындау жөніндегі Жол картасын іске асырудың шеңберінде Балаларды оналту орталықтары	3 орталық: Ақмола, Ақтөбе және Қарағанды облыстары	2021
Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті – Елбасының «Қамқорлық» Қорының аутистік спектрі бұзылған балаларға арналған орталықтары	8 орталық: Ақмола, Ақтөбе, Алматы, Батыс-Қазақстан, Шығыс-Қазақстан облыстары және Алматы, Нұр-Сұлтан, Шымкент қалалары	2022
Әрқайсысы 150 орындық ірі оналту орталықтарын салу	12 орталық: Ақмола, Ақтөбе, Атырау, Алматы, БҚО, ШҚО, Жамбыл, Түркістан, Павлодар облыстары, Алматы, Нұр-Сұлтан, Шымкент қалалары	2021–2023
Мүгедектігі бар адамдарға түрлі көмек көрсетуге арналған «Теп Qoғам» орталықтары-ақпарат жоқ, олар балаларға есептелген бе және іс жүзінде ашық па, жоқ па	Қазақстанның 15 өңірі	2021

Мемлекет мүгедек балалардың ұтқырлығын арттыру үшін мүмкіндіктерді де қамтамасыз етеді: инватакси қызметтері ұсынылады, әлеуметтік маңызы бар қатынастар бойынша жол жүру құжаты (билет) құнының 50% мөлшерінде жол жүруге жеңілдіктер белгіленген¹⁸.

2021 жылғы 12 қазанда Мемлекет басшысы қол қойған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы мүгедек бала кәмелетке толғаннан кейін тұрғын үй алуға кезекті сақтауға құқық береді. Алдын ала болжам бойынша, бұл 1-2 топтағы мүгедек болып табылатын 20 мың бала үшін тұрғын үй кезегін сақтауға мүмкіндік береді.

¹⁸ҚР ИИДМ 30.04.2015 ж. № 545 бұйрығы

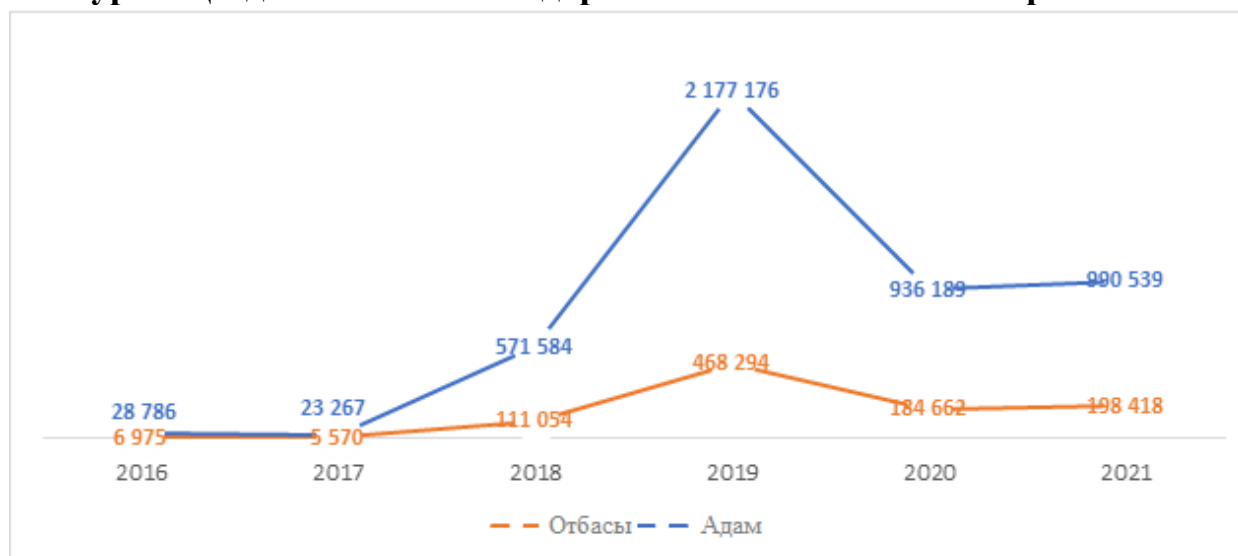
ТАБЫСЫ ТӨМЕН ОТБАСЫЛАРДАҒЫ БАЛАЛАРҒА КӨМЕК

«Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» Заңға сәйкес, табысы төмен отбасыларды атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) және Мемлекеттік әлеуметтік пакет (МӘП) нысанында қолдау көзделеді. Атаулы әлеуметтік көмектің мөлшері жан басына шаққандағы орташа табыс пен отбасының әрбір мүшесіне облыстарда белгіленген кедейлік шегінің айырмасы түрінде есептеледі. Жан басына шаққандағы орташа табысы кедейлік шегінен төмен (ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70%) отбасылар атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) тағайындауға құқылы.

Қазақстанда табысы кедейлік шегінен төмен отбасылардың үлесі өңірлер бойынша ерекшеленеді, ең жоғарғысы Түркістан облысында тұрақты байқалады.

2021 жылы отбасылар мен балаларға 86,1 млрд. теңге төленді: АӘК 65,6 млрд. теңге және БЖТ 20,5 млрд. теңге. Төлемдердің басым бөлігі республикалық бюджеттен (89,9%) және 10,1% жергілікті бюджеттерден жүргізілді. АӘК алушылар санының 2021 жылы орта есеппен 6%-ға ұлғаю үрдісі байқалады (2020 жылмен салыстырғанда). АӘК алушылар саны ең көп өңірлер: Шымкент (225 821 отбасы), Түркістан (237 506), Алматы (115 051) облыстары. АӘК алушылардың ең аз саны - Атырау (8 947), Ақмола (13 237), Солтүстік-Қазақстан (11 283) облыстарында. 2021 жылы Қазақстанда 624 932 бала АӘК алды, оның 24%-ы Түркістан облысында, 22,2%-ы Шымкентте, 0,9%-ы Атырау облысында және 1,1%-ы СҚО-да тұрады.

4.4. сурет. ҚР-да 2016-2021 жылдары АӘК алатын отбасылар мен балалар

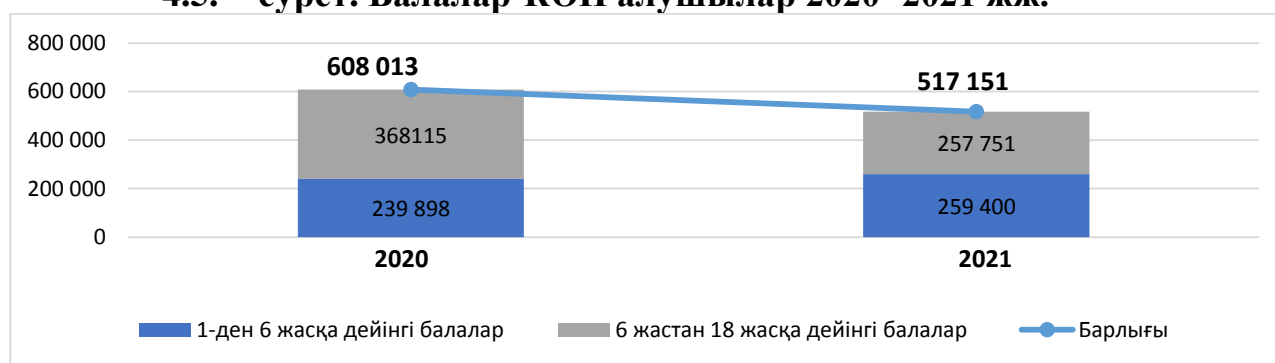

Қолдаудың тағы бір шарасы - 2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап әрекет ететін кепілдендірілген әлеуметтік пакет (КӘП). Мұндай көмек мыналарды қамтиды:

- 1 жастан 6 жасқа дейінгі балаларға: тұрмыстық химия тауарларының жиынтығы, азық-түлік жиынтығы;
- 6 жастан 18 жасқа дейінгі балалар үшін: оқу орны бойынша бір реттік тамақтану және мектеп формасының, оқу керек-жарақтарының, спорттық формалардың жиынтықтары.

2021 жылы Қазақстанда 517 151 бала кепілдендірілген әлеуметтік пакетті алды, оның ішінде 6-дан 18 жасқа дейінгі 257 751 бала және 1-ден 6 жасқа дейінгі 259 400 бала бар. Мұндай көмек ең көп Шымкент қаласы, Түркістан, Алматы облыстарында қажет болды. Атырау, Ақмола және СҚО-да балалар КӘП-тен кем алды. 2021 жылы КӘК алушылардың жалпы саны 15%-ға азайды, бұл ретте КӘП алатын балалардың саны 1-ден 6 жасқа дейін 8,12%-ға өсті, бұл балалардың жас құрамындағы демографиялық өзгерістерді көрсетеді.

4.5. сурет. Балалар-КӘП алушылар 2020 -2021 жж.

БАЛАЛАРДЫ БАЛАЛАР ЕҢБЕГІНІҢ ЕҢ НАШАР ТҮРЛЕРІНЕН ҚОРҒАУ

Халықаралық еңбек ұйымының қолдауымен әр өңірде балалар еңбегін пайдалану проблемасына қоғамның назарын аудару мақсатында жыл сайын 1-12 маусым аралығында «Балалар еңбегін пайдалануға қарсы 12 күн» ұлттық ақпараттық науқаны өткізіледі.

2002 жылы «Балалар еңбегінің ең нашар нысандары туралы» ХЕҰ №182 Конвенциясын ратификациялай отырып, Қазақстан Республикасы елдегі балалар еңбегінің ең нашар түрлерімен күрес жөніндегі іс-қимыл стратегиясын әзірлеу және енгізу, балаларды қорғаудың мемлекеттік саясатын жүргізу және олардың дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау жөнінде өзіне міндеттемелер қабылдады.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің жанында 2006 жылдан бастап балалар еңбегінің ең нашар түрлерімен күрес жөніндегі үйлестіру кеңесі жұмыс істейді.

Балалар еңбегінің ең нашар түрлеріне тыйым салу және оларды жою жөніндегі шұғыл шаралар туралы Конвенцияға сәйкес 2020-2022 жылдарға арналған балалар еңбегінің ең нашар нысандарын жою жөніндегі жоспар қабылданды.

Кәмелетке толмағандардың еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған бақылауды уәкілетті мемлекеттік органдар (еңбек инспекциясы, прокуратура, білім басқармасы) жүзеге асырады.

2020-2021 жылдары мемлекеттік еңбек инспекторлары тексеру барысында кәмелетке толмағандарды еңбекке заңсыз тартудың 14 фактісін анықтады, олар бойынша жұмыс берушілер әкімшілік жауапкершілікке тартылды.

БӨЛІМ БОЙЫНША ҚОРЫТЫНДЫЛАР МЕН ҰСЫНЫМДАР:

1. Жүргізілген талдау балаларды әлеуметтік қолдау бағыты бойынша мемлекеттің кешенді жүйелі жұмысы туралы айтуға мүмкіндік береді. Алайда, әр бағыт бойынша дамудың әлеуетін бөлуге болады.

2. Жалпы, балаларды әлеуметтік қолдау көрсеткіштерімен жұмыс істеу кезінде әртүрлі операторлар ұсынатын деректерді іздеу және салыстыруда қиындықтар болғанын атап өткен жөн. Негізгі және қосалқы верификацияланған көрсеткіштерді жүйелі және тұрақты өлшеуді қамтамасыз ету қажет.

3. Қабылданып жатқан шаралар негізінен балалары бар күрделі әлеуметтік жағдайлардың салдарын өтеуге (АӘК, КӘП, Мүгедектігі бойынша төлемдер), сондай-ақ осындай жағдайлардың алдын алуға (балалардың тууына байланысты төлемдер мен жәрдемақылар) бағытталған. Алайда, әлеуметтік қорғалмаған отбасылардың өсуі және мүгедек балалар санының өсуі ұрпақтар ауысымының болжамында мемлекеттің дамуына жаһандық әсер ету тәуекелдерін бағалауды талап етеді. Осы факторлардың әлеуметтік-экономикалық жағдайға әсерін болдырмау бағдарламасын іске асыру қажет, атап айтқанда:

а. Мемлекет азаматтарының осы санатын әлеуметтік, экономикалық өмірге жаппай толыққанды енгізуге бағытталған мүгедек балаларды әлеуметтендіру шаралары. Бұл үшін балаларды оңалту және өз бетінше өмір сүруге дайындау бағдарламалары, осындай әлеуметтену шектелген отбасыларға көмек бағдарламалары, ерекше қажеттіліктері бар балалардың толыққанды және жайлы болуы үшін инфрақұрылымды дамыту бағдарламалары қажет. Мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасылардың өмір сүру сапасын қамтамасыз ету үшін көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің спектрін, көлемін және деңгейін жақсарту қажет.

б. Жеткіліктілік деңгейі төмен отбасылардан шыққан балаларды әлеуметтендіру, олардың мемлекеттік қызметтерге нақты қол жеткізуін қамтамасыз ету, сапалы білім алу және кәсібі бойынша бастапқы жұмыс тәжірибесін алу шаралары.

4. Мемлекет қабылдап жатқан барлық шараларға қарамастан, Қазақстанның ақпараттық өрісі отбасылар мен балалардың жағдайына байланысты жағымсыз ақпараттың артуын көрсетеді. Ақпараттық өрісті қалыптастыру қажет: қолданылатын мемлекеттік шараларды жариялау, отбасылар мен балалардың оқиғаларын көрсету қажет.

5. Қызметтердің қол жетімділігінің алшақтығын қысқарту үшін (аймаққа немесе қызмет түріне байланысты) әлеуметтік қызмет көрсетудің өтініш беру нысанынан анықтаушыға көшуге көңіл бөлуді күшейту ұсынылады. Фактілерді дәлелдеу қажеттілігін адамнан мемлекеттік құрылымдарға ауыстыру.

6. Соңғы жылдары төлемдер мен жәрдемақылар, оның ішінде Қазақстанда балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау сомалары да өсті. Алайда, жәрдемақы мөлшері мен баланы күтіп-бағуға жұмсалған нақты шығындар арасындағы алшақтық сақталуда. Бұл мәселе әсіресе мүгедек балалары бар отбасылар үшін маңызды, оларда ата-аналардың толыққанды жұмысы мүмкін емес немесе қиын. Ерекше және мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасының жағдайын нақты және жеткілікті бағалау мүмкіндігін көздеу керек.

7. Бұл ретте әлеуметтік қолдау шараларына кіріктірілген әлеуметтік масылдықтың алдын алу құралдарын сақтау, аз қамтылған отбасылардың жұмысқа орналасу және жеке бастамаларын қолдау шараларын іске асыру маңызды болып қала береді. Бағалау жұмыс істеуін барынша өзекті.

**ӘЛЕУМЕТТІК САЛАДАҒЫ
БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ БЮДЖЕТ
САЯСАТЫ**

5 ТАРАУ. ӘЛЕУМЕТТІК САЛАДАҒЫ БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БЮДЖЕТ САЯСАТЫ

Пандемияның салдарымен, экономикалық дағдарыспен байланысты әлемдегі күрделі жағдай адамдардың әлеуметтік жағдайының нашарлауына алып келеді. Сонымен қатар, Қазақстан халықтың осал топтарын, отбасыларды, балаларды қолдауға қатысты әлеуметтік міндеттемелерді орындайды. Аталмыш шығындар мемлекет үшін басым болып табылады, бұл Президенттің 2021 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында атап өтіледі.

2021 жылы Қазақстанда әлеуметтік кодекстің тұжырымдамасы әзірленді, онда әлеуметтік саланың барлық 16 Заңы біріктіріледі, басты қағидаттар — атаулылық пен мұқтаждық сақталады. Мемлекет пен азаматтардың ынтымақтастығы мен жауапкершілігі принципі қаланатын болады. 2021 жылы әлеуметтік көмек алушылар туралы нақты және толық мәліметтер алу үшін әртүрлі мемлекеттік органдардың 24 ақпараттық жүйесі біріктірілді, отбасының цифрлық картасын, электрондық әлеуметтік әмиянды жасау бойынша жұмыс жүргізілуде.

Әлеуметтік Кодексте өмірлік жағдайға байланысты өмірдің түрлі кезеңдерінде көрсетілетін әлеуметтік қорғау мен қолдаудың барлық шараларының кешені жүйелендірілетін болады:

- әлеуметтік құқықтар мен кепілдіктерді қамтамасыз ету жөніндегі шараларды күшейту (азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру);
- мұқтаж отбасыларды әлеуметтік қолдау институтын дамыту;
- халықтың әлеуметтік әл-ауқат индексін енгізу;
- азаматтарды әлеуметтік қолдауды жаңғырту (әлеуметтік қамсыздандырудың халықаралық ең төменгі нормаларынан кем емес деңгейде әлеуметтік төлемдерді қамтамасыз ету; әлеуметтік қызметтерді жан басына қаржыландыруды енгізу);
- әлеуметтік стандарттарды ұсынудың интеграцияланған моделін енгізу («Цифрлық әлеуметтік картаны» енгізу);
- әлеуметтік сала бағыттары бойынша алдын алу шараларын қабылдау;
- Мемлекеттік қызметтерді трансформациялау және реинжиниринг (өтініш беруден проактивті қызмет көрсетуге көшу);
- сырттай куәландыру, атаулы әлеуметтік көмек көрсету процестерін автоматтандыру.

Бүгінгі таңда Қазақстанда балалы отбасыларды қолдаудың, ана мен баланы қорғаудың кешенді моделі құрылған, оған мемлекеттік жәрдемақылар, әлеуметтік төлемдер, жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шаралары, салық салу кезіндегі жеңілдіктер және азаматтар өмірінің барлық кезеңдерінде әлеуметтік

қорғаудың басқа да шаралары жүйесі кіреді. Елімізде балалы отбасыларды, оның ішінде көп балалы емес отбасыларды (бір, екі, үш баласы бар) әлеуметтік қолдаудың тұтас жүйесі жұмыс істейді, жүктілік және босануы бойынша әлеуметтік төлем кіреді (орташа айлық жалақының 40%-ға жуығы), 2021 жылы бала тууына берілетін жәрдемақы (бірінші, екінші, үшінші бала тууына-110 846 теңге, төртінші және одан көп бала тууына-183 771 теңге), 2021 жылы бір жасқа толғанға дейін бала күтімі бойынша (16 802 теңгеден 25 962 теңгеге дейін), 2021 жылы мүгедек баланы бағып-күтумен айналысатын ата-аналар үшін, отбасының табысын есепке алмай төленеді (48 023 теңге).

Бұдан басқа, бір жасқа толғанға дейін бала күтімімен айналысатын әйелдерге орташа айлық табысының 10% мөлшерінде міндетті зейнетақы жарналарын субсидиялау көзделген.

2017-2021 жылдардағы бюджеттік бөлуді талдау мемлекеттік саясаттағы әлеуметтік шығыстардың басымдығын көрсетті. Мәселен, әлеуметтік салаға (білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру) мемлекеттік бюджеттен 2017 жылы 5,3 трлн. теңге немесе ЖІӨ – нің 9,7%-ы, 2018 жылы-5,9 трлн. теңге немесе ЖІӨ-нің 9,5%-ы, 2019 жылы-7,1 трлн. теңге немесе ЖІӨ – нің 10,5%-ы, 2020 жылы-9,4 трлн. теңге немесе 13,3%-ы, 2021 жылы – 11,0 трлн. теңге немесе 15,9%-ы. Әлеуметтік салаға арналған шығыстар 2017 жылы 40,2% – ды, ал 2018-2021 жылдары бюджеттің шығыс бөлігінің жартысын (50%) құрады. Әлеуметтік көмекке және әлеуметтік қамсыздандыруға арналған мемлекеттік шығыстар 2017 жылғы ЖІӨ-нің 4,1%-ынан 2021 жылы ЖІӨ-нің 6,4%-ына дейін ұлғайды.

5.1. сурет. 2017-2021 жылдардағы әлеуметтік салаға мемлекеттік бюджеттің шығыстары, ЖІӨ %

Суретте көрсетілгендей, ең жоғары шығындар әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруға жұмсалады. 2017 жылдан бастап барлық әлеуметтік секторларға шығындар тұрақты өсуде. 2021 жылы Үкіметтің жалпы шығындары 2017 жылмен салыстырғанда 39,3%-ға өсті. Балалар мен отбасыларды әлеуметтік қорғауға жұмсалатын шығыстардың ең көп өсуі (5 есе) жергілікті деңгейде болды: 2017 жылғы 49,9 млрд теңгеден 2021 жылы 287,1 млрд теңгеге дейін. Мемлекеттік бюджет шығыстарының көлемі 2017-2021 жылдары 2,1 есе: 2017 жылғы 311,4 млрд теңгеден 2021 жылы 660,7 млрд теңгеге дейін өсті.

5.1. кесте. Балалар мен отбасыларды әлеуметтік қорғауға арналған бюджет шығыстарының көлемі, 2017-2021 жж

	2017	2018	2019	2020	2021
ағымдағы бағаларда, млрд. теңге					
Республикалық бюджет	261,5	290,3	317,4	345,6	373,6
Жергілікті бюджет	49,9	54,6	269,8	281,2	287,1
Мемлекеттік бюджет	311,4	344,9	587,2	626,8	660,7
өсу қарқыны		10,7%	7,2%	6,7%	5,4%
ЖІӨ %	0,57	0,56	0,84	0,89	0,96
ТБИ %	101,7	105,3	105,4	105,5	105,5
2017 жылғы тұрақты бағаларда, млрд. теңге					
Республикалық бюджет	261,5	262,6	259,7	259,5	298,6
Жергілікті бюджет	49,9	49,4	220,9	277,7	269,2
Мемлекеттік бюджет	311,4	312,0	480,6	537,2	567,8
өсу қарқыны		0,2%	5,4%	11,8%	5,7%

Әлеуметтік көмек әртүрлі бағдарламалар мен саяси шараларды қамтиды, олардың жиынтығы әлеуметтік көмектің өзіне (бюджеттен қаржыландырылатын және алдын ала жарналарды көздемейтін төлемдер) және әлеуметтік қамсыздандыруға (адамдардың ақшалай жарналарына негізделген төлемдер) бөлінеді.

Ана мен баланы қолдау жөніндегі әлеуметтік жәрдемақыларды республикалық бюджет қаражатынан төлеу көлемі 2021 жылы, 2017 жылмен

салыстырғанда 3 есеге ұлғайды. 2017 жылы 163,9 млрд теңге, ал 2021 жылы 473,9 млрд теңге төленді.

Аз қамтылған отбасыларға төленетін әлеуметтік көмек соңғы 5 жылда 10 есе өсті: жергілікті және республикалық бюджеттен: 2017 жылы 0,8 млрд теңгені, 2021 жылы 86,1 млрд теңгені құрады.

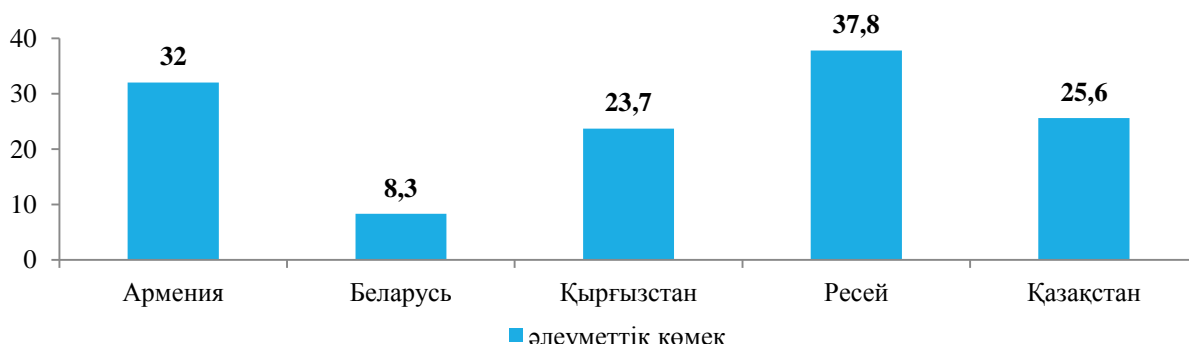
5.2. кесте. Әлеуметтік жәрдемақыларды төлеуге кететін бюджет шығыстарының көлемі, млрд теңге

Жәрдемақы түрлері	2017	2018	2019	2020	2021
Ана мен баланы қолдау жөніндегі әлеуметтік жәрдемақылар (Республикалық бюджеттен)	163,9	178,9	200,4	426,8	473,9
Аз қамтылған отбасыларға (республикалық және жергілікті бюджеттен) әлеуметтік көмек	0,8	28,1	206,2	89,0	86,1

2021 жылы жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды баламалы түрде тәрбиелеу бойынша мемлекеттік қолдауға жергілікті бюджет шығыстары 2017 жылмен салыстырғанда 1074 млн теңгеге немесе 15,1%-ға ұлғайып, нәтижесінде 9,2 млрд теңгені құрады. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды мемлекеттік мекемелерде (балалар үйлері, баспаналар, мектеп-интернаттар) ұстауға жергілікті бюджет шығыстарының көлемі 2017-2021 жылдар ішінде жыл сайын шамамен 14 млрд теңгені құрады, бұл балаларды тәрбиелеудің институционалдық нысандарының жанама қысқарғанын көрсетеді.

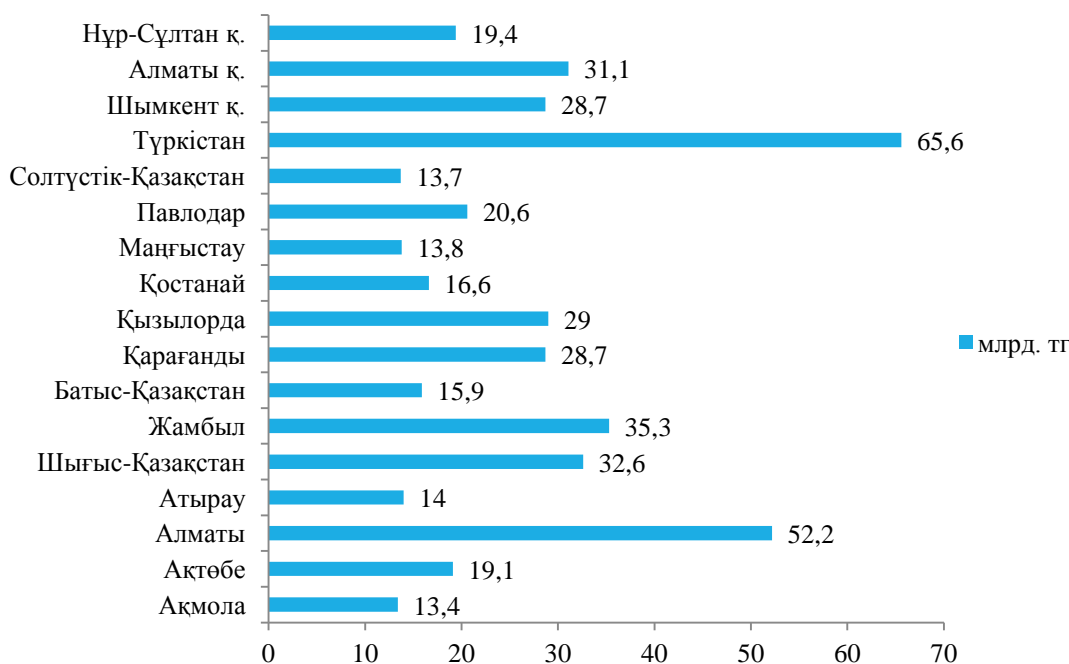
Халықтың құрылымындағы туғаннан бастап 14 жасқа дейінгі балалардың үлесін ескере отырып, Қазақстанның ақшалай балалар және отбасы жәрдемақыларын төлеуге арналған мемлекеттік шығыстарын Еуразиялық Одақтың басқа елдерінің шығыстарымен салыстыру шығыстар деңгейінің Ресеймен, Армениямен және Қырғызстанмен жақын көрсеткіштері бар екенін көрсетеді.

5.2. сурет Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің әлеуметтік қорғауға арналған шығыстары %¹⁹

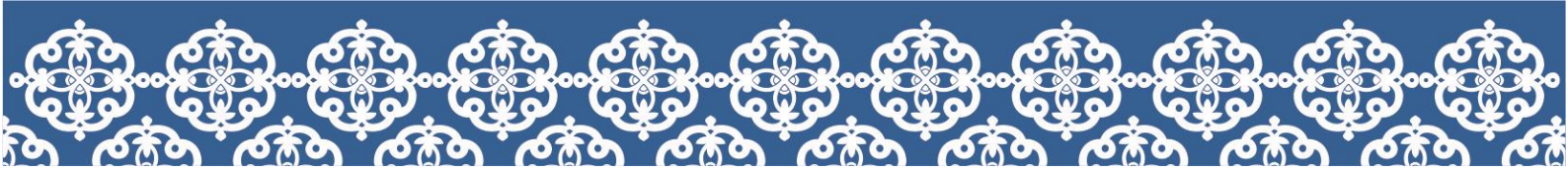

Қазақстандағы әлеуметтік көмектің негізгі ерекшелігі мемлекеттік қаржыландыру болып табылады, ол осал балалар мен отбасылардың қажеттіліктерін тұрақты және жүйелі қамтамасыз етуді қамсыздандырады.

5.3. сурет. 2021 жылға арналған өңірлер бөлінісінде жергілікті бюджеттен әлеуметтік көмекке және әлеуметтік қамсыздандыруға бөлінетін шығыстар

¹⁹Еуразиялық экономикалық одақтың мемлекеттік қаржы статистикасы. 2020 жылдың 1-ші жарты жылдығы. Статистикалық бюллетень; Еуразиялық экономикалық комиссия.

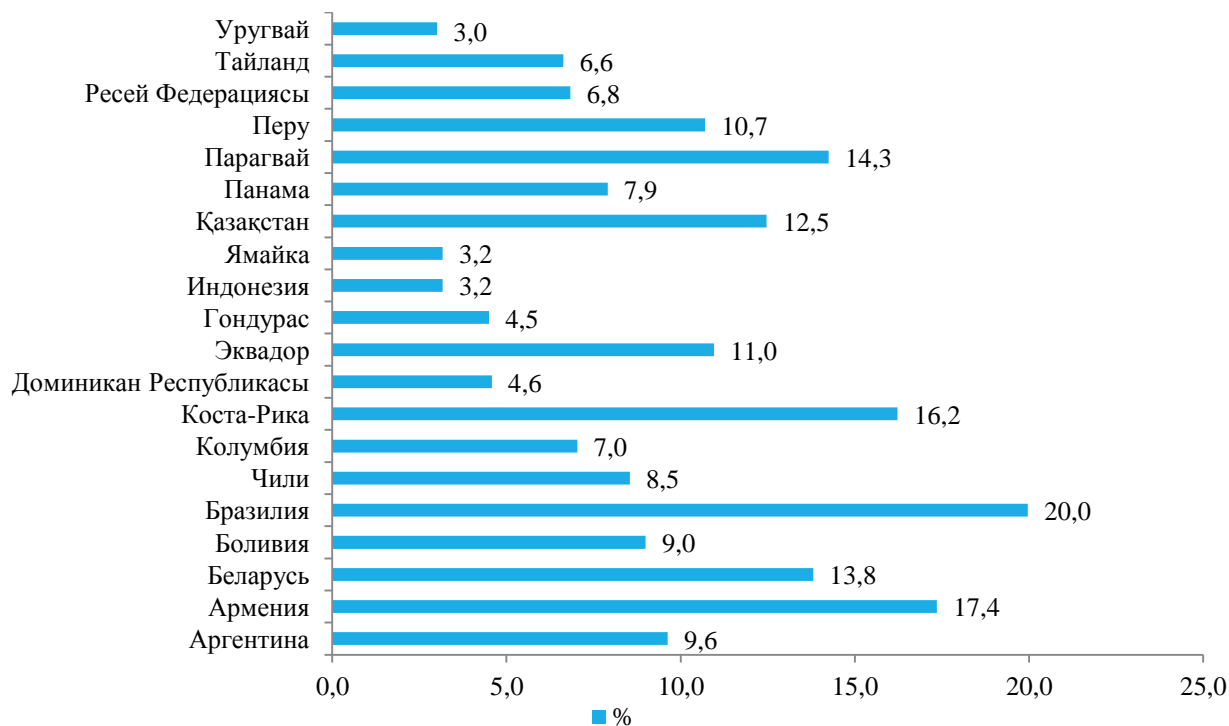

Жергілікті бюджеттер республикалық бюджеттен субсидияланады, орташа субсидия 2020 жылы 46,4% құрады, бірақ жергілікті бюджеттер негізінен жергілікті салықтар мен кірістерге сүйенеді. Осылайша, жергілікті билік тарапынан әлеуметтік қорғау шығындары тұрақты табыс көздерін қамтамасыз ету қабілетіне және экономикалық мүмкіндіктердің болуына байланысты. Жергілікті бюджеттер аймақтар бойынша айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл әр аймақта қарастырылған жәрдемақы мөлшері де өзгеретінін білдіреді. Мәселен, Түркістан облысы-65,6 млрд теңге, Алматы облысы – 52,2 млрд теңге, Жамбыл облысы-35,3 млрд теңге алды. Жергілікті шығыстар міндетті ұлттық бағдарламаларды, реттелетін бағдарламаларды (АӘК), бекітілген Жергілікті бағдарламаларды қамтиды.

2021 жылы «Әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру» функционалдық тобы бойынша түпкілікті бюджеттің бастапқы бекітілгеннен ауытқуы республикалық бюджет бойынша 106,4% және жергілікті бюджеттер бойынша 109,4% құрады. Соңғы жылдар ішінде аз қамтылған азаматтарға, оның ішінде балаларға АӘК көрсету тәсілдері үш рет өзгерді (2018 жылғы 1 қаңтардан бастап, 2019 жылғы 1 сәуірден бастап және 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап). Жағдай сапалы стратегиялық талдауды және стратегиялық және бюджеттік жоспарлау арасындағы байланысты күшейтуді талап етеді.

Әлеуметтік көмек кедейлік пен теңсіздікті жоюда маңызды рөл атқарады. Әлемдік практикада әлеуметтік көмектің тиімділігін талдау үшін жеткіліктілік коэффициенті пайдаланылады, ол ең кедей үй шаруашылықтары жәрдемақы алғаннан кейін тұтынудың қанша пайызын әлеуметтік төлемдер есебінен қамтамасыз ететінін көрсетеді.

5.4. сурет. Әлемнің жекелеген елдеріндегі әлеуметтік көмектің жеткіліктілік көрсеткіші²⁰

Көптеген елдерде әлеуметтік көмектің жеткіліктілік көрсеткіші 3%-дан 20%-ға дейін ауытқиды. Қазақстанда жеткіліктілік көрсеткіші 12,5% құрайды.

Әлемдегі бірнеше әлеуметтік көмек бағдарламалары ең кедей адамдарға бағытталған, олар жоғары қол жетімділік пен жеткіліктілікті көрсетеді.

Отбасыларға әлеуметтік төлемдер шығындарының жалпы көлемі мен балалар кедейлігі қаупінің төмендеуі арасында берік байланыс бар. Әдетте, ең көп қаражат бөлетін елдер балалар кедейлігін азайту тұрғысынан жақсы нәтижелерге қол жеткізеді. Көптеген елдерде әлеуметтік көмекке әлеуметтік қорғаудың басқа түрлеріне қарағанда әлдеқайда аз қаражат бөлінеді.

Қазақстанда 2021 жылы АЕК негізінде есептелетін балалар мен отбасыларды әлеуметтік қорғауға бағытталған жәрдемақылар мөлшерінің өсуі номиналды мәнде 2019 жылға қарай 112,6% – ды, ал ең ТҚД негізінде есептелетіндер 110%-ды құрады.

Алайда, жәрдемақылардың нақты мәндегі мөлшері (инфляцияның жинақталған нақты деңгейін ескере отырып) 2019 жылдың деңгейіне жете алмады және 13,4%-ға (АЕК негізінде есептеу кезінде) және 3,8%-ға (ең төменгі күнкөріс деңгейі негізінде есептеу кезінде) төмендеді.

²⁰UNESCO Institute for Statistics <http://uis.unesco.org/>

Балалар мен отбасыларды әлеуметтік қорғауға арналған шығыстар әлеуметтік шығыстардың басқа түрлерімен салыстырғанда бір тұтынушыға шаққанда неғұрлым төмен деңгейге ие. 2021 жылы балалар мен отбасыларды әлеуметтік қорғауға арналған республикалық бюджет шығыстарының деңгейі жылына 72,8 мың. теңгені немесе 18 жасқа дейінгі бір балаға айына 6,2 мың. теңгені құрады, бұл зейнетақы төлемдерін бір алушыға жұмсалатын шығыннан 19,9 есе аз.

2017-2020 жылдары Орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың қызметін қамтамасыз етуге арналған мемлекеттік бюджет шығыстарының көлемі (жалақы, әлеуметтік аударымдар, тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді сатып алу, Күрделі шығыстар және т. б.) балалар мен отбасыларды әлеуметтік қорғауға бағытталған мемлекеттік бюджет шығыстарының көлемінен 2,6 есе, ал 2021 жылы – 1,7 есе көп болды.

ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІНЕ ИНВЕСТИЦИЯЛАР САЛУ СЕРПІНІ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ ДАМУ

Дағдарыс кезінде әлеуметтік қолдау жолдарын табу өте маңызды, өйткені пандемия шыңы кезіндегі әлеуметтік оқшаулау экономикалық көрсеткіштерді төмендетті. Әлеуметтік инвестициялар әлеуметтік проблемаларға ғана емес, сонымен бірге экономикалық және қоғамдық-саяси процестерге әсер ету құралы ретінде маңызды бола түсуде.

Есептелген әлеуметтік әсермен инвестициялау Әлеуметтік және/немесе экологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыратын ұйымдарды өлшенетін әлеуметтік, сондай-ақ қаржылық қайтарымды нақты күтумен қаржыландыруды қамтамасыз етеді. Осылайша, ол әлеуметтік-экономикалық дамуға жәрдемдесуге бағытталған.

Қазақстанның статистикасында инвестициялар бойынша балалардың бөлінген деректері берілмейді, бірақ жалпы деректер өзгерістер үрдісін көрсетеді.

Денсаулық сақтау мен әлеуметтік қызмет көрсетудің негізгі капиталына инвестициялардың бағыты осы салалардың перспективалық дамуына салымды айқындайды. 2021 жылы денсаулық сақтау және халыққа әлеуметтік қызмет көрсетуге 160,2 млрд теңге (инвестициялардың жалпы көлемінің 1,4%) бағытталды. Бұл 2017 жылға қарағанда 71%-ға артық, бірақ бұл ретте инвестициялардың жалпы көлемінің үлесі айтарлықтай өскен жоқ: 0,3%.

5.5. сурет. Денсаулық сақтау мен әлеуметтік қызмет көрсетудегі инвестициялар серпіні мен өсу қарқыны²¹

2020 жылға дейін денсаулық сақтау мен халыққа әлеуметтік қызмет көрсетуге салынған инвестициялар көлемі үздіксіз өсуді көрсетті және 2020 жылы оның ең үлкен көлемі 301911 млн теңге мөлшерінде тіркелді. 2021 жылы инвестициялар көлемі 46,9%-ға қысқарып, 160231 млн теңгені құрады, бұл пандемияға ден қою қажеттілігімен түсіндіріледі.

Бюджеттеудің халықаралық практикасында жан басына шаққандағы қаржыландыру білім беруге арналған ресурстарды бөлудің неғұрлым қолайлы әдісі болып табылады. Қазақстанда Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 27 қарашадағы № 597 бұйрығымен «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беруді, сондай-ақ кредиттік оқыту технологиясын ескере отырып, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді жан басына нормативтік қаржыландыру әдістемесі» бекітілді. Жан басына шаққандағы нормативке өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Атап айтқанда, жалпы білім беретін сыныптардағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін жан басына шаққандағы нормативтің жеке мөлшері айқындалды; Елеулі нақты контингенті бар, толып кеткен мектептер үшін түзету (төмендету) коэффициенті енгізілді.

²¹ Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызмет туралы / 2017-2021 жж. статистикалық бюллетеньдер. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросы. www.stat.gov.kz

Жаңадан іске қосылатын жекеменшік мектептер үшін жан басына шаққандағы нормативтің мөлшері анықталды.

Алайда Қазақстанда ЖІӨ-ден білім беруге арналған шығыстардың үлесі бұрынғысынша төмен болып қалуда-3,3 %. Көрсеткіштің динамикасы 2012 жылдан бастап 3,5%-дан аспайтын бір деңгейде сақталады. Бұл ЭЫДҰ-ның орташа деңгейінен (5 %) және ЮНЕСКО ұсынған 4-6% деңгейден төмен. Білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қаржыландыруды ЖІӨ-нің 5%-ына дейін арттыруды көздейді

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

1. Білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау біздің еліміздің мемлекеттік бюджетінде инвестицияланбайтын бағдарламалардың қатарына жатады (қысқартуға немесе шектеуге жатпайды).

2. Әлеуметтік қорғау жүйесі (мемлекеттік жәрдемақылар, әлеуметтік төлемдер, атаулы жәрдемақылар және т. б.) атаулы әлеуметтік көмек пен қолдау көрсету, әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы отбасылар мен балалардың өмір сүру сапасын жақсарту құралы болып табылады.

3. Балалы отбасыларды әлеуметтік қолдаудың негізгі нысаны ақшалай болып табылады, ол негізінен жәрдемақылар, ай сайынғы төлемдер мен өтемақылар, материалдық көмек және т. б. арқылы жүзеге асырылады. Қаржылық қолдау негізінен баланың туылуын ынталандыруға бағытталған, бірақ оны одан әрі тәрбиелеу мен дамыту процесінде қолдау көрсетуге арналмаған.

4. Қазақстанда мүгедектерді әлеуметтік қорғау жүйелі сипатқа ие және әртүрлі тәсілдер мен әдістермен ерекшеленеді, бұл осал отбасыларға айтарлықтай қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

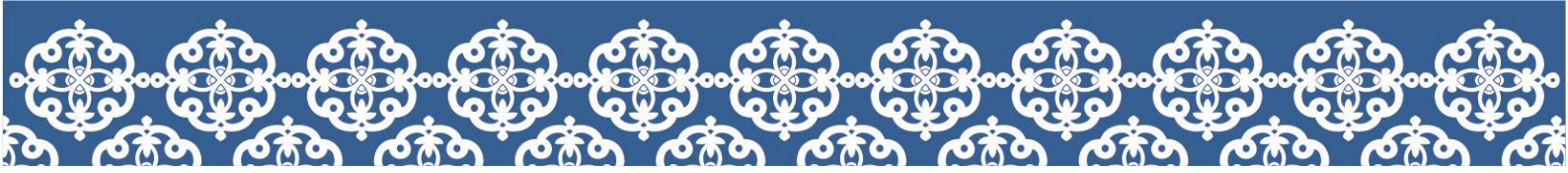
5. Жан басына шаққандағы қаржыландыруды енгізу қызмет көрсететін мекемелер үшін бәсекелестік орта құруға, ақшаны «бала мен оның отбасына» жіберуге мүмкіндік береді.

ҰСЫНЫМДАР:

1. Нақты дағдарыс жағдайларында балалары бар мұқтаж отбасылар үшін тез және өзекті «әлеуметтік пакетті» кеңінен қолдану (азық-түлік жиынтықтары, киім мен аяқ киім сатып алу, ұзақ мерзімді тауарлар және т. б.).

2. Мұқтаждықты бағалау және мониторингтеу негізінде атаулы қолдау қалыптастыру.

3. Балалар мен отбасылардың қажеттіліктеріне бағдарлану есебінен халыққа көрсетілетін әлеуметтік қызметтер секторының тиімділігін арттыру (ұйымдардың мүмкіндіктеріне бағдарланудың орнына).

4. Шешімдер қабылдауға және ақпараттық қолдауға отбасылардың қатысу деңгейін арттыру.

5. Коммерциялық емес ұйымдарға әлеуметтік қолдау көрсетуге кеңінен тарту.

6. Салықтық шегерімдер жүйесі арқылы балалы отбасыларды қолдау бағытын дамыту.

7. Балалары бар отбасылардың заңды құқықтарын қамтамасыз етудің өзекті ақпараты туралы уақтылы және қазіргі заманғы цифрлық хабардарлығын дамыту.

8. Әлеуметтік қызметкерлердің әлеуметтік қызметтерге қажеттіліктерін бағалау, халықаралық қызмет көрсету стандарттарына сәйкес әлеуметтік сүйемелдеу және мониторинг бағдарламаларын жоспарлау саласындағы құзыреттерін дамыту.

9. Арнаулы әлеуметтік қызметтерді алуға арналған өтінімдерді ресімдеудің отбасылар үшін қолайлы стандартын әзірлеу.

10. Балалар мен отбасылардың жұмыс істеу деңгейін арттыру мәнмәтінінде арнаулы әлеуметтік қызметтерді әзірлеу және көрсету (дербестікті, белсенділікті және қатысуды дамыту), абилитация, әлеуметтендіру, оңалту бағдарламаларын дамыту арқылы ҚХЖ-ЖП тәсілін пайдалану мүмкіндігін көздеу.

ҚАЗАҚСТАН БАЛАЛАРЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫ

6 ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАН БАЛАЛАРЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫ

Балалардың денсаулығына қамқорлық жасау кез келген мемлекеттің маңызды міндеті және Қазақстанның негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. 2021 жылы 2021 жылдан 2025 жылға дейінгі кезеңге «Дені сау ұлт» әрбір азамат үшін сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау» ұлттық жобасы әзірленді.

Жоба мемлекет саясатын анықтайтын және балалардың денсаулығына қатысты 4 негізгі бағытты қамтиды:

- 1) медициналық көмектің қолжетімділігі мен сапасын арттыру;
- 2) эпидемиологиялық болжамдау мен ден қоюдың қазіргі заманғы жүйесін қалыптастыру;
- 3) отандық фармацевтика саласын дамыту;
- 4) халықтың салауатты өмір салтын ұстанатын үлесін арттыру және бұқаралық спортты дамыту.

Балалар денсаулығын ағымдағы талдауда белгілі бір салалардағы жүйелі жұмыс туралы айтуға мүмкіндік беретін бірқатар оң үрдістерді атап өту қажет: соңғы бес жыл ішінде балалардың қатысуымен болатын жол-көлік оқиғаларының саны, сондай-ақ ЖКО-да жарақаттанған және қаза тапқан балалар/жасөспірімдердің пайызы сенімді түрде төмендеп келеді. Біркелкі, бүкіл ел бойынша 15-17 жас аралығындағы жасөспірімдердің психикалық бұзылулар мен психоактивті заттарды қолданудан туындаған мінез – құлық бұзылыстарымен сырқаттанушылық деңгейі 2017-2021 жылдар кезеңінде 70%-ға төмендеуде.

Ұлттық жоба «жүкті әйелдер мен балалардың денсаулығын сақтау мақсатында жүкті әйелдерді жеке және пәнаралық босанғанға дейінгі бақылаумен қамтуды, ал бір жасқа дейінгі балаларды проактивті бақылаумен және скринингпен қамтамасыз етуді жоспарлап отыр» деп болжайды.

Коронавирустық инфекцияның жаһандық пандемиясы елдің дамуына үлкен қауіп төндірді. 2021 жылы 16 161 бала стационарлық ем алды, оның ішінде 268 жаңа туылған нәрестелер. Балалар арасында КОВИД инфекциясын жұқтыру деңгейі төмен: шамамен 6000 науқас бала (30.09.2021 ж. жағдай бойынша). Алайда, локдаун, белсенді мектеп қызметінің болмауы, әлеуметтік тұрақсыздық балалардың денсаулығына теріс әсер етеді, бұл күн режимінің, дене шынықтыру сабақтарының, мұғалімдермен және құрдастарымен тікелей қарым-қатынастың болмауына байланысты денсаулық көрсеткіштерінің нашарлауына әкеледі.

Пандемияның таралуын болдырмаудың ең дәлелденген, тексерілген әдісі-вакцинация. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі мен Үкіметінің жоспарына сәйкес, 2021 жылғы қарашаның екінші жартысынан бастап балаларды «Comirnaty Pfizer» вакцинасымен белсенді иммундау жүріп жатыр.

Халықтың эпидемиялық саулығы мен инфекциялардың алдын алу үшін Ұлттық егу күнтізбесі құрылды. Барлық міндетті екпелер тіркелген жері бойынша тегін жасалады. Сонымен бірге, ақпараттық дайындық назар аударуды қажет етеді: түсіндіру, негіздеме мен дәлелдеменің заманауи көрінісі қажет.

НӘРЕСТЕЛЕР ДЕНСАУЛЫҒЫ НҰСҚА РЕТІНДЕ / БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН САҚТАУ

Балалар өлімін бағалау үшін БҰҰ агенттігі әзірлеген және адам дамуының индексі (Human Development Index) есептеу үшін пайдаланылатын денсаулық сақтау жүйесінің қауіпсіздігі мен жұмыс сапасының негізгі көрсеткіштері: сәбилер, балалар өлімі болып табылады.

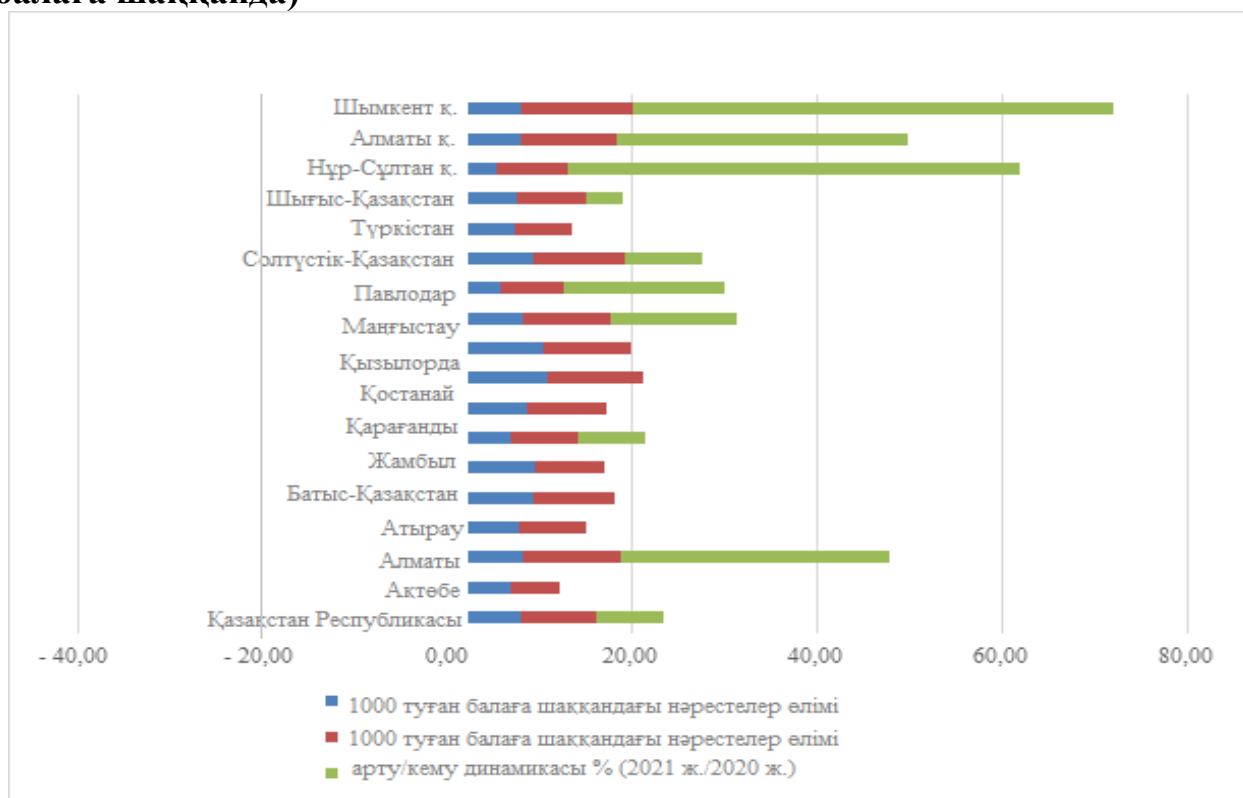
Қазақстанда сәбилер өлім-жітімінің көрсеткіштері айтарлықтай жоғары (6.1 кесте): 2021 жылы әрбір туылған 1000 баланың 8-і, 2020 жылы 7-еуі тірі қалмаған.

6.1. кесте. Елдер бойынша нәресте өлім-жітімінің көрсеткіштері (1000 туылған балаға шаққанда)

№	Ел	Көрсеткіш 2021	№	Ел	Көрсеткіш 2021
1	Исландия	1,6	9	Ресей	6,5
2	Словения	1,7	10	Украина	7,5
3	Финляндия	1,9	11	Қазақстан	8,35
4	Жапония	1,9	12	Грузия	9,7
5	Эстония	2,1	13	Армения	11,3
6	Беларусь	2,8	14	Қырғызстан	17,9
7	Литва	3,4	15	Өзбекстан	20,0
8	Латвия	3,6	16	Әзірбайжан	20,5

Өңірлер бойынша деректер 2021 жылы нәрестелер өлімінің күрт өсуі Шымкент қаласында (52%-ға), Алматы қаласында (31%-ға), Нұр-Сұлтан қаласында (49%-ға), Ақтөбе облысында (29%-ға) байқалатынын көрсетеді. Төмендеу Түркістан, Батыс-Қазақстан және Ақмола облыстарында байқалады.

6.1. сурет. Нәрестелер өлім-жітімінің динамикасы (1000 туылған балаға шаққанда)²²

Соңғы 30 жылда нәресте өлімі көрсеткішінің төмендегені байқалады: 1992 жылғы 25,7-ден (1000 туылған балаға шаққанда) 2021 жылы 8,35-ке дейін.

Соңғы 5 жылдағы динамикада нәресте өлімі көрсеткішінің тұрақсыздығы байқалады (2017 ж. – 7,93; 2018 ж.-8,03; 2019 ж. – 8,37; 2020 ж.-7,79; 2021 ж.– 8,35), көрсетілген кезеңдегі НӨ орташа көрсеткіші 8,09% құрайды.

2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда **нәресте өлімі деңгейінің 6,9%-ға күрт төмендегенін** атап өткен жөн, бұл бірнеше шектеу іс-шараларын енгізудің және халықтың әлеуметтік өзара іс-қимылының төмендеуінің салдары болды (2020 жыл ішінде ҚР аумағында 2020 жылғы 19 наурыздан 11 мамырға дейін ТЖ режимі енгізілді, кейіннен қатаң локдаунмен ауыстырылды), ол балалар арасында жалпы сырқаттанушылықтың **15%**-ға төмендеуіне, сондай-ақ ЖРВИ-мен сырқаттанушылықтың **37%**-ға, тұмаумен **28%**-ға төмендеуіне, қызылша, көкжөтелмен сырқаттанушылықтың **2,8** есе төмендеуіне заңды түрде әкелді. Сондай-ақ, 2020 жылы балалардағы COVID-19 жағдайларының 85,7%-ында негізінен асимптоматикалық және жұмсақ нысандарда болғанын және ауруханаға жатқызуды қажет етпейтінін атап өткен жөн.

²²ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері

2021 жылы нәресте өлімінің көрсеткіші 2019 жылдың деңгейінде қалды және елдің денсаулық сақтау жүйесі жаңа күрделі проблемаларға тап болды:

1) COVID-19 таралуының жоғарылауы, оның жаңа, қауіпті штамдарының пайда болуы балалар арасында аурудың **5,6** есе өсуіне әкелді;

2) жүкті әйелдер арасында COVID-19 ауруы 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда **2,3** есе өсті, реанимация бөлімшелерінде коронавирустық инфекцияның ауыр ағымы бар жүкті әйелдер **2,5** есе көп болды, **61** пациентке ЭКМО жүргізілді, бұл 2020 жылмен салыстырғанда **4,5** есе көп;

3) мерзімінен бұрын босану саны және ковидтен кейінгі асқынулардың даму жиілігі 3%-ға өсті, 2021 жылы НӨ жалпы құрылымында шала туған балалардың өлім жағдайлары 57,7% – ды, 2020 жылы-57,5%-ды құрады;

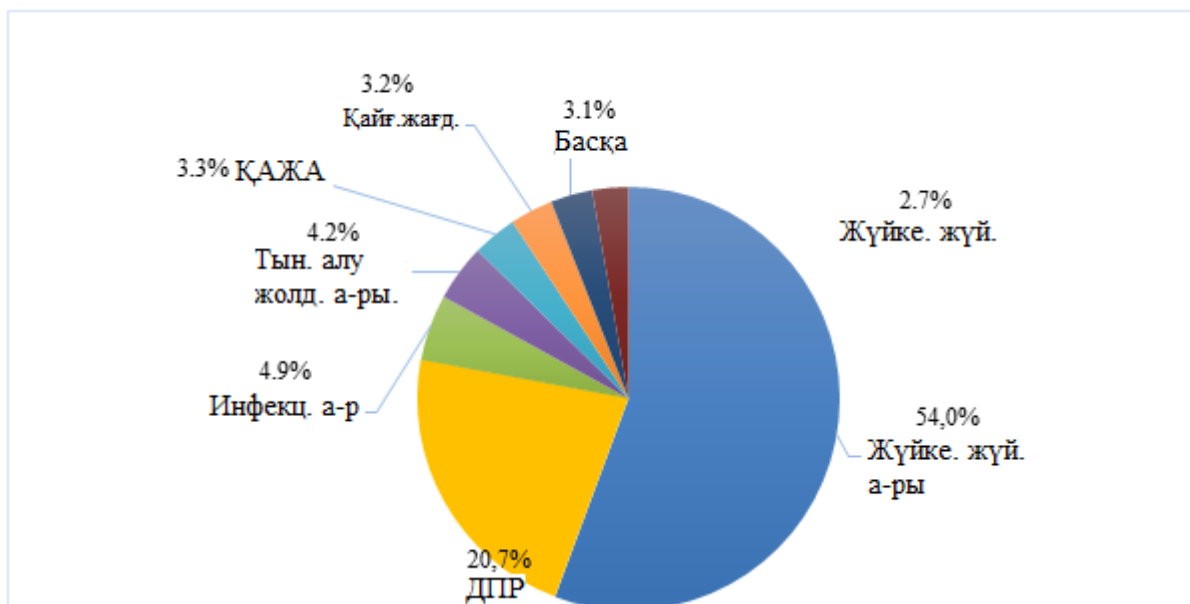
4) 2019-2020 жж. эпидемиологиялық маусыммен салыстырғанда ЖРВИ-мен сырқаттанушылықтың **10%**-ға өскені байқалды, бұл ретте жалпы сырқаттанушылықтың **61%**-ын 14 жасқа дейінгі балалар құрады.

Нәрестелік шығындар себептерінің құрылымында 54%-ы перинаталдық кезеңнің жағдайын құрайды, онда тыныс алу бұзылыстарынан болатын өлім 3,0 (2022 ж. – 2,7), перинаталдық кезеңнің инфекциялары 0,68 (2020 ж. – 0,66), геморрагиялық және гематологиялық бұзылулар 0,43 (2020 ж.-0,42) құрайды.

Перинаталдық шығындар құрылымындағы салмақ санаттары бөлінісінде дене салмағы өте төмен 500-900 гр салмақ санатындағы сәбилер шығынының 48,3%-ы тіркелді.

Туа біткен даму ақаулары нәресте өлімінің себептері құрылымында 2 орын алады. Бірінші орында-жүрек ақаулары, екіншісінде-бірнеше ақаулар, үшінші-асқазан-ішек жолдарының ақаулары тұр.

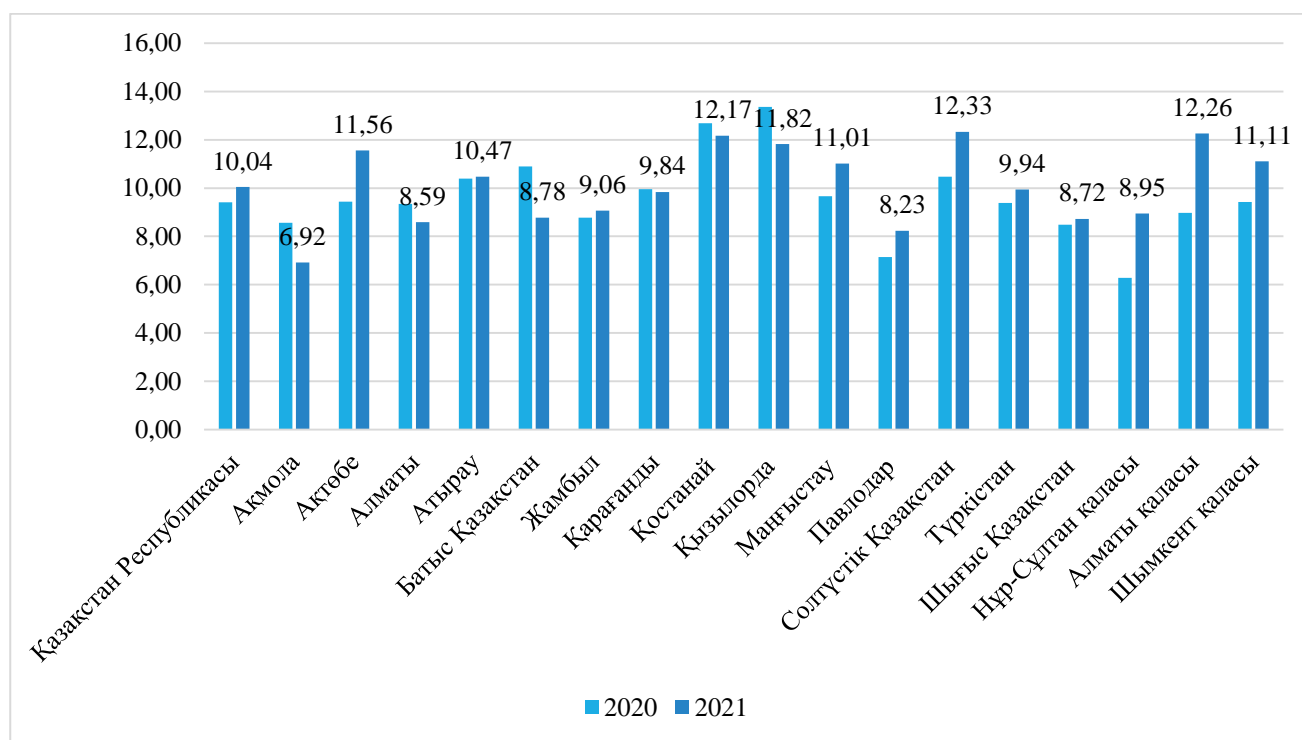
6.2. сурет. Нәресте өлімі себептерінің құрылымы(%)

БАЛАЛАР ӨЛІМІ

Балалар өлімі бүкіл әлемде өткір проблема болып табылады. 2017-2021 жылдары бес жасқа дейінгі балалар арасындағы өлім-жітім деңгейі соңғы 2 жылда 9,41-ден 10,04-ке дейін 6,6%-ға өсті. Жекелеген өңірлер тұрақты түрде оң төмендеу үрдісін көрсетіп келеді, ал теріс (соңғы екі жылда) трендтер облыстардың жартысында болады. 2021 жылы бұл көрсеткіш: Солтүстік-Қазақстан облысында-12,33, Қостанай облысында – 12,17, Ақтөбе облысында – 11,56, Қызылорда облысында – 11,82, Жамбыл облысында – 9,06, Маңғыстау облысында – 11,01, Атырау облысында – 10,47, Қарағанды облысында – 9,84, Павлодар облысында – 8,23, Алматы қаласында – 12,26, Түркістан облысында – 9,94, Шымкент қаласында – 11,11 және Нұр-Сұлтан қаласында-8,95.

6.3 сурет. Бес жасқа дейінгі балалардың өлімі (абсолюттік мәндер)

0-5 жастағы балалардың өлім-жітім себептерінің құрылымында жартысынан астамы (58%, жиынтық):

- перинаталдық кезеңдегі өлім-жітім;
- туа біткен ауытқулар мен ақаулар;
- жұқпалы және паразиттік аурулар;
- жарақат, улану және басқа сыртқы себептер.

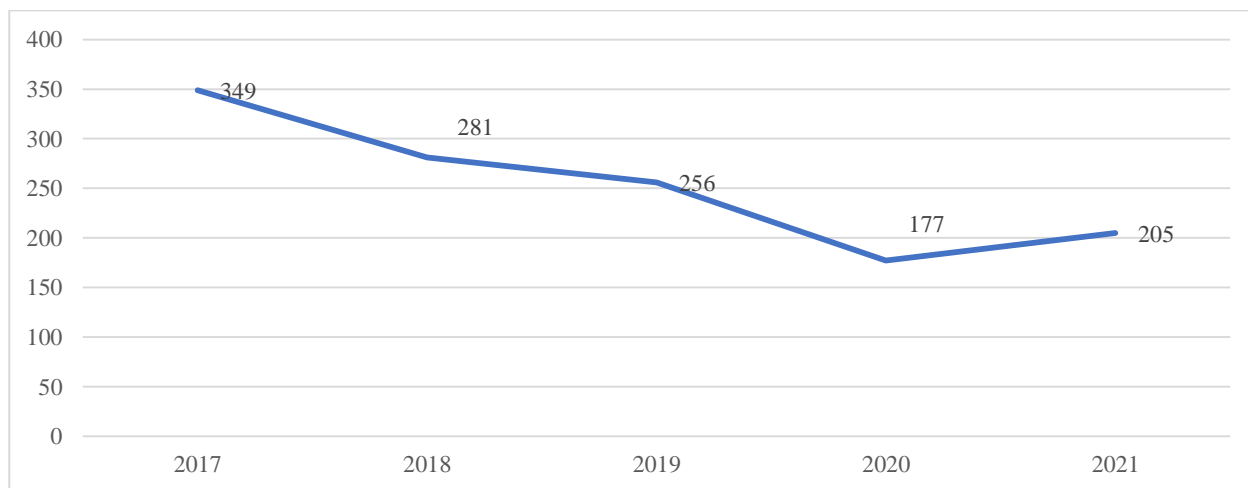
БӨ жас құрылымында 86,3% (2020 ж.-88,7%) нәресте өлімі (0 жастан 1 жасқа дейін) алады.

2017-2021 жылдар кезеңінде балалар арасындағы өлімнің негізгі себептерін салыстырмалы талдау жылдан жылға перинаталдық кезеңде туындайтын жай-күйлер, туа біткен ауытқулар мен ақаулар, сондай-ақ сыртқы себептер өлімнің негізгі себептері болып қалатынын көрсетті.

БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР САЛТЫ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ: АЛКОГОЛЬ МЕН ПСИХОАКТИВТІ ЗАТТАРДЫ ҚОЛДАНУ, ЖАРАҚАТ

Темекі, есірткі және алкоголь өнімдеріне зиянды әуестенуге әкелетін мінез-құлық қауіп факторларына қатысты қоғамның ең осал әлеуметтік тобы бола отырып, жасөспірімдер, көбінесе балалар қылмыстық әсерлердің кең спектрінің деструктивті әсеріне көбірек ұшырайды. Дегенмен, соңғы бес жылда ПМ-де есепте тұрған алкоголь және есірткіге тәуелді балалар мен жасөспірімдер санының төмендеу үрдісі байқалады: 2016 жылғы 349-дан 2021 жылы 205-ке дейін (абсолюттік мәнде), бұл шамамен 50%-ды құрайды. Алайда, пандемияның екінші жылы (2021) 2020 жылмен салыстырғанда алкогольді, есірткіні теріс пайдаланатын балалар санының өскенін көрсетті: 28 адамға көп.

6.4. сурет. Алкогольдік ішімдіктерді, есірткі құралдарын, психотроптық және өзге де күшті әсер ететін заттарды теріс пайдаланатын жасөспірімдер саны (абсолютті мәндер)

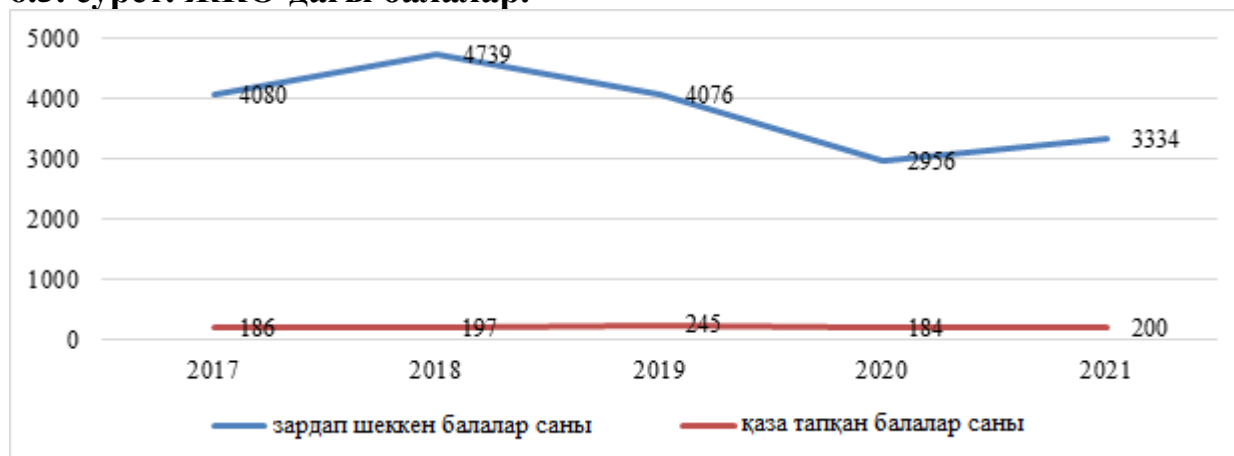
Жол-көлік оқиғаларына байланысты балалардың жарақаттануын талдауда балалардың қатысуымен болған ЖКО жалпы санының (3 702 – 2017 жылы, 3334-2021 жылы) төмендеу үрдісі байқалады, алайда қаза болғандар мен зардап шеккендер саны: 2020 жылмен салыстырғанда айтарлықтай өспеген. Пандемия кезеңінде жалпы жарақаттанудың да, ЖКО-да балалардың өлімінің де айтарлықтай төмендеуі байқалды.

6.2. кесте. ЖКО-ға қатысушы, қаза тапқан және зардап шеккен балалар саны

Кезеңі	Қаза тапқан	Зардап шеккен
2017	186	4 080
2018	197	3 739
2019	245	4 076
2020	184	2 956
2021	200	3 334

Дегенмен, ЖКО-ға қатысушы жарақаттанған балалардың пайызы тұрақты жоғары болып қалуда: авариялардың жалпы санына шаққанда 120-130% шегінде, бұл, сөзсіз, мектеп және мектепке дейінгі мекемелерде, сондай – ақ отбасында-балалардың жол жағдайларына саналы хабардарлығын және дайындығын арттыру бойынша одан әрі жоспарлы білім беру жұмысының қажеттілігін көрсетеді. Бұл бағытта жағдайды жақсарту үшін жеткілікті ресурс бар.

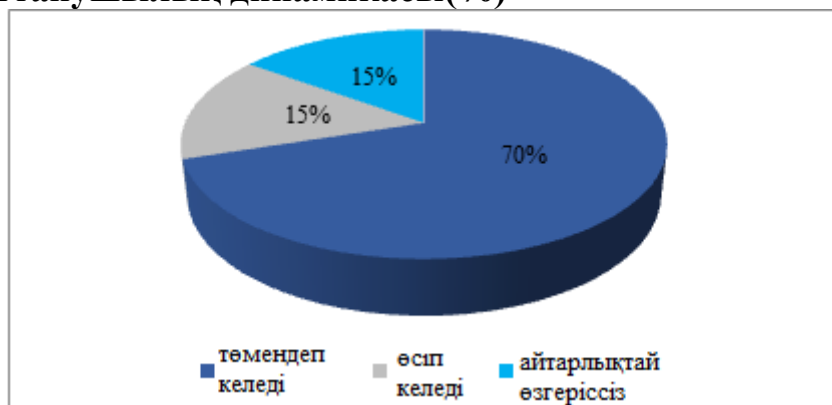
6.5. сурет. ЖКО-дағы балалар.

БАЛАЛАРДЫҢ СЫРҚАТТАНУУЫ ЖӘНЕ АУРУХАНАҒА ЖАТҚЫЗЫЛУУЫ

0-14 жастағы балалардың жалпы сырқаттанушылығын талдау кезінде жағдайлардың жалпы санының (2017 жылғы 5 994 713 адамнан 2020 жылы 5 389 944 адамға дейін), сондай-ақ талданып отырған кезеңдегі аурулардың көптеген маңызды түрлерінің төмендеуінің оң үрдістерін анықтауға мүмкіндік туды.

6.6. сурет. Бес жыл ішінде 0-14 жастағы балалардың жалпы сырқаттанушылық динамикасы(%)

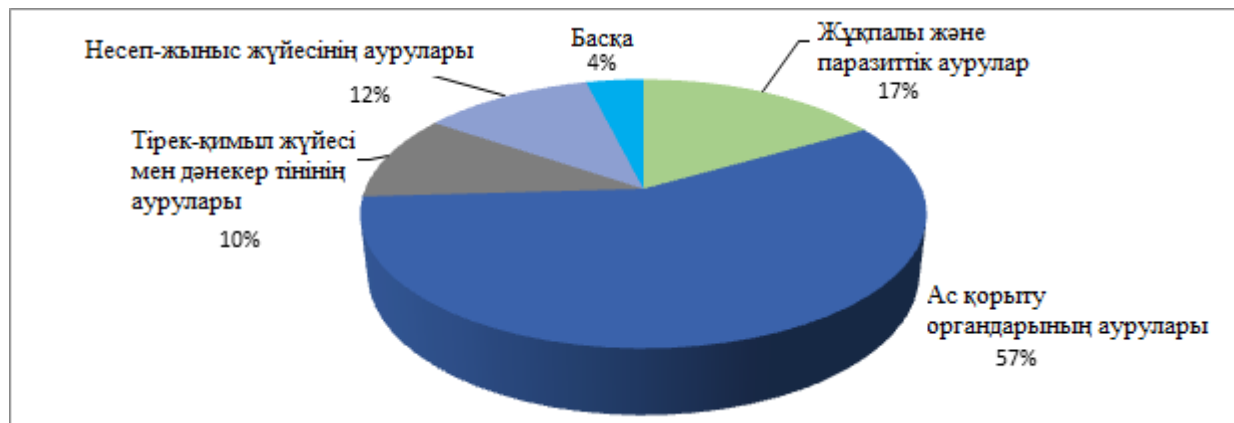

Аурулардың жартысынан астамында аурулар топтары бойынша сандық трендтердің төмендеуі байқалады:

- психобелсенді заттарды қолданумен байланысты психиканың бұзылуы және мінез-құлықтың бұзылуы-61%-ға;
- қан, қан өндіру органдарының аурулары-23%-ға;
- қанайналым жүйесінің аурулары – 21%-ға%;
- перинаталдық кезеңде туындайтын жекелеген жағдайлар-18%-ға;
- жарақаттар, уланулар және басқа да сыртқы себептердің әсері – 16%-ға;
- көздің және оның қосалқыларының аурулары-13%-ға;
- тыныс алу ағзаларының аурулары – 12%-ға;
- неоплазмалар-9%-ға;
- несеп-жыныс жүйесінің аурулары-6%-ға;
- эндокриндік аурулар-9%-ға;
- жүйке жүйесінің аурулары-4%-ға.

Сонымен қатар, өсіп келе жатқан динамиканы балалардың болашақ денсаулығын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын бірқатар аурулар көрсетеді.

6.7. сурет. Сырқаттанушылықтың теріс өсу динамикасы бар құрылымы, 0-14 жастағы балалар (%)

Абсолютті цифрларды тұрақтандыруға үрдісі бар ас қорыту органдары аурулары бар балалар аурушандығының елеулі үлесі өзіне назар аударады-жыл сайын жарты миллион бала (2020 жылы – 494 273 бала). Тез тамақтану желілерінің маркетингтік әсері, жоғары калориялы тағамдар мен қант мөлшері жоғары сусындардың қолжетімділігі, өкінішке орай, Қазақстанды ас қорыту жүйесі саласындағы балалар денсаулығының нашарлауына жалпы әлемдік трендте қалдырады.

Қазақстанда жыл сайын алғаш рет 600-ге жуық бала қатерлі ісікпен (ҚІ) ауырады. 2021 жылы бұл диагноз алғаш рет Қазақстанда 591 балаға қойылды²³. 40% жағдайда бұл лейкемия, балалар онкологиясының жалпы құрылымында ми ісіктері, нейробластома, лимфома және ретинобластома басым. Сонымен қатар, онкологиялық ауруға шалдыққан балалар санының өсуі диагностиканың жақсаруымен, бастапқы буын деңгейінде ерте тану жүйесімен байланысты екені атап өтілді. Осының арқасында 1-2 сатыдағы балалардың қатерлі ісігін ерте анықтау 2015 жылғы 29%-дан 2021 жылы 52%-ға дейін өсті. Қазақстанда онкологиялық аурулармен ауыратын балаларды емдеу тиімділігі 70%-ға жетеді.

Өңірлік мамандардың динамикалық бақылауында онкологиялық және гематологиялық аурулары бар 4 621 бала бар, қатерлі ісік бойынша 2 083 бала байқалады.

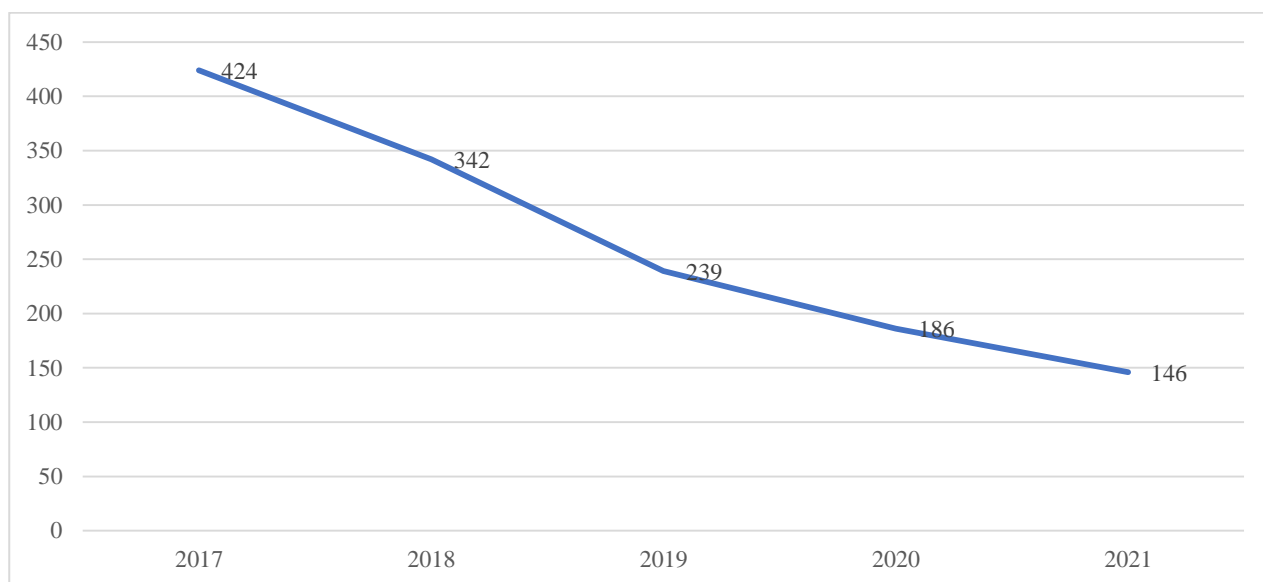
БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ БҰЗЫЛУЛАРЫ

15-17 жастағы жасөспірімдер арасында психоактивті заттарды қолданудан туындаған психикалық бұзылулар мен мінез-құлықтың бұзылу деңгейі талданған бес жылдық кезең ішінде төмендеудің тұрақты тенденциясын көрсетеді.

²³ <https://ru.sputnik.kz/20220215/nazvana-samaya-chastaya-forma-detskogo-raka-v-kazakhstane-22812677.html>

Алайда, психикалық бұзылулардың заттарды қолданумен байланысы даулы факт болып табылады. Сонымен қатар, бұл көрсеткіш ҚР ДСМ-де тіркеледі, сондықтан талданатын болады.

6.8. сурет. 15-17 жастағы балалардың психикаға белсенді әсер ететін заттарды қолданумен байланысты психикалық бұзылулары (абсолюттік мәні)

2017 жылы бұл көрсеткіш абсолюттік цифрларда 424 баланы құрады, одан әрі жыл сайын 25-35%-ға төмендеп, 2021 жылы 175 тіркелген жағдайды құрады.

6.3. кесте. 15-17 жастағы балалардың психикасының бұзылуы, психобелсенді заттарды қолданумен байланысты мінез - құлық бұзылулары (абсолюттік мәні)

Өңір	2017	2018	2019	2020	2021
Қазақстан Республикасы	424	342	239	186	175
Ақмола	18	9	3	1	3
Ақтөбе	9	2	2	8	7
Алматы	3	3	10	3	4
Атырау	3	1	1	0	1
Батыс-Қазақстан	23	14	18	8	4
Жамбыл	8	10	7	6	5
Қарағанды	8	4	3	1	1
Қостанай	45	28	7	17	24
Қызылорда	2	5	0	3	2

Маңғыстау	9	6	1	1	0
Павлодар	6	11	20	34	72
Солтүстік-Қазақстан	29	40	26	11	3
Шығыс-Қазақстан	220	171	101	58	38
Нұр-Сұлтан қ.	26	32	32	30	4
Алматы қ.	13	6	7	5	6
Шымкент қ.					1

Барлық аймақтар ПБЗ-ны қолданудан туындаған психикалық бұзылуларды тіркеудің төмендеуіне бейім. Алайда, Павлодар, Қостанай облыстарында тіркеудің өсуі байқалады. Психикалық бұзылыстарды бағалаудың бірыңғай жүйесін және олардың ПБЗ қолданумен байланысын қайта қарау қажет. Жасөспірімдердің ПБЗ қолдануы баланың денсаулығына үлкен зиян келтіреді және өзі жүйелі көмекке араласуға және ұйымдастыруға жеткілікті негіз болып табылады: медициналық, әлеуметтік, білім беру, құқықтық.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ ҚОЛ ЖЕТІМДІЛІГІ: ПЕДИАТРИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР ЖӘНЕ СТАЦИОНАРЛЫҚ КӨМЕК

Қазақстанда Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2017 жылғы 29 желтоқсандағы № 1027 бұйрығына сәйкес педиатриялық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандарты әзірленді. Құжат перинаталдық көмекті өңірлендіру бағытын, дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы және БҰҰ ЮНИСЕФ Балалар Қоры ұсынған стратегия ретінде балалар жасындағы ауруларды ықпалдастыра жүргізу (БЖАЫЖ) бағытын, алдын алу және ақпараттандыру үшін патронаж бағытын, үйде белсенді болу бағытын болжайды.

Бала жасындағы ауруларды ерте анықтау және уақтылы түзету мен емдеуді жүргізу үшін скринингтік бағдарламалар жетілдірілуді, зат алмасудың тұқым қуалайтын ауруларын, ерте араласу, оңалту, өмір сүру сапасын жақсарту мақсатында сенсорлық бұзылуларды диагностикалаудың жаңа әдістері енгізілуде.

Қазақстанда балалар кардиохирургиялық қызметі табысты жұмыс істеп келеді, ол ашық жүрекке жылына 2000-нан астам операция жасайды, оның ішінде 3-4 күрделілік деңгейі бар. Жүрекке жүргізілген операциялық араласулардың 26%-ын эндоваскулярлық оталар құрайды. ТЖА бар операция жасалған балалардың жалпы санының 77%-ын өмірінің бірінші жылындағы сәбилер құрайды. Ашық жүрекке түзетулерден кейін ТЖА емдеу тиімділігі-95%, эндоваскулярлық кейін – 99,5% құрайды

Балаларға көмектің қол жетімділігі мен біліктілігі педиатр дәрігерлерінің жеткіліксіз қамтамасыз етілуімен қиындайды. Дәрігерлер саны жыл сайын азайып келеді, соңғы 5 жылда 2 есеге жуық. Педиатр-дәрігерлердің көбісін Алматы, Қарағанды, Түркістан облыстары, ШҚО, Алматы қ., Нұр-

Сұлтан, Шымкент қалалары жоғалтты. Бұл бірнеше жыл бұрын педиатрия факультеттерін жабу туралы шешімдермен, көші-қон процестерімен байланысты.

6.4. кесте. Балалар дәрігер-педиатрларының саны (абсолюттік мәні)

Жыл	2017	2018	2019	2020	2021
Педиатр дәрігерлерінің саны	2599	2494	2407	2504	2331

Педиатр дәрігерлерінің ең көп шығыны бар аймақтар-бұл бала туу деңгейі жоғары аймақтар. Бұл факт балаларға білікті медициналық көмектің қолжетімділігін арттыру үшін дереу шешімді талап етеді.

Бұл әкімдіктер мен денсаулық сақтау министрліктерін дамыту жөніндегі жаңа инфрақұрылымдық жоспарлар саланың кадрлық мүмкіндіктеріне және халықтың қажеттіліктеріне сәйкес келмейтін педиатриядағы кадрлардың өсіп келе жатқан сенімді тапшылығын көрсетеді. Медицина университеттерінің педиатриялық факультеттерін жабу туралы ойластырылмаған басқарушылық шешім (2012-2013 жылдары) Қазақстанды осы салада кадрлармен қамтамасыз етуден кем дегенде он жылға ұшыратты. Бұл ретте жаңадан ашылған (екі жыл бұрын) педиатриялық факультеттердің алғашқы түлектері оқыту басталғаннан кейін 6-8 жылдан кейін ғана емдеу практикасына кірісе алады, сондықтан жағдайдың жақсаруын тек 2024-2026 жылдары ғана күтуге болады.

ПРОФИЛАКТИКАЛЫҚ ТЕКСЕРУЛЕР

Алдын алу медицинасының сөзсіз танылған құралы балалар денсаулығын тікелей жақсартумен қатар, ауруды ерте анықтаған кезде стационарлық көмек бюджетінен қомақты қаражатты үнемдеуге мүмкіндік беретін балаларды профилактикалық тексеру болып табылады.

Қазақстан Республикасында 2021 жылы 0-ден 17 жасқа дейінгі 5 600 759 бала профилактикалық тексеруге жатты, бұл 2020 жылмен салыстырғанда барлығы 4 833 970 бала тексеруге жатқаннан 15,9%-ға артық.

2021 жылы 0-17 жас аралығындағы 4 561 508 бала профилактикалық тексерумен қамтылды, бұл тексеруге жататындардың жалпы санының 81,4%-ын құрады. 2020 жылы балалардың 81,8%-ы тексерілді (4 412 280 бала). ҚР бойынша балаларды профилактикалық тексерумен қамту 0,5%-ға төмендеді. 2021 жылы балаларды тексерумен қамтудың ең төмен көрсеткіштері 7 өңірде тіркелді: Қостанай (31,1%), Ақтөбе (39,2%), Атырау (49,9%), Қарағанды (57,9%), Маңғыстау (61,2%), Ақмола (61,8%) және Шығыс-Қазақстан (79,8%) облыстарында.

Алғаш рет анықталған науқастардың қаралғандар санынан үлес салмағы 2021 жылы 7,4% (2020 ж. – 8,7%) құрады. Өткен жылмен салыстырғанда алғаш рет анықталған ауру балалар үлесінің 14,9% төмендегені байқалады.

Алғаш рет анықталған аурулардың ішінен балалардың 39,3%-ы диспансерлік есепке алынды (2020 жылы 39,4%).

6.5. кесте. ҚР-дағы балаларды профилактикалық (скринингтік) тексеріп-қарау нәтижелері (%)

Өңірлер	Тексерілді		Анықталды		Алғаш анықталғандардан диспансерлік есепке алынды	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Қазақстан Республикасы	81,8	81,4	8,7	7,4	39,4	39,3
Ақмола	61,8	61,8	3,0	3,1	36,3	39,7
Ақтөбе	81,6	39,2	6,6	0,9	17,7	9,6
Алматы	90,6	91,8	7,7	6,8	23,1	45,4
Атырау	90,9	49,9	6,5	9,2	27,8	21,8
Шығыс-Қазақстан	53,8	79,8	5,4	2,4	28,5	29,8
Батыс-Қазақстан	88,8	93,5	9,5	13,1	46,6	25,3
Жамбыл	91,3	98,3	5,5	5,6	100,0	56,3
Қарағанды	55,3	57,9	0,5	1,2	6,5	3,2
Қостанай	60,8	31,1	3,8	4,9	11,6	5,9
Қызылорда	91,5	87,1	27,7	25,5	19,7	16,4
Маңғыстау	59,3	61,2	9,0	1,3	2,3	9,3
Павлодар	86,7	88,7	7,4	8,7	31,4	32,3
Солтүстік-Қазақстан	66,1	84,4	3,1	3,2	57,8	39,5
Түркістан	97,5	99,8	8,9	8,6	47,9	48,9
Шымкент қ.	83,8	93,5	15,0	11,5	36,3	31,5
Нұр-Сұлтан қ.	101,2	98,5	10,3	7,6	63,1	62,2
Алматы қ.	89,8	93,3	6,9	5,3	79,4	73,4

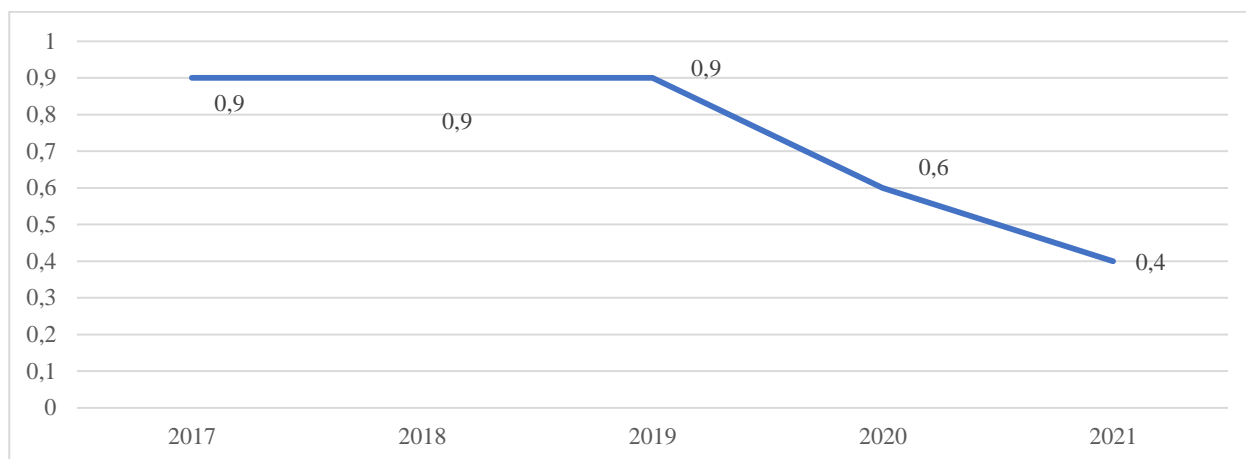
ЖАСӨСПІРІМДІК ЖҮКТІЛІК ЖӘНЕ БОСАНУ

Жасөспірімдердің жүктілігі және ерте босану балалардың, аналардың денсаулығы үшін проблемалық саланы, әлеуметтік қолайсыздықтың өсуін білдіреді.

2017-2021 жылдардағы жасөспірімдердің жүктілігі мен босану динамикасы төмендеу үрдісін көрсетеді. Егер 2017 жылы жасөспірім туылғандардың үлесі босанудың жалпы санының 0,9%-ын құраса, 2021 жылға

қарай ол 0,43%-ға дейін төмендеді. Пандемия және онымен байланысты элеуметтік оқшаулау бұл өзгерістерге әсер еткен болуы мүмкін.

6.9. сурет. Босанудың жалпы санындағы жасөспірімдік босанудың үлесі (%)

Жасөспірімдердің ең көп саны Алматы (275), Атырау (108), Жамбыл (150), Қарағанды (114), Маңғыстау (130), Шығыс-Қазақстан (104) және Түркістан облыстарында (277), Алматы қаласында (108) байқалады. Сонымен қатар, жасөспірімдер санының төмендеу динамикасы (30%-дан астам) Жамбыл, Шығыс-Қазақстан, Түркістан облыстарында айтарлықтай байқалады

6.6 кесте. 2020-2021 жылдары босанған жасөспірімдердің саны және олардың жалпы босану санындағы үлесі

Өңір	2020		2021	
	жасөспірімдердің босануы	жалпы сандағы үлесі (%)	жасөспірімдердің босануы	жалпы сандағы үлесі (%)
Қазақстан Республикасы	2740	0,6	1880	0,4
Ақмола	97	0,8	65	0,5
Ақтөбе	87	0,4	59	0,3
Алматы	372	0,8	275	0,6
Атырау	139	0,8	108	0,6
Батыс-Қазақстан	76	0,6	51	0,3
Жамбыл	227	0,8	150	0,5
Қарағанды	164	0,7	114	0,5

Қостанай	109	0,9	81	0,7
Қызылорда	97	0,5	66	0,3
Маңғыстау	180	0,8	130	0,6
Павлодар	95	0,8	62	0,5
Солтүстік-Қазақстан	76	1,2	48	0,8
Шығыс-Қазақстан	258	0,7	104	0,5
Алматы	157	0,3	114	0,2
Түркістан	486	0,8	277	0,4
Шымкент қ.	163	0,5	108	0,3
Нұр-Сұлтан қ.	57	0,2	68	0,2

Жағдайға отбасылық амбулаториялардағы медициналық ақпараттандыру бағдарламалары, балалардың өз денсаулығы мен болашақ балалардың денсаулығы үшін жауапкершілігін арттыру, пандемия мен әлеуметтік оқшаулаудың әлеуметтік факторы, балалар арасындағы байланыстарды азайту әсер етуі мүмкін.

ОРФАНДЫҚ АУРУЛАР

ҚР ДСМ 2020 жылғы 20 қазандағы «Орфандық (сирек кездесетін) аурулардың және оларды емдеуге арналған дәрілік заттардың (орфандық) тізбесін бекіту туралы» № 142/2020 бұйрығы 66 орфандық аурулардың тізбесін және оларды емдеуге арналған 92 дәрінің тізімін бекітті. Айта кету керек, әлемде 7000-нан астам орфандық аурулар бар, 2009 жылғы ҚР тізімінде 70 аурудың тізімі бар. Осы бұйрыққа түзетулер енгізу тәртібі «Орфандық аурулардың және оларды емдеуге арналған дәрілік заттардың тізбесін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» ҚР ДСМ 16.10.20 ж. №ҚР ДСМ 35/2020 бұйрығымен айқындалады.

Қазақстанда жиі кездесетін бес диагноздың үлесіне 2021 жылы есепте тұрған орфандық аурулары бар балалардың жалпы санының 69% (12 987 жағдай) келеді.²⁴

ҚР-дағы балаларда сирек кездесетін аурулардың құрылымы: жүйке – бұлшықет аурулары – 49%, онкологиялық және гематологиялық аурулар – 28%, зат алмасу бұзылыстары-13%, аутоиммундық аурулар-6%, дамудың туа біткен ауытқулары-4,0%.

Орфандық ауруларды емдеу айтарлықтай қымбат болып табылады, бірақ Қазақстанда пациенттерді терапиямен қамтамасыз ету шығындары тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі шеңберінде өтеледі. Патогенетикалық ауруларды емдеу республикалық бюджет есебінен, симптоматикалық ауруларды емдеу жергілікті бюджет есебінен жабылады. Бір баланы емдеу 40-тан 80 млн теңгеге дейін болуы мүмкін. Кейбір препараттар

²⁴01.01.2022 ж. ҚР диспансерлік науқастың (ДСДРО) электрондық тіркелімінің деректері

бір ампула үшін 300-ден 600 мың теңгеге дейін болуы мүмкін. Қазақстан сирек кездесетін аурулары бар пациенттерді емдеуді мемлекет есебінен қаржыландыратын ТМД-ның аздаған елдерінің бірі болып табылады. Оларды инъекциялық және дәрілік препараттармен қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасалған, сирек кездесетін ауруларды емдеудің халықаралық стандарттары енгізіліп, үнемі жаңартылып отырады.

6.7. кесте. Ең көп таралған орфандық аурулардың динамикасы

Кезең	Жедел лимфобластикалық лейкоз	Эванс синдромы	Драве синдромы	Глюкоза тасымалдаушы тапшылығының синдромы	Гипогонадотропты гипогонадизм
2017	516	855	1003	6234	698
2018	622	992	1140	6337	872
2019	657	1094	1292	6133	1167
2020	785	1070	1380	5399	1063
2021	811	1059	1360	4451	1187

Ең жиі кездесетін бес аурудың төртеуі талданған кезеңде өсуді көрсетеді, ал «GlutI глюкоза тасымалдаушысының тапшылығы синдромы» бес жыл ішінде сенімді төмендеуді көрсетеді.

Сонымен қатар, орфандық аурулардың шектеулі тізіміне осы тізімге енгізілмеген қандай да бір аурулар енгізілмеуі мүмкін. Кейде бекітілген дәрі-дәрмектер халықаралық емдеу стандарттарынан артта қалады. Дәрі-дәрмектерді уақтылы сатып алмау жағдайлары бар. Әр баланы уақтылы көмекпен қамтамасыз ету үшін дәрі-дәрмектерді сатып алуды басқаруға және бұйрық тізіміне енгізілмеген жаңа аурулардың пайда болу мүмкіндігін бақылауға мұқият қарау керек.

БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ВАКЦИНАЦИЯЛАУМЕН ҚАМТУ

2021 жылы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы ұсынған халықтың нысаналы топтарын дифтерияға, көкжөтелге, сіреспеге, В вирустық гепатитіне, полиомиелитке, гемофильді инфекцияға, дифтерияға, көкжөтелге, сіреспеге қарсы 6 жастағы ревакцинацияға, қызылшаға, қызамыққа, эпидемиялық паротитке қарсы вакцинациялаумен және ревакцинациялаумен 95% қамтуға қол жеткізілді.

Сонымен қатар, 18 айда дифтерияға, көкжөтелге, сіреспеге, полиомиелитке, гемофильді инфекцияға қарсы ревакцинация, пневмококкты инфекцияға қарсы вакцинация, 16 жаста және ересектер арасында дифтерияға,

сіреспеге қарсы ревакцинация бойынша қамтудың ұсынылатын деңгейіне қол жеткізілген жоқ.

1 жасқа дейінгі балаларды вакцинациялау босану мекемелерінде және учаскелерде жүргізілді. Республиканың перзентханаларында туберкулезге қарсы 446 585 баланың (93,7%) 418 530 жана туған нәрестесі егілді, 1 жасқа дейінгі БЦЖ вакцинациясымен 11375 бала қамтылды. Республиканың босандыру мекемелерінде В вирустық гепатитіне қарсы вакцинациямен 446 585 туылғандардың 412 626 (92,4%) нәрестесі қамтылды. Учаскелерде 1 жасқа дейінгі балаларға В Г 1 4 126 екпесі вакцинацияланды.

Туберкулезге қарсы Ревакцинация 6 жастағы 169 341 балаға жүргізілді (53,3%).

Дифтерияға, көкжөтелге, сіреспеге, В вирустық гепатитіне, полиомиелитке, гемофильді инфекцияға қарсы вакцинаның бастапқы кешенімен қамту 95,3%-ды құрады, вакцинациямен барлығы 316 746 бала, оның ішінде 1 жасқа дейін 314 661 бала қамтылды.

Пневмококк инфекциясына қарсы 2 жасқа дейінгі 301716 бала (92,6%) егілді, 346973 бала МЗЖ-4, оның ішінде 2 жасқа дейінгі 318662 (97,8%) бала қамтылды.

Көкжөтелге, дифтерияға, сіреспеге (АКДС 5) қарсы 305596 бала вакцинацияланды, оның ішінде 6 жастағы балалар-303 626 (95,5%).

Қызылшаға, қызамыққа, эпидемиялық паротитке қарсы вакцинация 321399 балаға, оның ішінде 2 жасқа дейінгі балаларға-317 309 (97,4%) жүргізілді. Қызылшаға, қызамыққа, эпидемиялық паротитке қарсы 309 209 бала вакцинацияланды, оның ішінде 6 жаста-304 878 (95,9%).

АДС-М вакцинасымен 16-17 жас аралығындағы 207 883 жасөспірім қамтылған (95%).

2021 жылы республикада 6 317 екпе кабинеті жұмыс істеді, тоңазытқыш жабдықтармен, термоконтейнерлермен қамтамасыз ету 100%-ды құрады. Санэпидқызмет тарапынан вакциналарды және басқа да иммундық-биологиялық препараттарды сақтау, тасымалдау ережелерінің сақталуын және профилактикалық егулердің жүргізілуін бақылау қамтамасыз етілді.

ҚР-да 12 жастан асқан балалар мен жасөспірімдерге ата-аналарының келісімімен ерікті негізде коронавирустық инфекцияға қарсы Вакцинация 2021 жылдың 4 тоқсанында Pfizer препараттарымен қамтамасыз етілді ²⁵.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

1. 2020-2021 жылдардағы ана мен бала өлімінің теріс динамикасы соңғы және таяу жылдары балалар денсаулығының нашарлау және балалар

²⁵ <https://primeminister.kz/ru/news/press/deti-ot-12-let-i-starshe-smogut-poluchit-vakcinu-pfizer-tolko-na-dobrovolnoy-osnove-i-s-soglasiya-roditeley-a-foy-2782049>

денсаулығы көрсеткіштерінің барлық желісінің төмендеу қарқынын қалыптастыратын маңызды фактор болып табылады: залал Қазақстан азаматтарының денсаулығы мен экономикасы үшін де, елдің бәсекеге қабілеттілігінің негізгі белгілері үшін де, мысалы, Адами даму индексі бойынша есептеулер үшін де мультипликативті әсер етеді.

2. Коронавирустық инфекцияның жаһандық пандемиясы, бір жағынан, соңғы жылдары елдегі балалар денсаулығына қатысты қиын және тұрақсыз жағдайды анықтады, екінші жағынан, денсаулық сақтау жүйесінің әлсіз жақтарын ашып, қоғамның назарын балалар денсаулығына аудару арқылы жақсартуға маңызды негіз берді.

3. Таяудағы жылдары шешілуі қиын проблемалардың бірі балалар бейініндегі дәрігерлердің тапшылығы болып табылады, бұл балалардың медициналық мекемелерінің инфрақұрылымын дамыту жөніндегі Үкіметтің серпінді жоспарлары үшін демпферлік әсерге себеп болады.

4. Жол-көлік оқиғаларынан туындаған балалар жарақаты статистикасында айтарлықтай прогресс байқалады. Құқық қорғау органдарында есепте тұрған есірткіге тәуелді балалардың оң динамикасы да байыпты түсіну мен талдауды қажет етеді.

5. Әр балаға арналған тегін ұлттық вакцинация күнтізбесі бар. Сонымен бірге, ата-аналардың білмеуі, ата-аналардың сенімін төмендетуге негізделген вакцинация туралы ақпараттың жеткіліксіздігі проблемасы бар. Ата-аналардың «вакцинациялық шешім қабылдай алмауы» балалардың жұқпалы ауруларға деген осалдығын арттырады.

6. ҚР Денсаулық сақтау министрі ұсынған «Дені сау ұлт» ұлттық жобасының негізгі бағыттары бала мен ананың дамуына қатысты. Жүкті әйелдер мен балалардың денсаулығын сақтау мақсатында жүкті әйелдерді жеке және пәнаралық босануға дейінгі бақылаумен қамту жоспарлануда. 1 жасқа дейінгі балаларды проактивті бақылаумен және скринингтермен қамтамасыз ету жоспарлануда. 8 өңірде балаларды оңалту орталығын және 8 өңірде 2 ерте араласу орталығын қосымша ашу жоспарлануда, бұл мүмкіндігі шектеулі балаларды медициналық оңалтумен қамтуды 3 есеге ұлғайтуға мүмкіндік береді.

ҰСЫНЫМДАР

1. ЮНИСЕФ-тің 2016-2030 жылдарға арналған Жаһандық денсаулық стратегиясына сәйкес басым бағыттар: ана, жаңа туған бала және бала денсаулығы (медициналық қызметтерге әділ қол жеткізуге баса назар аудару) және үлкен балалар мен жасөспірімдер денсаулығы (мемлекеттік саясат пен қолдау ортасына баса назар аудару) болып табылады. «Дені сау ұлт» ұлттық бағдарламасын әзірлеу осы басымдықтарды қозғайды, бірақ ауылдық аудандарда сапалы медицинаға қол жеткізуді қамтамасыз ету, балалар үшін қолдаушы ортаны дамыту бөлігінде күшейтуді талап етеді.

2. Балалардың денсаулығын сақтау үшін іс-шаралар әзірлеу қажет. Балалар үшін қауіп факторларымен жұмыс істеу (артық тамақтану және семіздік, дене белсенділігінің жеткіліксіздігі) хабардарлықты арттыруға, әлеуметтік нормаларды өзгертуге бағытталуы мүмкін. Ұтымды тамақтану және дене белсенділігінің қажеттілігі туралы хабардарлықты арттыру үшін мемлекеттік тапсырыстарды, жобаларды орналастыру мүмкіндігін көздеу керек.

3. Білім беру ұйымдары мектептерде, балабақшаларда тамақтануды бағалауды көздеп, қажеттіліктері әртүрлі балаларға арналған теңгерімді мәзірлер әзірлеуі керек.

4. Қосымша білім берудің өңірлік қызметтерін жоспарлау кезінде бұқаралық балалар спортын, сауықтыру бағдарламаларын және дене шынықтырудың қолжетімділігін дамыту қажеттілігін көздеу.

5. Вакцинация туралы қоғам үшін сезімтал мәселе ақпараттық саясаттың басымдығы деп танылуы керек. Ұлттық егу күнтізбесі негізінде балалардың жұқпалы ауруларының дамуын болдырмау ата-аналардың сенімін қалыптастыру үшін басымдық болуы керек.

6. Педиатр-дәрігерлердің қазіргі жетіспеушілігін мамандарды тарту, дәрігерлер үшін қайта даярлаудың қосымша бағдарламаларын жүргізу арқылы толтыру қажет.

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН БІЛІМ

7 ТАРАУ. БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН БІЛІМ

БҰҰ Бас Ассамблеясы 2015 жылғы 17 желтоқсанда қабылдаған қарар (үшінші комитеттің (А/70/485)²⁶ баяндамасы бойынша) үшінші тарауда білім алу құқығын іске асырудың негізгі бағыттарын жинақтайды.

Қарарда мына мәселелер бойынша дабылдар белгіленген:

- оқу орындарына және олардың оқушылары мен қызметкерлеріне шабуыл жасау проблемасының шиеленісуі;
- білім беру саласындағы ерлер мен әйелдер арасындағы алшақтықты сақтау;
- білімге қол жетімділікті шектейтін балалар, ерте және мәжбүрлі некесі;
- Интернетті қолдана отырып, мектептегі сияқты физикалық, психологиялық және жыныстық зорлық-зомбылық пен қорлаудың салдарынан болатын елеулі шектеулер.

Қарар келесідей топтастыруға болатын 22 қадамды (а-и) қамтиды:

Қазақстан қол жеткізген нәтижелер тобы	Даму сатысындағы қадамдар тобы	Қабылдануы қажет қадамдар тобы
Білім беру саласындағы гендерлік теңсіздікті жою және гендерлік теңдік пен балалардың барлық санаттарының тең қолжетімділігін қамтамасыз ету	Білім беру үшін кедергілерді мына белгілер бойынша жою: мектептердің тұрғылықты жерінен қашықтығы, балалардың арнайы мекемелерде болуы, мектептегі зорлық-зомбылықтың барлық түрлері, жеткіліксіз инфрақұрылым	Білім алу құқығын жүзеге асырудың және саясатты әзірлеудің, ықпал етуді бағалаудың және ашықтықты қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде ұлттық көрсеткіштерді әзірлеу арқылы бағалау
Білім беру үшін жеткілікті бюджет бөлу	Білім беру бағдарламалары: әйелдер мен ерлердің рөлі туралы оң және стереотиптік емес түсінік, теңдік, ынтымақтастық, құрмет	
Қолжетімді, тегін және міндетті бастауыш білім беру	Зорлық-зомбылықтың барлық түрлері болмаған кезде тәртіп пен балаларға деген құрметтің үйлесуі; балалардың ықтимал	

²⁶ Резолюция 217 А (III). Права ребенка А/RES/70/137

	зорлық-зомбылық туралы шағымдар мен өтініштер беру тетіктері, қорлау мен кибершабуылдың мониторингі және алдын алу (ведомствоаралық үйлестіру)	
Білім беру үшін кедергілерді мына белгілер бойынша жою:ша жою: оқу құны, аштық және тамақтанбау, қарулы қақтығыстар, балалар еңбегі немесе үйдегі ауыр жұмыс	Төзімділікті дамыту және экстремизмнің алдын алу үшін адам құқықтары саласындағы білім берудің рөлін нығайту, тұрақты даму мүддесінде білім беру саласындағы іс-қимылдардың жаһандық бағдарламасын енгізу	
Мүгедек балалардың білім алу құқығын жүзеге асыру үшін заңнамалық және басқа да тиісті шаралар қабылдау	Барлық жасөспірімдер мен жастарға жыныстық тәрбие берудің ғылыми негізделген бағдарламаларын енгізу	
Қарулы жанжалдар, төтенше жағдайлар кезінде балаларды қорғау жөніндегі шаралар	Негізгі дағдылардағы, сондай-ақ танымдық және әлеуметтік дамудағы оқытудың тиімді нәтижелері	
Дене тәрбиесімен және спортпен шұғылдандуды қоса алғанда, ойын және ойын-сауық қызметі үшін жеткілікті мүмкіндіктер жасау		

Осы параметрлер олардың әрбір бөлімшелерінде қарастырылады.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ТӘРБИЕ ЖӘНЕ ОҚЫТУ

Мектепке дейінгі тәрбие және балаларды ерте және мектепке дейінгі жаста (6 жасқа дейін) оқыту толыққанды тұлғаны қалыптастырудың кепілі болып табылады. Барлық аспектілер, оның ішінде физикалық және интеллектуалдық тұрғыдан алғанда, осы жаста баланың дамуы оның болашақ өмірінің сапасын анықтауға қабілетті.

Жан-жақты және сапалы мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру әрбір мүшесі өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға ғана емес, сондай-ақ мемлекеттің

әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатын дамытуға бағытталған толыққанды болашақ қоғамын құру миссиясының негізі болып табылады.

Әлемге саналы көзқарас, бастамашылдық, ойлану, креативтілік, күрделі мәселелердің шешімін таба білу қабілеті, әлеуметтік-коммуникативтік дағдылар-бұл толыққанды азамат үшін базалық дағдылар мен тұлғалық қырлары көптеген психологиялық, мәдениеттанулық және әлеуметтік зерттеулерге сәйкес ерте жаста қалыптасады. Сондықтан мектепке дейінгі білім берудің негізгі міндеті-бұл кезеңді жіберіп алмау және оның өмірінің барлық аспектілерін ескере отырып, баланың өзін-өзі жүзеге асыруға бағытталған жас тұлғаның барлық әлеуетін ынталандыру арқылы баланың дамуына белсенді қатысу.

Меншік нысанына және ведомстволық бағыныстылығына қарамастан мектепке дейінгі ұйымдардағы тәрбие-білім беру процесі:

- Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (бұдан әрі-Стандарт) (ҚР БҒМ 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығы);
- 2012 жылғы 20 желтоқсандағы № 557 мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарлары (2018 жылғы 10 қазандағы №556 өзгерістермен және толықтырулармен);
- Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы (ҚР БҒМ 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы);
- Мектепке дейінгі ұйымдар қызметінің үлгілік қағидалары (ҚР БҒМ 2018 жылғы 30 қазандағы №595 бұйрығы).

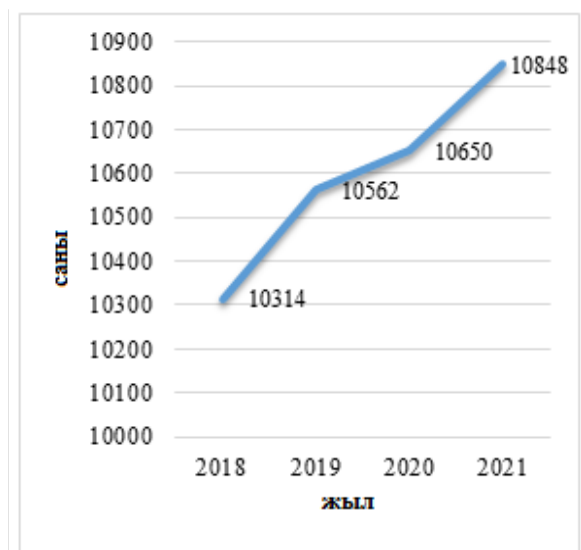
Стандартта мектеп жасына дейінгі балалардың дайындық деңгейіне, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнына және оқу жүктемесінің ең жоғары көлеміне қойылатын талаптар айқындалған.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұны балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жан-жақты дамуына және білім беру салаларының мазмұнын біріктіруге бағытталған «Денсаулық», «Коммуникация», «Таным», «Шығармашылық», «Социум» тәрізді білім беру салаларына негізделеді.

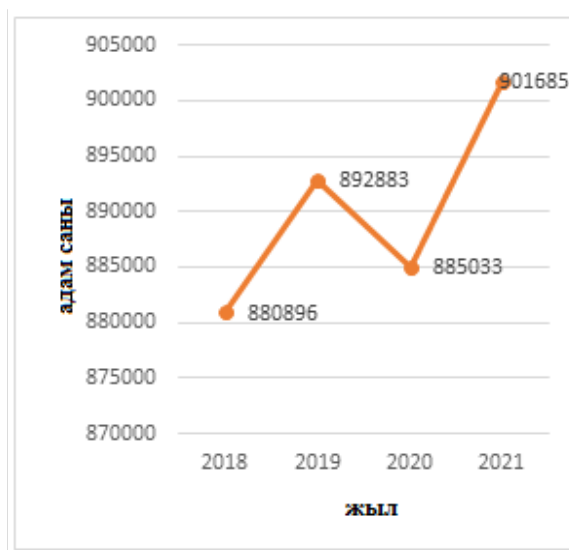
Қазақстанда 2021 жылы 10 848 мектепке дейінгі мекеме бар. 2018 жылдан бастап мектепке дейінгі ұйымдар санының ұдайы өсуі байқалады, атап айтқанда, 2019 жылы 2018 жылмен салыстырғанда өсім 2,4%-ды (248 бірлік) құрады, 2020 жылы 2018 жылмен салыстырғанда өсім 3,3%-ды (336 бірлік) құрады, ал 2021 жылы 3 жыл бұрынғы көрсеткішке қарағанда бұл өсім 5,2%-ды (534 бірлік) құрады.

2018-2019 жылдары мектепке дейінгі ұйымдарға баратын балалар санының 1,4%-ға (11 987 адам) оң динамикасы байқалды. 2020 жылы балабақшаларға баратын балалар санының азаюы Қазақстандағы COVID-19 коронавирустық инфекциясының пандемиясының таралуымен түсіндіріледі. Тиісінше, 2020 жылы балалар санының (-0,9%) төмендегені байқалады, яғни

2019 жылмен салыстырғанда 7 850 мектеп жасына дейінгі бала мектепке дейінгі мекемелерге баруды тоқтатты. 2021 жылы біз 2020 жылмен салыстырғанда 1,9%-ға (16 652 адам) өсімді тағы да байқап отырмыз.

7.1. сурет – ҚР-дағы мектепке дейінгі ұйымдар санының 4 жылдағы динамикасы (бірлік)

7.2. сурет – ҚР-дағы мектепке дейінгі ұйымдардағы балалар санының 4 жылдағы динамикасы (бірлік)

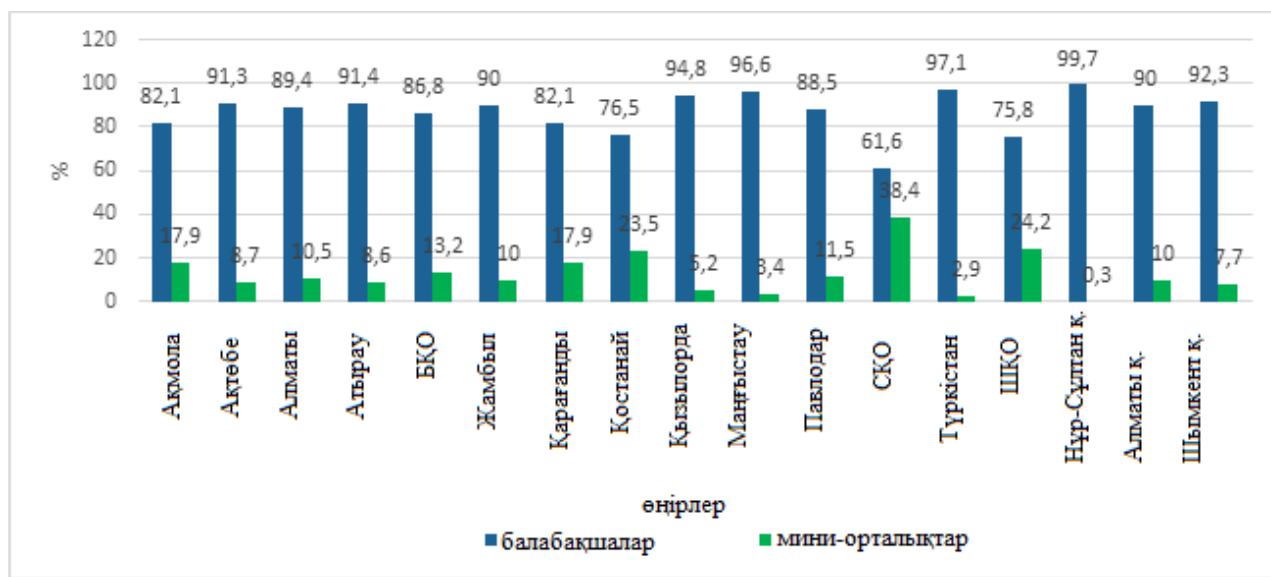
4 жыл ішіндегі динамика балабақшалар санының көбеюін және шағын орталықтарға барудың төмендеуін көрсетеді. 2021 жылы бұл үрдіс сақталуда – 67,3% (7 303 бірлік) балабақшалар және 32,7% (3 544 бірлік) шағын орталықтар құрайды. Балабақшаларға келушілер санының 89,7%-ы (808 414 адам) және шағын орталықтардағы балалар контингентінің 10,3%-ы (93 201 адам) өскені байқалады.

Өңірлер бөлінісінде 4 жыл ішінде Қазақстанның барлық өңірлері бойынша балабақшалар санының ұлғаю серпіні байқалады. Ең елеулі өсім Түркістан және Алматы облыстарында, Алматы қаласында болды.

2021 жылы ҚР-дағы барлық ұйымдарға қатысты мектепке дейінгі ұйымдардың ең көп саны Түркістан (13,2%) және Алматы (12,3%) облыстарында байқалды; балалар контингенті тиісінше 17% және 11,8%-ды құрады.

2021 жылы балалардың ең көп үлесі ҚР барлық өңірлері бойынша мектепке дейінгі ұйымдар құрылымындағы балабақшаларға барды (7.3 сурет). Атап айтқанда, балалардың ең көп саны Нұр-Сұлтан қаласында (99,7%), Түркістан (97,1%), Маңғыстау (96,6%) және Қызылорда (94,8%) облыстарында, Шымкент қаласында (92,3%), Атырау (91,4%), Ақтөбе облыстарында (91,3%), Алматы қаласында (91,3%) және Жамбыл облысында (90%) байқалды.

7.3. сурет. Өңірлер бойынша балабақшалар мен шағын орталықтарға баратын балалар, 2021 жылғы мәліметтер бойынша, (%)

2021 жылы мемлекеттік меншік нысанындағы мектепке дейінгі мекемелер санының азаюы 2018 жылмен салыстырғанда 3 жыл бұрынғыға қарағанда -9,1%-ды (599-ға кем) құрайды. Жалпы Қазақстан бойынша жеке меншік нысанындағы мектепке дейінгі ұйымдардың өсуі байқалады. 2018 жылмен салыстырғанда 2021 жылы өсім 30,2% (1132 бірлік) құрады.

Мектепке дейінгі ұйымдардың және балалар контингентінің өсімі мынадай облыстарда – Алматы (2018 жылдан бастап 2021 жылға дейін мектепке дейінгі ұйымдар санының өсуі 25,8%-ды құрады), Жамбыл (өсім 9,5%), Түркістан (өсім 4,1%) және Маңғыстау (өсім 19,8%) облыстарында, сондай-ақ Шымкент (12,8%) және Алматы (өсім 11,1%) қалаларында оң динамиканы айқындауға мүмкіндік береді.

Осы облыстарда МДБМ -не баратын балалар санының өсуі байқалады. Мәселен, 4 жыл ішінде Алматы облысында балалар контингенті 40%-ға; Түркістан облысында 7,8%-ға; Алматы қаласында 5,7%-ға; Шымкент қаласында 5,4%-ға; Жамбыл облысында 6,7%-ға; және Маңғыстау облысында 2,9%-ға ұлғайды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды дамытудың маңызды сәті олардың оқу процесінде қалыпты дамуы бар құрдастарымен өзара әрекеттесуі болып табылады. Бұл одан әрі әлеуметтенуге ықпал ететін бірқатар негізгі психологиялық және коммуникативті дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

2021 жылы ҚР-да жалпы саны 6 669 адам болатын жалпы үлгідегі балабақшаларда 480 арнайы топ жұмыс істеді. Олардың ең көп үлесі Қарағанды облысында (27,1%) және Нұр-Сұлтан қаласында (15,6%) байқалды. Маңғыстау

облысында және Шымкент қаласында 2021 жылы жалпы үлгідегі балабақшаларда жұмыс істейтін арнайы топтар тіркелмеген.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың қолжетімділігі

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесіндегі мемлекеттік саясат мектепке дейінгі жастағы балалардың сапалы білім алуы үшін қолжетімділікті қамтамасыз етуге және тең бастапқы мүмкіндіктерді жасауға бағытталған.

2010-2020 жылдарға арналған балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтамасыз ету жөніндегі «Балапан» бағдарламасын іске асыру нәтижесінде елімізде мектепке дейінгі ұйымдар желісі айтарлықтай кеңейді.

2021 жылы мектепке дейінгі ұйымдар желісі 10848 бірлікті құрады, оның ішінде 7304 балабақша мен 3544 шағын орталық. Жеке бизнесті тарту және мемлекеттік білім беру тапсырысын орналастыру есебінен жекеменшік мектепке дейінгі ұйымдар желісі 2010 жылғы 347 бірліктен 2021 жылы 4881 бірлікке дейін 13 есеге артты.

3-6 жастағы балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамту 98,7% – ға, 1-6 жастағы балаларды қамту 81,1%-ға жетті.

Коронавирустық инфекциядан туындаған дүниежүзілік пандемияның нәтижесінде 2020 жылдың наурызынан бастап мектепке дейінгі ұйымдардың көпшілігі жабылды. Балалардың 45%-ға жуығын қамтыған кезекші топтар жұмыс істеді. Үйде тәрбиеленіп жатқан балалардың ата-аналарына қашықтықтан кеңес беру-түсіндіру жұмыстары ұйымдастырылды.

2021-2022 оқу жылының басында еліміздің барлық мектепке дейінгі ұйымдары штаттық режимде жұмыс істеді.

3-6 жастағы балаларды қамту кезекке тұрған балалардың жалпы санының 98,7%-ын (860 мыңнан астам) құрайды. Кезекте 58 мың бала тұр, 3-4 жас мөлшеріндегі 370 мыңнан астам бала ата-анасының қалауы бойынша отбасында тәрбиеленеді. 5 жастағы балалар міндетті мектепалды даярлықпен қамтылған.

Мектепке дейінгі білім беруді дербестендірілген қаржыландыру процесі енгізілді. 2021 жылы Нұр-Сұлтан қаласында «бала үшін ақша» қағидаты бойынша ваучерлік қаржыландыру пилоты басталды және жұмыс аяқталғаннан кейін мектепке дейінгі білім беру жүйесіне таратылатын болады.

Барлық өңірлерде балабақшаларға жолдама берудің, кезекке қоюдың және балабақшаларға қабылдаудың бизнес-процесі egov.kz платформасы арқылы автоматтандырылды. Мектепке дейінгі ұйымдардың 72,4%-ы «электрондық үкімет» немесе «Азаматтарға арналған үкімет» веб-порталы арқылы мемлекеттік көрсетілетін қызметтермен қамтылған.

Елімізде баланың туылуына байланысты композиттік қызмет енгізілуде. Ол туу туралы құжаттарды беруді, бала туу бойынша жәрдемақы алуды және мектепке дейінгі ұйымда орын алу үшін кезекке қоюды қамтиды.

ЭЫДҰ сарапшыларының ұсынымдарына сәйкес, Қазақстан ерте жастағы балаларға ерекше назар аударуы және 3 жасқа дейінгі балаларға мектепке

дейінгі білім беруді белсенді түрде ілгерілетуі қажет. Себебі, қатысушылардың нәтижелері балабақшаларға бару ұзақтығына байланысты ерекшеленеді. Бұл тренд TIMSS және PIRLS сияқты басқа да халықаралық зерттеулермен расталады.

ЭБДҰ деректеріне сәйкес балалардың ерте дамуына инвестициялардың қайтарымы кейіннен түзетуші білім беруге, еңбек өнімділігін арттыруға, салық төлемдерінің өсуіне және қылмыстың төмендеуіне қаражатты үнемдеу есебінен жыл сайын 7-10%-ды құрайды. Сонымен қатар, 2018 жылы Қазақстанда жүргізілген PISA халықаралық зерттеуінің нәтижелері мектепке дейінгі білім алу балалардың одан арғы табыстарына оң әсер ететінін растайды.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың сапасы

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды дамыту моделі балаларды дамыту мен оқытуға қойылатын өзгеріп отыратын талаптарға және өзекті ғылыми деректерге сәйкес мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды трансформациялау, оның сапасын арттыру үшін қажетті өзгерістердің бағытын айқындайды.

Модельде педагогикалық тәсілдер көзделген, мектепке дейінгі және бастауыш білім беру деңгейлері арасындағы бағдарламалардың сабақтастығын қамтамасыз ету.

Мектепке дейінгі білім беру сапасын анықтау үшін 2017 жылы Қазақстанда алғаш рет мектепке дейінгі жастағы балалардың біліктері мен дағдыларын дамыту индикаторларының жүйесі енгізілді. Мониторинг нәтижелері бойынша білік пен дағдының деңгейі жоғары және орташа 5-6 жастағы балалар үлесінің өсуі айқындалды (2020 жылы 82% және 2017 жылы 62,5%). Алайда, бұл жүйе халықаралық және отандық тәжірибені ескере отырып, қосымша жетілдіруді талап етеді.

Мектепке дейінгі ұйымдардың инфрақұрылымы

Мектепке дейінгі ұйымдар санының жыл сайын өсуіне қарамастан, материалдық база бойынша жалпы жағдай жақсармайды. 2020 жылы 14 МДҰ авариялық жағдайда тіркелді (2019 ж. – 17, 2018 ж. – 12), оның ішінде 4 – і қалалық жерде және 10 – ы ауылдық жерде орналасқан. Мектепке дейінгі ұйымдар ауылдық жерлерде ыстық сусыз, тасымалданатын сумен, жеке жылытумен, автономды жылытумен, кәрізсіз, жылу есептегіші орнатылған, су өлшегіштері бар күйінде сақталып отыр. Барлық мектепке дейінгі ұйымдар бейнебақылау жүйесімен қамтамасыз етілмеген. МДҰ-да болған кезеңде балалардың қауіпсіздік деңгейін арттыру мақсатында оларды 100% бейнебақылау жүйелерімен жарақтандыру қажет. Абаттандыру мәселесі нашар шешілуде. Тек аулалық дәретханалары бар мектепке дейінгі ұйымдардың саны да өзгерген жоқ.

2 439 мектепке дейінгі ұйым АКТ-жабдығымен жарақтандырылған, оның ішінде балабақшаларда 15 426 компьютерлік техника бірлігі, 3 456

интерактивті тақта және 7 079 мектепке дейінгі ұйым Интернетке 4 Мбит/с жоғары қолжетімділікке ие, бұл ретте мектепке дейінгі ұйымдардың 22,4%-ы жылдамдығы 4 Мбит/с төмен Интернетке ие.

2021 жылы Қазақстанда Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту моделі бекітілді²⁷. Атап айтқанда, Модель соңғы 10 жылда балаларды мектепке дейінгі білім берумен қамту проблемалары неғұрлым көп дәрежеде шешілгенін айқындайды және одан әрі қадамдарды анықтайды:

- 1) Тәрбие мен білім беру әдістері мен нысандарының өзгеруі.
- 2) Балалардың дамуын есепке алу қажеттілігі.
- 3) Lifelong learning жүйесінде білім берудің әртүрлі сатыларында негізгі игерілетін дағдыларды келісу.
- 4) Білім беру қызметтерінің сапасы, оларды өлшеу, бағалау.
- 5) Кадрлық даму: бедел, жеткіліктілік, қазіргі заман.
- 6) Ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балаларды қосу.
- 7) Ата-аналар жұртшылығымен байланыс.

Мектепке дейінгі білім беру сапасын бағалау үшін ECERS-R халықаралық шкаласын пайдалана отырып жүргізілген қазақстандық зерттеу «орташа сапа» деңгейін көрсетті. Төмен көрсеткіштер белсенділік түрлерінің параметрлері (олар шектеулі), ересектермен өзара әрекеттесу, эмоционалды даму, жеке көзқарас және баланың мүдделерін қолдау бойынша алынды.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту моделі мектепке дейінгі білім беруді дамытудың құндылық басымдықтарын айқындайды.

Мектепке дейінгі білім берудің алдында тұрған сын-қатерлер

1) 2025 жылға дейінгі халық санының өсу серпінінің болжамы 2-6 жастағы балалар контингентін 132 572 балаға және 3-6 жастағы балалар контингентін 97 114 балаға ұлғайтуды көздейді. 2020 жылы орташа статистикалық деректермен салыстырғанда 25 мыңға көп бала дүниеге келді. 2021 жылдың соңына дейін 21 мың балаға дейін бала туудың өсу динамикасы күтілуде. Бұл фактілер мектепке дейінгі ұйымдардағы орындардың қосымша қажеттілігін тағы 50%-ға көрсетеді.

2) Жыл сайын орта есеппен 400 мыңнан астам бала туылады, оның ішінде 300 мыңнан астам бала кезекке тұрады.

3) Өңірлерде балаларды балабақшаларға кезекке қою үшін түрлі ақпараттық жүйелер жұмыс істейді және бүгінгі күні жүйелерді интеграциялау бойынша жұмыс жүргізілуде.

4) Бөбекжай топтары санының жеткіліксіз болуына байланысты мектепке дейінгі білім беру педагогтерінің практикасынан балаларды ерте дамыту әдістемесі шығып қалды. МЖМБС-да және үлгілік оқу жоспарларында балалардың ойын арқылы оқуға деген қажеттіліктері ескерілмеген, өйткені пәндік салалар бойынша көп сағат саны ҮОЖ-ның инвариантты бөлігі арқылы

²⁷ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000137>

іске асырылады, баланың жеке мүдделерін оқу процесіне интеграциялау-баланың мүдделерін ұстану. Баланың ең жақсы мүдделері ойын арқылы даму екенін атап өту керек.

5) Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың сапа жүйесі халықаралық тәжірибені ескере отырып, қосымша пысықтауды талап етеді.

6) Ерте жастағы балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, заттық-кеңістіктік ортаның тиімділігін, қауіпсіздігі мен жайлылығын қамтамасыз ету арқылы МТБ жақсарту талап етіледі. МДҰ типтік ғимараттарын ұлғайту, МДҰ абаттандыру көрсеткіштерін жақсарту, апатты МДҰ жабу жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет.

ОРТА БІЛІМ

Орта білім-мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына сәйкес бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білімнің жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын меңгерудің нәтижесінде азаматтар алатын, Қазақстан Республикасының Конституциясында кепілдік берілген білім. Орта білім беру ұйымдарының негізгі түрлері жалпы білім беретін мектеп, шағын жинақталған мектеп, гимназия, лицей, бейіндік мектеп болып табылады.

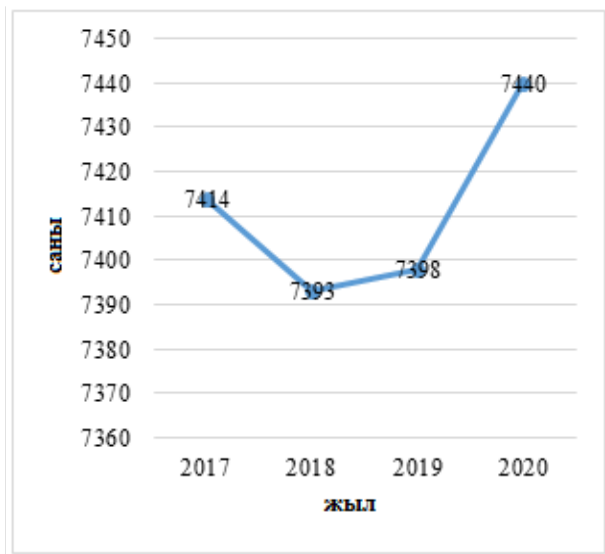
Бастауыш және орта білім берудің маңыздылығын мемлекет болашақта ұмтылатын әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерден бөлек қарастыруға болмайды. Бүгінгі өскелең ұрпақ болып табылатын адами капиталға салымдар технологиялық серпілістер мен жаһандық әлеуметтік дамуды қамтамасыз ете отырып, сол арқылы азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыра отырып, ел экономикасының макро-және микроэкономикалық көрсеткіштерінің артуына алып келеді.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы өзінің мақсаттарымен: қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыруды, жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде жеке адамды тәрбиелеу мен оқытуды, сондай-ақ ғылымның елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосатын үлесін ұлғайтуды айқындайды. Осылайша, бұл құжат негіздері бүгіннен бастап қаланатын ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның болашағы үшін бастауыш және орта білім берудің маңыздылығын атап көрсетеді.

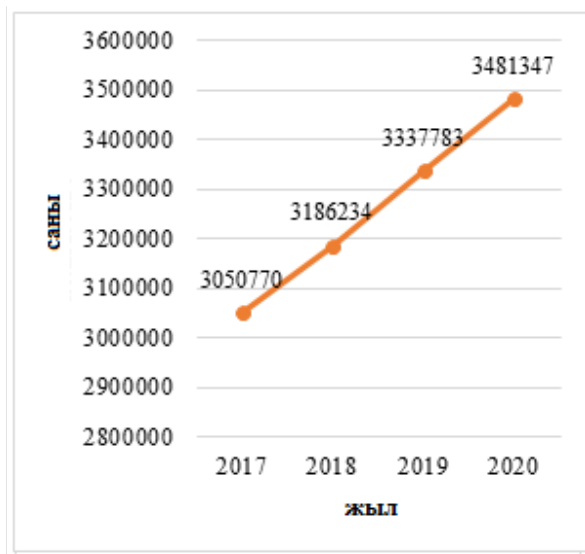
Білім беру ұйымдарының қызметі бастауыш білім беру стандартымен және орта білім стандартымен регламенттеледі.

2020 жылы орта білім беру ұйымдарының саны 7 440 бірлікті құрады, білім алушылар саны 3 410 347 адам. 2017-2018 оқу жылы ішінде орта білім беру ұйымдары санының төмендегені байқалды (7.4 сурет). 2020 жылы орта білім беруді жүзеге асыратын ұйымдардың саны артты – 2017 жылмен салыстырғанда 0,4%-ға өсті. Сонымен қатар, орта білім беру ұйымдарына

баратын балалар санының артуында жыл сайынғы тұрақты үрдіс байқалады (7.5 сурет). 2020 жылы өсім 2017 жылмен салыстырғанда 14,1%-ды құрайды.

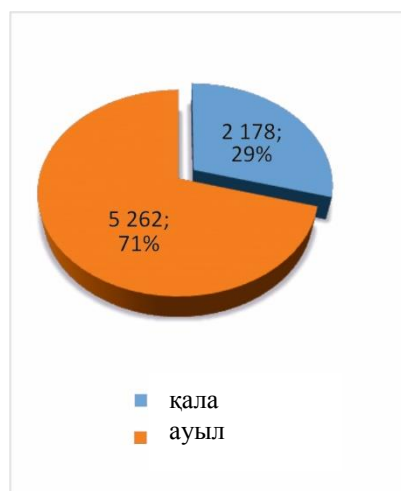
7.4. сурет ҚР орта білім беру ұйымдары санының серпіні, (бірлік)

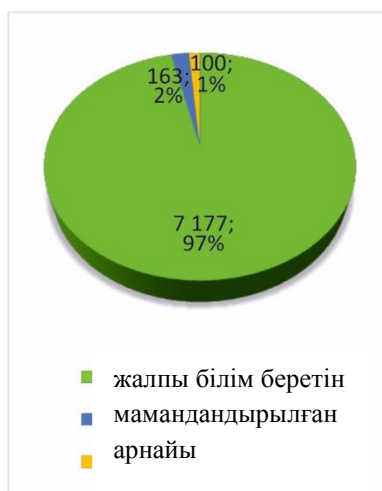
7.5. сурет ҚР орта білім беру ұйымдарындағы балалар санының динамикасы (саны)

ҚР-дағы мектептер аумақтық тиесілілігі бойынша қалалық және ауылдық жерлерде орналасқан. Түрлері бойынша мектептер жалпы білім беретін (оның ішінде девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептер, ерекше режимде ұстайтын балаларға арналған мектептер және кешкі мектептер), мамандандырылған және арнайы мектептер болып бөлінеді. ҚР-дағы меншік нысаны бойынша мектептер коммуналдық, республикалық және жеке меншік мектептерден тұрады.

2020-2021 оқу жылында ҚР-да көптеген мектептер коммуналдық меншік нысанындағы мектептермен ұсынылды (96%), жалпы білім беретін мектептер болып табылды (97%) және ауылдық жерлерде орналасқан (71%).

7.6. сурет. 2020-2021 оқу жылына арналған аумақтық тиесілілігі бойынша мектептердің үлесі.

7.7. сурет. 2020-2021 оқу жылына арналған мектептердің типтер бойынша үлесі.

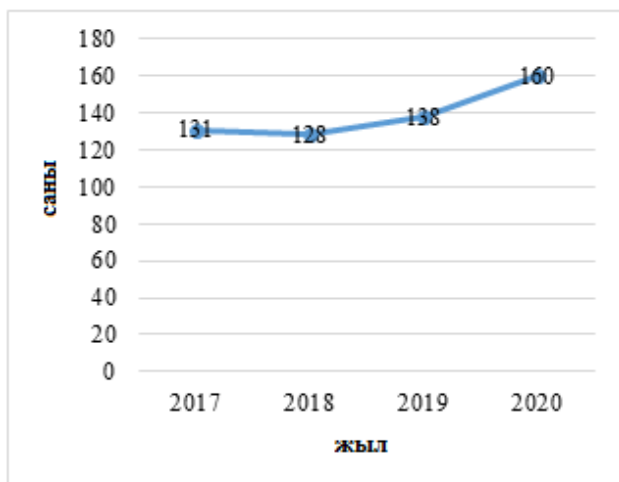
7.8. сурет. 2020-2021 оқу жылына арналған мектептердің меншік нысаны бойынша үлесі.

Жалпы білім беретін мектептердің басым бөлігі Түркістан облысында шоғырланған. Ең азы Нұр-Сұлтан және Шымкент қалаларында, сондай-ақ Маңғыстау облысында. Қазақстанда девиантты мінез-құлықты балаларға арналған 7 мектеп жұмыс істейді (Жамбыл, Қарағанды, Қызылорда, Маңғыстау, Түркістан және Шығыс-Қазақстан облыстарында, Алматы қаласында); ерекше режимде ұстайтын балаларға арналған республикадағы жалғыз мектеп Шығыс-Қазақстан облысында орналасқан. 2020 жылы елімізде 73 кешкі мектеп, 163 мамандандырылған мектеп және 100 арнайы мектеп жұмыс істеді.

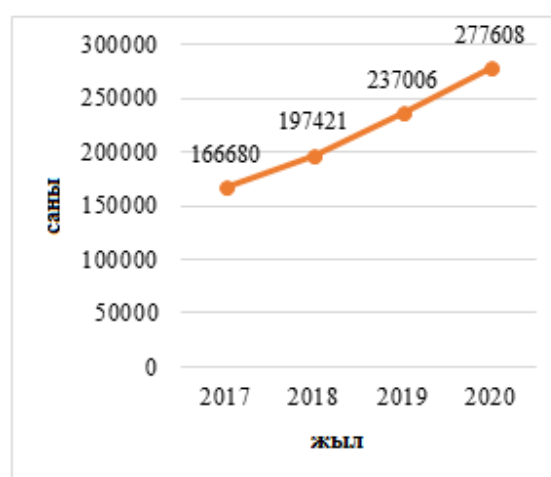
2018 жылдан бастап барлық дерлік өңірлер бойынша жеке меншік нысанындағы мектептер саны тұрақты өсуде. Жеке меншік мектептер Алматы, Нұр-Сұлтан және Шымкент қалаларында, сондай-ақ Алматы және Түркістан облыстарында белсенді түрде ашылууда. Коммуналдық меншік нысанындағы мектептер санының біршама төмендеуі Қостанай, Солтүстік-Қазақстан, Шығыс-Қазақстан, Ақмола, Қарағанды және Павлодар облыстарында байқалады.

Апатты жағдайдағы 35 мектеп белгілі бір проблема туғызады, олардың көпшілігі ауылдық жерлерде.

Қазақстанда 3 ауысымда жұмыс істейтін 169 мектеп бар. Мұндай мектептердің айтарлықтай өсуі байқалады. Алдағы жылдары мектеп жасындағы балалардың өсуі осы үрдістің сақталуына әкелуі мүмкін.

7.9. сурет. Үш ауысымда жұмыс істейтін мектептер санының динамикасы (бірлік)

7.10. сурет. Үш ауысымда жұмыс істейтін мектептердегі балалар санының динамикасы (саны)

Өңірлер бойынша үш ауысымда оқытатын мектептердің ең көп саны Алматы облысында байқалады. Сонымен қатар, соңғы жылы олар 10 бірлікке өсті (38-ден 49 мектепке дейін). Шығыс-Қазақстан және Қостанай облыстарында үш ауысымды оқыту режимі бар мектептер жоқ. Павлодар облысында өткен жылы (2019-2020 оқу жылы) үш ауысымда оқытатын мектептер болған жоқ, алайда ағымдағы жылы мектептер 11 бірлікке көбейді.

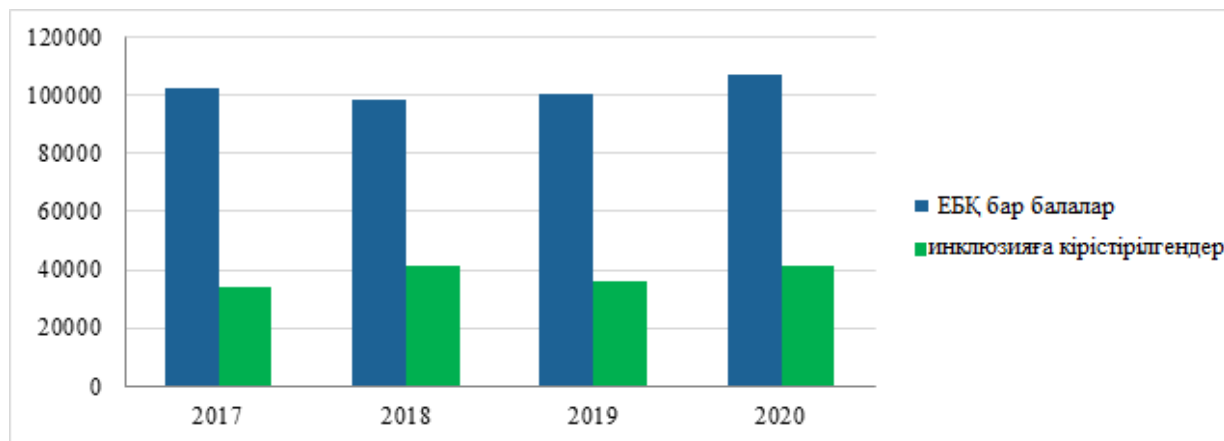
Инклюзивті білім беру, яғни әр балаға физикалық, зияткерлік, әлеуметтік, эмоционалды және дамудың басқа ерекшеліктеріне қарамастан, жалпы білім беретін мекемелерде оқуға мүмкіндік беретін білім дамыған елдер үшін норма болып табылады. Бұл тәсіл моральдық және рухани құндылықтарды дамыта отырып, толерантты және салауатты қоғамды қалыптастырады.

Қазақстан Республикасының заңнамасында адам құқықтары саласындағы негізгі халықаралық құжаттарға сәйкес елдің барлық балалары үшін білім алуға тең құқықтар қағидаты көзделеді. Балалардың білім алу құқығының кепілдіктері Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы», «Білім туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» заңдарында бекітілген.

Республикада 4 жыл бойы ерекше білім беру қажеттілігі бар 7 жастан 18 жасқа дейінгі балалар санының өсуі тіркелуде. 2017 жылдан бастап 2020 жылға дейін өсім 4,6%-ды құрады (24 сурет). Алайда, инклюзивті ортаға тартылған ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар саны 50%-дан аспайды. Мәселен,

2017 жылы ЕБҚ бар балалардың тартылуы 33,6% – ды, 2018 жылы – 42,4% – ды, 2019 жылы-36%-ды, ал 2020 жылы-38,7%-ды құрады.

7.11. сурет. 7 жастан 18 жасқа дейінгі, оның ішінде ҚР инклюзивті ортаға енгізілген ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың жалпы саны (саны)

Қазақстандағы арнайы білім беру ұйымдарының ең көп өсімі мектепке дейінгі ұйымдарда ұсынылған-2017 жылдан бастап 2021 жылға дейін олар 35,5%-ға ұлғайды (7.4 кесте). ПМПК 5 жылда 41,3%-ға өсті. Психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінің (ППТК) көлемі 29,4%-ға ұлғайды.

7.1. кесте. Арнайы білім беру ұйымдарының саны 2017 жылдан 2021 жылға дейін

Мекеме түрі	Жыл				
	2017	2018	2019	2020	2021
Мектепке дейінгі арнайы ұйымдар	31	42	38	40	42
Мектеп	98	99	99	99	99
ПМПК	58	68	71	75	82
ППТК	160	174	180	197	207
РО	13	13	12	14	14

2021 жылы Қазақстан бойынша инклюзивті білім беру үшін жағдай жасаған мемлекеттік мектептер желісі 82%-ды құрады. ҚР өңірлері бөлінісінде 2021 жылы арнайы білім беру ұйымдарының ең көп саны Шығыс-Қазақстан облысында (9,5%), Алматы қаласында (8,9%), Алматы (7,4%), Павлодар (7,2%) және Түркістан облыстарында (6,7%) ұсынылды.

2020 жылғы деректер бойынша Қазақстан Республикасы бойынша ПМПК анықтаған ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың барлығы 161 826 адамды құрады, бұл балалардың жалпы санының 2,6%-ын құрады. 2020

жылы ҚР бойынша жас құрамы бойынша 7-10 (32,7%), 3-6 (30%) және 11-15 (26,6%) жастағы балалар басым болды. ЕҚТА бар балалардың ең көп саны Түркістан облысында (2020 жылы ҚР-да ЕҚТА бар балалар санының 12,0%-ын құрады), Шығыс-Қазақстан (9,6%), Алматы (9%) және Қарағанды облыстарында (8%).

2021-2022 оқу жылындағы деректер бойынша мектеп жасындағы мүмкіндігі шектеулі балалардың саны 15 074 құрады. Оның ішінде, ақыл-ой кемістігі бар-59%, есту қабілеті бұзылған – 13,1%, көру қабілеті бұзылған – 10%, сөйлеу қабілеті нашар – 9,3%, тірек-қимыл аппараты бұзылған – 4,3%, психикалық дамуы тежелген – 4,3%. Зияткерлік бұзушылықтары бар балалардың ең көп саны Нұр-Сұлтан, Алматы қалаларының, Шығыс-Қазақстан және Қарағанды облыстарының арнайы мектептік білім беру ұйымдарында оқиды. Есту қабілеті бұзылған оқушылар Алматы қаласы мен Шымкент қаласында басым. Көру қабілеті бұзылған білім алушылардың ең көп саны 2021 жылы Алматы қаласында, Шығыс-Қазақстан және Маңғыстау облыстарында тіркелген. Түркістан облысында балаларда сөйлеудің ауыр бұзылулары басым. Қарағанды облысында психикалық дамуы тежелген және ТҚА бұзылған арнайы мектеп білім беру ұйымдарындағы оқушылар саны басым. Алматыда арнайы мектеп ұйымдарындағы балаларда ТҚА бұзылуы сондай-ақ басым диагноз болып табылады.

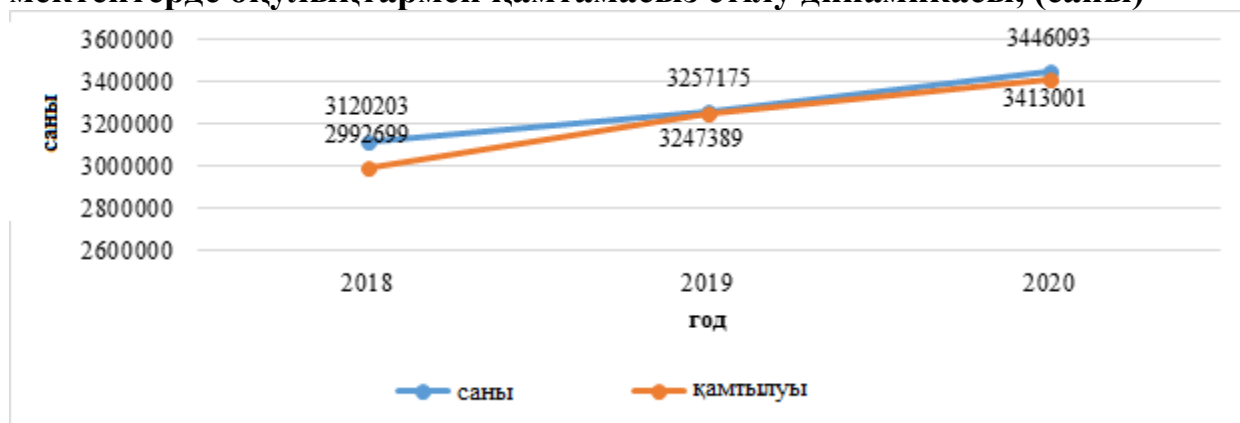
2021 жылы ҚР бойынша арнайы сыныптары бар 432 мектеп бар, онда оқушылар контингенті 9 331 адамды құрайтын 1229 арнайы сынып бар. Түркістан облысында арнайы сыныптары бар мектептердің ең көп саны (37%), ең көп арнайы мектептер саны тіркелген. Мектептерде арнайы сыныптары басым өңірлер – Түркістан (17,7%), Шығыс-Қазақстан (10%) және Атырау облыстарында (9,4%). Түрлі бұзушылықтары бар оқушылардың үлкен контингенті Түркістан (23,3%) және Шығыс-Қазақстан облысында (11,4%) ұсынылған.

2021 жылғы деректер бойынша Қазақстанның жалпы білім беретін мектептерінде аз қамтылған отбасылардан шыққан 192 065 бала оқыды, бұл білім алушылардың жалпы санының 5,6%-ын құрайды. Тегін ыстық тамақпен аз қамтылған отбасы балаларының жалпы санының 58,5% (112 397 адам) қамтылған.

Білім берудің электронды әдістерін кеңінен енгізуге қарамастан, оқулықтар білім алудың басты құралы болып қала береді. Бұл кезеңде электрондық басылымдардың маңызы артады. Олармен, сондай-ақ оларды пайдалану құралдарымен (компьютерлер мен гаджеттер) қамтамасыз ету қазіргі уақытта білім беру жүйесінің басты міндеті болып табылады. Қазақстандағы жаңа білім беру бағдарламасы оқулықтар базасын жаңартуға мүмкіндік берді, сондай-ақ QR-кодтардың көмегімен басылымдарды пайдалануға мүмкіндік берді. Бұл заманауи, қажетті және сұранысқа ие тренд.

Динамикада оқушылардың жалпы санынан оқулықтармен қамтамасыз етудің өсуі байқалады (7.15 сурет). Оқулықтармен қамтамасыз ету үлесі 2018 жылы 95,9% – ды, 2019 жылы – 99,7%-ды, 2020 жылы-99%-ды құрады. Түзету мектептерінде аталған мектептердің оқушыларының жалпы санынан оқулықтармен қамтамасыз етілу үлесі 2018 жылы – 83,7%, 2019 жылы – 99,2%, 2020 жылы – 99,3% құрады.

7.12. сурет. Оқушылардың жалпы санынан жалпы білім беретін мектептерде оқулықтармен қамтамасыз етілу динамикасы, (саны)

Мемлекеттік тілде оқытатын жалпы білім беретін мектептерде оқулықтармен қамтамасыз ету 2018 жылы – 95,8%, 2019 жылы – 99,6% және 2020 жылы – 99,1% құрады. Орыс тілінде оқытатын мектептерде де оқулықтармен қамтамасыз етудің өсуі байқалады – 2018 жылы – 98,2%, 2019 жылы – 99,8%, 2020 жылы – 99% (29 сурет).

Бұдан басқа, республика мектептерінде басқа тілдерді – өзбек, тәжік, ұйғыр тілдерін ескере отырып, оқулықтармен қамтамасыз ету бар.

2021 жылы Қазақстан әлемнің басқа елдерінің арасында Интернетке қол жеткізу жылдамдығы бойынша 86-шы орынға ие болды. Бұл білім беру сапасы үшін маңызды болып табылатын жақсы көрсеткіш, өйткені бүгінде әлемде онлайн-құралдар мен оқыту әдістері бірінші орынға шығады. Пандемияға байланысты онлайн оқыту көбінесе басым әдіс болып табылады және офлайн әдістерді толығымен алмастырады. Бұл тұрғыда интернет желісіне қолжетімділік жылдамдығы, оқушылар мен мектептерді тиісті техникамен қамтамасыз ету және қолжетімді болу мүмкіндігі бүкіл білім беру жүйесі үшін аса маңызды.

2021 жылы 4 Мбит/с және одан жоғары жылдамдықпен кең жолақты Интернетке қолжетімділікпен қамтамасыз етілген күндізгі жалпы білім беретін мектептердің үлесі білім беру мектептерінің жалпы санының 97,4%-ын құрады. 1364 ауылдық мектепте интернет сапасына байланысты проблемалар бар. 9 ауылдық мектепте интернет байланысы жоқ (Түркістан облысында 6 мектеп, Ақтөбе қаласында 1 мектеп, Қарағанды облысында 1 мектеп тоқтатылды,

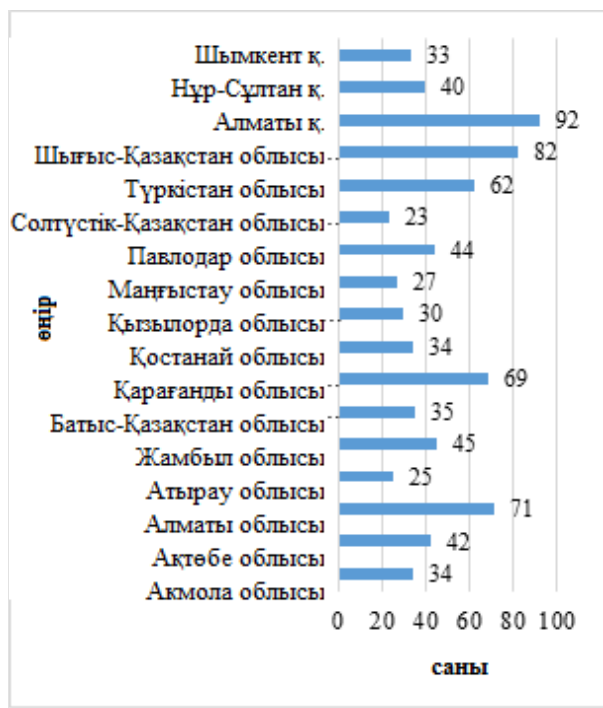
Жамбыл және Атырау облыстарында екі жаңа мектеп те интернетке қосылу мәселесін шешкен жоқ). 1364 ауыл мектебінің 100 ауыл мектебінде Интернет жылдамдығы 2 Мбит/сек-тен төмен, мұны білім беру процесінде пайдалануға жол берілмейді. Халқы аз елді мекендерде сапалы интернет проблемаларын шешуді ҚР ЦДИАӨМ «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде, сондай-ақ бекітілген «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасында пысықтауда. Үкіметтік емес ұйымдармен, атап айтқанда Unicef-пен бірлескен жұмыс нәтижелері бойынша «Giga» жобасы іске асырылуда.

Білім беру жүйесінде «Ұлттық білім беру деректер базасы» ақпараттық жүйесі жұмыс істейді, онда білім беру саласында статистика жүргізіледі, 3 мыңнан астам көрсеткіштері бар 20 000 мың ұйым бар. Білім және ғылым министрлігі елдегі коронавирустық пандемиядан туындаған төтенше жағдайға және қашықтықтан оқытуды енгізу қажеттілігіне жедел жауап берді: колледждер үшін Ұлттық білім беру деректер базасы, Күнделік, Platonus, BilimLand, «Talar» пайдаланылды. Сонымен қатар, «Электрондық үкімет» порталы арқылы балабақшаларға, мектептерге, колледжге және ЖОО-ға емтихан қабылдау бойынша Мемлекеттік қызметтер автоматтандырылды. Пандемия кезеңінде педагогтер 24 мыңнан астам цифрлық ресурстары бар, оның ішінде 13 757 бейнесабак, 4 005 электрондық оқулық, 6 338 қосымша материалдары бар сапалы білім беру контентін қалыптастырды. Бұл каталог үнемі жаңа білім беру және әдістемелік ресурстармен толықтырылып отырады²⁸.

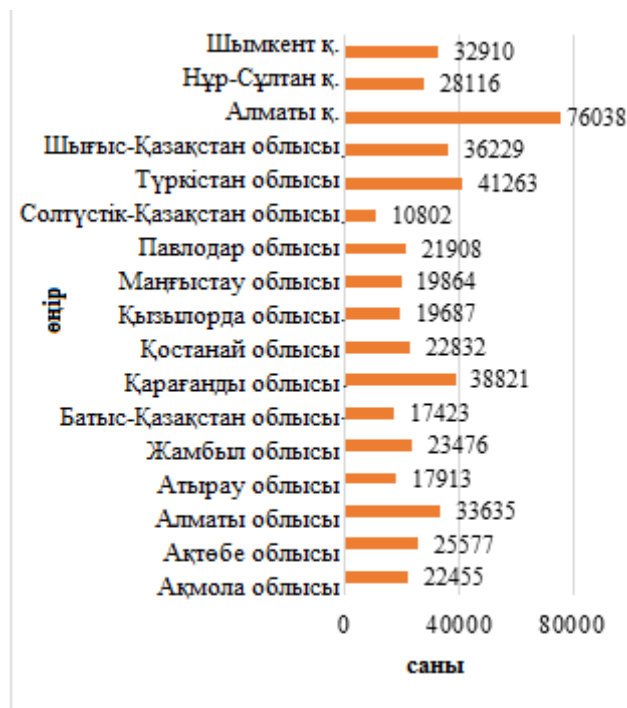
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ

Қазақстан Республикасының кадр қажеттіліктері (әсіресе перспективада) техникалық және кәсіптік білім беру салаларына ерекше назар аударуды талап етеді. Әр түрлі саладағы жоғары білікті мамандардың жетіспеушілігі бізді осы мәселедегі алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесіне қарауға мәжбүр етеді. Бүгінгі күні біздің еліміз техникалық және кәсіптік білім беру саласын уақыт сын-тегеуріндеріне сәйкес келетін инновациялық модельге көшу мақсатында жаһандық қайта құрылымдауды жүзеге асыруда.

²⁸ <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/novye-podhody-k-obucheniyu-i-podderzhka-molodyh-talantov-mon-rk-otrazviti-otchestvennogo-obrazovaniya-i-nauki-9102812>

7.13. сурет-Өңірлер бөлінісінде ТЖКБ жүйесі (2021 ж. саны)

7.14. сурет-Өңірлер бөлінісіндегі ТЖКБ контингенті (2021 ж., адам саны)

Қазақстанда үш жылдан астам уақыт бойы "Тегін техникалық және кәсіптік білім беру" жобасы жүзеге асырылуда: жыл сайын колледждер 95 мың баланы қабылдайды, олардың 60%-ын халықтың әлеуметтік осал топтарына жатқызуға болады. 2021 жылы мемлекеттік тапсырыс 4,7 мың орынға ұлғайтылды. Орындарды ең көп ұлғайту Алматы қаласында (1215-ке), Шымкент қаласында (569-ға), Қарағанды облысында (621-ге), Павлодар облысында (594-ке), Қостанай облысында (454-ке) қамтамасыз етілді.

ҚР-да жалпы контингент саны 488 949 адамды құрайтын 788 мекеме жұмыс істейді. ТЖКБ ең көп ұсынылуы Алматы қаласында және Шығыс-Қазақстан облысында; ең аз ұсынылуы Солтүстік-Қазақстан, Атырау және Маңғыстау облыстарында. Колледждердегі оқушылар саны бойынша Алматы қаласы, Түркістан және Қарағанды облыстары көш бастап тұр.

2021 жылғы деректер бойынша аккредиттеу рәсімінен өткен мемлекеттік колледждердің үлесі 46%-ды (363 колледж) құрайды. Аккредиттелген колледждердің ең көп саны Қостанай (76,5%), Павлодар (65,9%), Атырау облыстарында (60%). Ең аз аккредиттелген колледждер Батыс-Қазақстан облысында (25,7%) және Шымкент (27,3%), Нұр-Сұлтан (27,5%) және Алматы (29,3%) қалаларында тіркелген.

Жалпы ҚР колледждерінде 14-24 жас аралығындағы 429 614 оқушы оқиды, бұл ТЖКБ ұйымдарында оқитындардың жалпы санының 87,9%-ын құрайды.

Оның ішінде 2021 жылы кәсіпорын қаражаты есебінен 1 248 адам оқиды, бұл колледждерде оқитындардың жалпы санының 0,3%-ын ғана құрады.

860 адам Қарағанды облысында (82,1%), ал 142 адам Шығыс-Қазақстан облысында (13,5%) білім алуда. ҚР Алматы, Батыс-Қазақстан, Маңғыстау, Солтүстік-Қазақстан және Түркістан облыстарында колледждерде кәсіпорын қаражаты есебінен оқитын оқушылар жоқ.

289 413 адам мемлекеттік білім беру тапсырысы есебінен білім алуда, бұл ҚР ТЖКБ жүйесінде білім алушылардың жалпы контингентінің 59,2%-ын құрайды. ТЖКБ-да білім алушылар контингентіне қатысты әрбір өңірде мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алушылардың ең көп саны Ақмола (79,5%), Солтүстік-Қазақстан облысында (77,7%), Павлодар облысында (73,8%) және Қостанай облысында (72,1%); Шымкент қаласында мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алушылардың саны бәрінен кем (39,2%).

2021 жылы мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алған және оқуды бітіргеннен кейінгі бірінші жылы жұмысқа орналасқан 85 257 ТЖКБ түлектерінің 72 147 жұмысқа орналасты, бұл 84,6%-ды құрайды.

2021 жылы 145 453 түлектің 12 035-і үздік диплом алды, бұл 8,3 құрайды.

ҚОСЫМША БІЛІМ

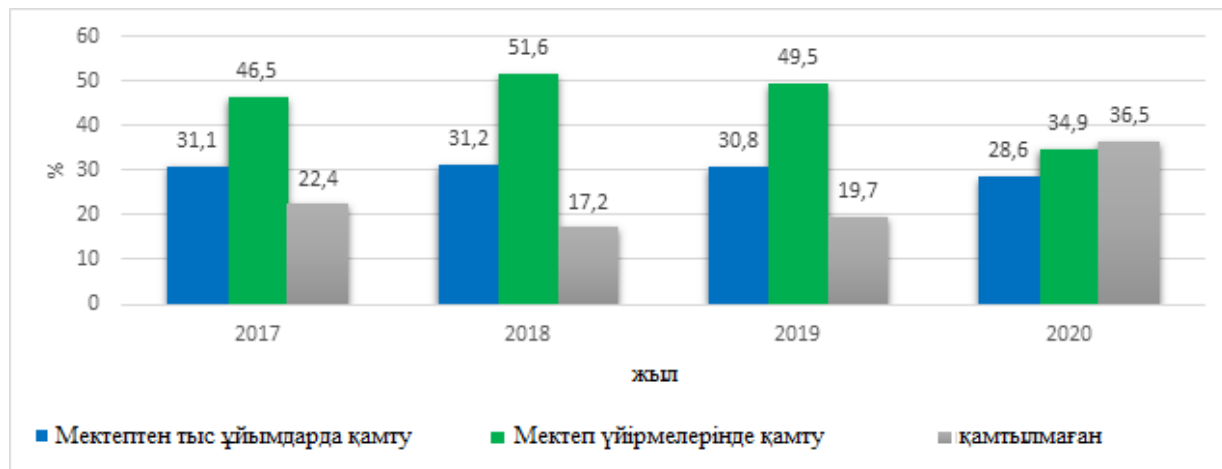
Қазіргі әлемдегі қосымша білім беру міндеті оқу пәні туралы жалпы түсінік қалыптастыру болып табылатын факультативті пәндер ғана емес. Қосымша білім беру балаға жеке көзқарас негізінде қалыптасқан, психологиялық және педагогикалық тұрғыдан тексерілген жүйені білдіретін білім саласын кеңейтуге мүмкіндік береді. Қосымша білім беру жүйесі ой-өрісті кеңейтуге ғана емес, сонымен қатар әр оқушының жеке қажеттіліктеріне сүйене отырып, оған өзін-өзі тану және өзін-өзі анықтау үшін кеңістік беруге арналған.

Әлеуметтік жаңғырту, үдемелі инновациялық индустрияландыру және өзара тиімді экономикалық интеграция бойынша жаңа ауқымды міндеттер, заманауи қоғамның сын-қатерлері балаларға қосымша білім беру жүйесін дамыту мүмкіндіктері мен жолдарына жаңаша көзқараспен қарауға мәжбүрлейді.

Бүгінгі таңда балаларға қосымша білім беру білім беру кеңістігінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда ескі модельден оның жаңа сапалы күйіне өту процесін жандандыру қажет.

Балалардың бос уақытын және жұмыспен қамтылуын ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін айқындау, олардың шығармашылық және креативті қабілеттерін дамыту, оқушылардың ерте кәсіптік бағдарлануы Қазақстанның мемлекеттік саясат стратегиясының басым бағыттарының бірі болып табылады.

7.15. сурет. Қосымша білім берумен қамтылған оқушылардың үлесі (2017-2020 жылдар), %

Қосымша білім берумен қамтылған оқушылардың азаюы байқалды. Осылайша, 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда қосымша білім берумен қамтылған оқушылар үлесі (6,7%-ға) аздап артты. Келесі жылы өткен жылмен салыстырғанда 3%-ға төмендеді, ал 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда балалардың 20,9%-ы мектеп үйірмелеріне немесе мектептен тыс ұйымдарға баруды тоқтатты. Сонымен қатар, мектептен тыс ұйымдарға қарағанда мектеп үйірмелерінде балалар көбірек айналысады.

Республикада 2020 жылдың соңына ҰБДҚ әкімшілік нысандарының (ұлттық білім беру деректер қоры) деректері бойынша қосымша білім берумен қамтылған балалардың үлесі 63,5% – ды (2 211 595 оқушы), оның ішінде мектептен тыс ұйымдарда – 28,6%-ды, мектеп үйірмелерінде-34,9%-ды құрайды.

Мектептен тыс ұйымдар динамикасында 2017 жылдан бастап 2020 жылға дейін 2018 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 1,2%-ға аз өсім байқалады. 2019 жылы 3,6%-ға төмендеу, содан кейін 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 1,3%-ға қайта өсу байқалады. Қосымша білім беру ұйымдарының көпшілігі мәдениет пен спортқа қарағанда білім беру жүйесінде ұсынылғанымен, сол уақытта білім беру жүйесінде мектептен тыс ұйымдардың 2017 жылдан бастап 2020 жылға дейін 4,2%-ға құлдырауы байқалды, мәдениет және спорт жүйесінде керісінше ұйымдар саны 4,8%-ға артты.

Өңірлер бөлінісінде білім беру, мәдениет және спорт жүйесінде қосымша білім беру ұйымдарының барынша көп ұсынылуы Шығыс-Қазақстан, Жамбыл, Қарағанды және Түркістан облыстарында байқалады. Сонымен қатар, Шығыс-Қазақстан облысында білім беру жүйесінде қосымша білім беру мекемелері, ал Түркістан облысында – мәдениет және спорт жүйесі басым. Қосымша білім беру ұйымдарының ең аз саны Нұр-Сұлтан қаласында 4 жыл ішінде атап өтілді. Атырау облысында және Алматы қаласында 2017-2020

жылдар ішінде мәдениет және спорт саласындағы қосымша білім беру мекемелерінің белсенділігі төмен болды.

Республикада 995 522 бала контингентімен 1272 қосымша білім беру ұйымы жұмыс істейді (2017 жылы – 1287, қамтылуы – 947327, 2018 жылы – 1303, қамтылуы – 993779, 2019 жылы-1256, қамтылуы-1028895), оның ішінде:

- 814 білім беру жүйесінде 656320 оқушыны қамтумен (2017 ж.-850, қамту-648295, 2018 ж.-845, қамту-674206, 2019 ж. – 806, қамту-695101);

- 458 мәдениет және спорт жүйесінде 339202 баланы қамтумен (2017 ж.-437, қамту-299032, 2018 ж.-457, қамту-319573, 2019 ж. – 450, қамту-333795).

Мектептен тыс ұйымдармен балалардың ең көп қамтылуы-Батыс-Қазақстан (67,2%), Павлодар (57,8%), Солтүстік-Қазақстан (55,8%) облыстарында.

9 337 үйірмелер мен секциялардан-803 027 баланы (23,1%) қамтитын 6 336 тегін үйірмелер мен секциялар, 192 495 баланы (5,5%) қамтитын 3 040 ақылы үйірмелер мен секциялар.

2020 жылы 75 660 мектеп үйірмесінде – 1 216 073 бала (34,9%).

4 жылдағы динамикада мектеп оқушылары үшін үйірмелер мен секциялар санының өсуі байқалады, алайда 2020 жылы оларға баратын балалар санының аздап төмендеуі байқалады, бұл коронавирустық инфекциядан туындаған пандемия жағдайымен түсіндірілуі мүмкін.

Балаларды мектеп үйірмелерімен ең көп қамту Алматы қаласында (55,0%), Алматы (49,0%), Қарағанды (47,5%) облыстарында орын алған.

Тегін мектеп үйірмелері – 64 940 бірлік, ақылы – 10 721 бірлік, жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды жалпы қамту – 13 499 адам, оның ішінде: мектептен тыс ұйымдарда – 5 700 бала, мектеп үйірмелерінде – 7 797 бала. Ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балаларды қамту-20 532 бала, оның ішінде: мектептен тыс ұйымдарда – 5 486 бала; мектеп үйірмелерінде – 15 046 бала. Аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды қамту-177 480 бала, оның ішінде: мектептен тыс ұйымдарда – 58 644 бала, мектеп үйірмелерінде-118 837 бала.

Мектептен тыс ұйымдарға баратын балалар контингентінің серпінінде 2017 жылдан бастап 2020 жылға дейін 2019 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 8,62%-ға, ал 2018 жылмен салыстырғанда 3,5%-ға аз өсім байқалады. 2020 жылы 3,4%-ға төмендеді.

Әлемдік дамудың жалпы үрдістерін ескере отырып, балалардың неғұрлым көп қамтылуын ұлғайту және олардың болашақ дағдыларын (технологиялық кұзыреттер, командада жұмыс істей білу, эмоцияларды басқару, іскерлік белсенділік, әлеуметтік ұтқырлық, бәсекеге қабілеттілік) қалыптастыру мақсатында балаларға қосымша білім беру мазмұнын жаңарту талап етіледі.

Оқушылар сарайларының базасында балалар технопарктері мен бизнес-инкубаторлар желісі дамуда. Республикада 33 технопарк (ең көп саны

Қарағанды облысында – 8), 25 бизнес-инкубатор (ең көп саны Жамбыл облысында – 11). Қостанай облысында технопарктер, Алматы, Қостанай, Қызылорда, Түркістан облыстарында, Нұр-Сұлтан және Шымкент қалаларында бизнес – инкубаторлар жоқ.

Соңғы жылдары Талдықорған және Петропавл қалаларында оқушылар сарайлары, Атырау, Маңғыстау және Қарағанды облыстарында жас туристер станциялары ашылды. Атырау және Түркістан, Көкшетау, Қарағанды қалаларында оқушылар сарайлары салынды, Түркістан облысында балалар музыка мектебі, Өскемен қаласында "SMART" креативті білім беру орталығы, Шымкент қаласында өнер мектебі ашылды.

Қазіргі уақытта Сәтбаев қаласында Оқушылар сарайының құрылысы жүріп жатыр, Алматы қаласындағы оқушылар сарайын қайта жаңарту, Жамбыл облысында оқушылар сарайын салу жоспарлануда.

Республикада балаларға қосымша білім беру жөнінде қажетті заңнамалық және нормативтік құқықтық база құрылған. Қазақстан Республикасында балаларға қосымша білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері, балалардың музыкалық, көркемөнер мектептері мен өнер мектептеріне арналған 85 білім беру бағдарламасы әзірленді және бекітілді.

70 мыңға жуық педагог пен бейін бойынша мамандар мектептер мен мектептен тыс ұйымдарда қосымша білім берудің білім беру бағдарламаларын іске асырады. Қосымша білім беру педагогтерінің кәсіби өсуін арттыру үшін біліктілікті арттырудың 40 білім беру бағдарламасы әзірленді. Қосымша білім беру ұйымдарының басшылары мен педагогтері үшін 91 біліктілікті арттыру курсы ұйымдастырылды (2018 – 30, 2019 – 30, 2020 – 31) үшін 5 605 (2018 – 2050, 2019 – 2055, 2020 – 1500) педагог. 2021 жылы 2 500 педагог біліктілігін арттырды.

Балаларды қосымша білім беруге жаппай тарту мақсатында жыл сайын жас әртістердің, музыканттардың, суретшілердің, туристердің, экологтардың, техниктердің, өнертапқыштардың республикалық конкурстары өткізіледі. Өңірлік және республикалық кезеңдерде 800 мыңнан 1,5 млн-ға дейін оқушы қатысады. Ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың республикалық көркем, сәндік-қолданбалы шығармашылық конкурстарына қатысуға қызығушылығы артуда (жыл сайын 3 мыңға жуық бала).

Соңғы 4 жылда 29 (2017ж – 7, 2018ж – 6, 2019ж – 9, 2020ж – 14) жас әртістердің, музыканттардың, суретшілердің, туристердің, экологтардың, техниктердің, өнертапқыштардың республикалық конкурстары өткізілді, оларға 108 558 бала қатысты (2017 ж. – 103790, 2018 ж. – 448, 2019 ж. – 1600, 2020ж. – 2720), жеңімпаздар – 1000 (2017жж. – 174, 2018ж – 120, 2019ж – 328, 2020жж – 378) бала. Республикалық іс-шаралардың өңірлік кезеңдеріне 5 млн.астам оқушы қатысты. 2021 жылы 2601 оқушыны, жеңімпаздарды – 387 оқушыны қамтитын 13 республикалық іс-шара өткізілді.

2019 жылдан бастап балалар, оның ішінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалар, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар арасында «Ризашылық – мейірімділік бұлағы» жалпыұлттық мәдени-білім беру жобасы іске асырылуда. Екі жыл ішінде жобаның іс-шараларына 4 551 бала қатысты, 1 991 бала жеңімпаз атанды. Өңірлік деңгейде 10 мыңға жуық бала қатысты. 2021 жылы жобаның іс-шараларына 3 820 бала, оның ішінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар 3 531 бала қатысты.

Білім беру ұйымдарында білім алушылардың жұмсақ дағдыларын, сыни ойлауын, құқықтық мәдениетін, азаматтық белсенділігін дамыту үшін дебат қозғалысын дамыту бойынша жоба белсенді енгізілуде. Республикада 70 мыңнан астам оқушыны қамтитын 4988 дебат клубы жұмыс істейді. 2021 жылы мектепшілік 5 мыңға жуық дебаттық турнирлер өткізілді.

Жалпыадамзаттық құндылықтарды, көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру, білім алушылардың қоғамдық белсенділігін дамыту, патриотизмге тәрбиелеу олардың «Мектеп Парламенті» оқушылардың өзін-өзі басқару жобасына қатысуы арқылы жүзеге асырылады. Оқушыларды білім беру ұйымының іс басқармасына қосу креативті жобалар мен идеяларды іске асыруға ықпал етеді. Республикада 100 мыңнан астам бала 5936 мектеп парламенттерінің белсенді мүшелері болып табылады.

Республиканың білім беру ұйымдарының балалар-жасөспірімдер бірлестіктері және оқушылардың өзін-өзі басқару органдары.

Еліміздің спорт резервін тәрбиелеу үшін балалар-жасөспірімдер спорт мектептеріне ерекше орын беріледі. БЖСМ-нің міндеттері спорттық резервті даярлау, жас атлеттердің спорттық шеберлігін арттыру ғана емес, бұқаралық спортты дамыту болып табылады.

Мемлекет басшысы Қ. К. Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Қазақстан жаңа жағдайда: әрекет ету кезеңінде» атты Қазақстан халқына Жолдауында балалардың спорттық және шығармашылық әлеуетін дамытуға ерекше назар аударды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі елімізде балалардың бос уақытын тиімді пайдалану, оларды өнер мен спортқа тарту мақсатында спорт секцияларын ашу және шығармашылық үйірмелердің қызметін жандандыру бойынша жұмысты жүзеге асыруда.

Балалар үйірмелері мен спорт секцияларын жан басына қаржыландыруды іске қосу процесін автоматтандыру мақсатында «Bala» ақпараттық жүйесі (әзірлеуші – «Soft Deco» ЖШС) әзірленді, оған республиканың барлық облыс орталықтары мен Республикалық маңызы бар қалалар қосылған. Барлық өңірлердің өкілдері үшін «Bala» ақпараттық жүйесінде жұмыс істеу бойынша оқыту жүргізілді. Бүгінгі күні ақпараттық жүйеде оператордың АЖО (автоматтандырылған жұмыс орны) және жеткізушінің АЖО, ата-аналардың АЖО, жаттықтырушы мен оқытушының АЖО сияқты негізгі функционалдар іске асырылған, қазіргі уақытта сабаққа

қатысуды электрондық табельдеу, қызмет көрсетуді оңтайландыру және шот-фактураларды ресімдеу форматы толығымен пысықталған.

2021 жылғы 11 қазандағы жағдай бойынша Мемлекеттік шығармашылық тапсырысты іске асыруға 2 214 өнім беруші және 75 593 Ваучер тіркелген. «Bala» ақпараттық жүйесіне artsport.edu.kz сілтемесі бойынша кіруге болады.

2020 жылдың қорытындысы бойынша республикада 477 БЖСМ жұмыс істейді, онда 367 727 бала мен жасөспірім жаттығады. Оның ішінде 129 бірлік (27%)-олимпиадалық резервтегі мамандандырылған балалар-жасөспірімдер мектебі (ОРМБЖМ).

БЖСМ санының артуында аздаған оң динамика байқалады (38 сурет). 2018 жылы өсім 2017 жылмен салыстырғанда 3%-ды құрады. 2020 жылы 2017 жылмен салыстырғанда өсім-4% болды. 2017 жылдан бастап 2020 жылға дейін шұғылданушылар саны 14,6%-ға артты.

БЖСМ саны бойынша өңірлер бөлінісінде Түркістан, Қарағанды және Алматы облыстары көш бастап тұр. Бұл салаларда балалардың ең көп саны айналысады. БЖСМ ең аз саны Алматы, Нұр-Сұлтан және Шымкент қалаларында ұсынылған.

БЖСМ жұмысына тартылған жаттықтырушы-оқытушылардың саны 2017 жылдан бастап 2020 жылға дейін 14,2%-ға ұлғайды. БЖСМ жаттықтырушыларының басым бөлігі Түркістан, Алматы, Шығыс-Қазақстан және Қарағанды облыстарында шоғырланған.

2021 жылғы қаңтарда қосымша білім беруге мемлекеттік білім беру тапсырысы енгізілді. Қосымша білім беруге мемлекеттік білім беру тапсырысын орналастыру үшін Artsport платформасының функционалын кеңейту арқылы мемлекеттік, білім беру, спорт, шығармашылық тапсырыстарды біріктіретін қосымша білім берудің бірыңғай порталын құру жоспарлануда. Өңірлер 2021 жылы қосымша білім беру қызметтерінің порталына мемлекеттік тапсырысты орналастырды.

2021 жылы балаларды қосымша біліммен қамту 70,5% құрады. 2022 жылы оқушылардың 75,5%-ы үшін қосымша білім алуға қолжетімділікті арттыру жоспарлануда.

2021-2025 ЖЫЛДАРҒА АРНАЛҒАН «БІЛІМДІ ҰЛТ» САПАЛЫ БІЛІМ БЕРУ» ҰЛТТЫҚ ЖОБАСЫ

2021 жылғы 13 қазанда бес міндеттен, 15 көрсеткіштен және 26 іс-шарадан тұратын 2021-2025 жылдарға арналған «Сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы Жарлыққа қол қойылды.

Ұлттық жобада балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамту, қалалық және ауылдық мектептер арасындағы оқыту сапасындағы алшақтықты қысқарту, оқушы орындарының тапшылығы проблемаларын шешу үшін мектептер салу, қауіпсіз және жайлы білім беру ортасын құру жөніндегі шаралар көзделген.

2022 жылы 39 593 орындық 360 мектепке дейінгі ұйым ашу, ойын арқылы оқыту қағидаттарында мектепке дейінгі білім берудің мемлекеттік стандартын өзгерту жоспарланған.

Орта білім беруді дамыту келесі бағыттарды қамтиды:

- өңірлер, қала және ауыл мектептері арасындағы оқыту сапасындағы алшақтықты азайту;
- 12 жылдық оқытуға көшу;
- қосымша білім беруге мемлекеттік тапсырысты конкурстық негізде және жеке ұйымдарда орналастыру;
- 2022 жылы PBTS (PISA-based Test for Schools) зерттеуіне қатысу;
- мектептерді жайлы, қауіпсіз және заманауи білім беру ортасымен қамтамасыз ету:
 - 2025 жылға дейін 1 мың мектеп салынады, үш ауысымды мектеп жойылады және апатты мектептер үлесі 0,1%-ға дейін қысқарады;
 - 2025 жылға қарай шағын қалаларда 5 мың мектеп жаңғыртылатын болады;
 - 2022 жылы мектептердің 70%-ы пәндік кабинеттермен жабдықталады;
 - 2025 жылға дейін толық бейнебақылау жүйесімен қамтамасыз ету
 - негізгі ауыз су көздерімен қамтамасыз ету;
 - жеке жабдықталған дәретханалармен және қол жууға арналған негізгі құралдармен қамтамасыз ету;
 - мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған ұйымдардың жұмыс істеу нормативін 50 мың балаға 1 ПМПК есебінен жаңарту (2025 жылға қарай қосымша 42 ПМПК ашылады);
 - 2022 жылдан бастап даму мүмкіндіктері шектеулі балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік тапсырыс орналастырылатын болады.
- 2025 жылға қарай жастардың 100%-ы қажетті мамандықтар бойынша тегін техникалық және кәсіптік біліммен қамтамасыз етілетін болады, бұл NEET санатындағы жастар үлесінің төмендеуіне алып келеді.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

1. Қазақстан Республикасында балаларға арналған білім беру жүйесі әрбір баланың білім алу құқығын іске асыру қағидаттарына негізделген.
2. Қыздар мен ұлдарды бірлесіп оқыту гендерлік кемсітушілік мүмкіндігін болдырмайды, қыздар мен ұлдар білім беру бағдарламаларына бірдей қол жеткізе алады.

3. Кейбір білім беру мекемелерінің, әсіресе білім алуға кедергі келтірмейтін, бірақ шұғыл ден қоюды талап ететін ауылдық өңірлерде (дәретханалар, сумен қамтамасыз ету, апатты үй-жайларды жөндеу) дамуы артта қалып отыр.

4. Білім беру жүйесі тұрақты даму мақсаттарына сәйкес дамып, өзгеріп отырады. Бұл педагогтарды даярлаудың, білім беру бағдарламаларының өзгеруіне қатысты.

5. Білім беру орталары балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа төзбеушілік ескеріле отырып қалыптастырылады, мектептерде зорлық-зомбылықтың алдын алу бағдарламалары іске асырылады.

6. Кәсіптік білім беру жүйесі 2021 жылы тұрақты даму үрдісіне иею

7. Қосымша білім беруге түбегейлі жаңа көзқарас балаларға 2021 жылы үйірмелер мен секцияларға тең қол жеткізуге мүмкіндік берді.

8. 2021 жылы білім беруді дамыту саласындағы негізгі жетістіктер: мектепке дейінгі тәрбие мен білім беруді дамыту моделін бекіту, балалардың қосымша қолжетімді білім алу құқығын іске асыру, тұрақты даму мақсатында орта білім беруді жаңғыртуға қадамдар жасау.

ҰСЫНЫМДАР:

1. ҚР-да балалар санының өсуі жаңа балабақшалар ашуды жоспарлауды, мемлекеттік балабақшаларда мектепке дейінгі білім алу мүмкіндіктерін кеңейтуді талап етеді. 2025 жылы балабақшалардағы орындарға қажеттілік 50%-ға артады.

2. ҚР-да балалар санының өсуі жақын арада жаңа мектептер ашуды жоспарлауды талап етеді. Кейбір өңірлердегі мектептер жұмысының үш ауысымдық режимі балалардың физиологиялық қажеттіліктерін ескермейді.

3. Кәсіптік білім беру кәсіпорындармен байланыс, кәсіпорындардың тапсырысы бойынша даярлау арқылы қызметке кәсіби даярлықты қалыптастырудың өзекті үрдістерімен байытылуы тиіс.

4. Қосымша білім беруді дамыту практикасын балалардың қазіргі заманғы мүдделеріне бағдарланған қосымша білім беру сапасын кеңейту және дамыту керек

5. Білім берудің тәрбиелік мәні басым болуы керек. Білім беру жүйесі негізгі тапсырыс берушілер мен білім беру субъектілері ретінде бала мен отбасы бағытында қайта құрылуы тиіс.

6. БҰҰ Бас Ассамблеясы сессиясының 70-қарарына сәйкес білім алу құқығын жүзеге асырудың және саясатты әзірлеудің, ықпал етуді бағалаудың және ашықтықты қамтамасыз етудің маңызды құралдары ретінде ұлттық көрсеткіштерді әзірлеу.

**ОСАЛ БАЛАЛАР.
БАЙЛАНЫСТАҒЫ ЖӘНЕ
ЗАҢМЕН ҚАҚТЫҒЫСТАҒЫ
БАЛАЛАР**

8 ТАРАУ. ОСАЛ БАЛАЛАР. БАЙЛАНЫСТАҒЫ ЖӘНЕ ЗАҢМЕН ҚАҚТЫҒЫСТАҒЫ БАЛАЛАР

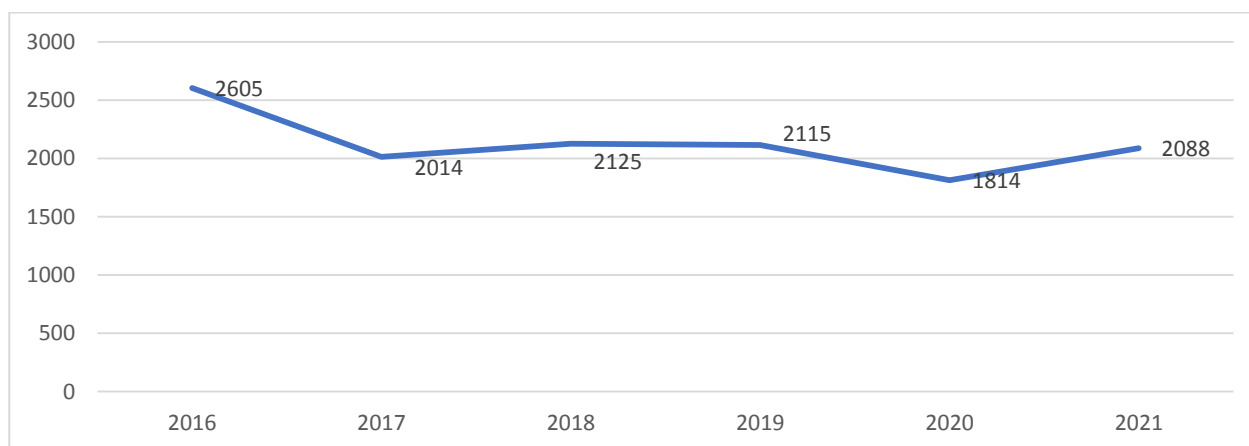
Қазақстанның балалары, барлық азаматтар сияқты, оларға қарсы қылмыс жасаудан Конституциямен қорғалған. Бала құқықтары туралы конвенцияға (40 бап) сәйкес заңмен қайшылықтағы балалар өздерінің ең жақсы мүдделерін сақтай отырып, қорғаныспен қамтамасыз етілуге тиіс.

Соңғы 5 жылда Қазақстанда балалардың қарым-қатынастағы және заңға қайшы әрекеттегі құқықтарын қорғау тәсілдері айтарлықтай өзгерді:

- тергеу және сот іс-әрекеттерін жүргізу кезінде балаларды екінші рет виктимизациялау тәуекелі барынша азайтылды (баладан жауап алу үшін тергеу судьясының институты енгізілді);
- арнаулы әлеуметтік қызметтерді көрсету стандарттары әзірленді;
- білім беру мекемелері деңгейінде заңға қайшы келетін балаларды сүйемелдеу бағдарламалары әзірленіп, іске асырылуда.

Соңғы жылдары балаларға қатысты жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың азаюы байқалады. Алайда, 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда қылмыстар саны қайтадан өсті. Өсудің ықтимал себебі 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы пандемияның әлсіреуімен байланысты болуы мүмкін.

8.1. сурет. Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар

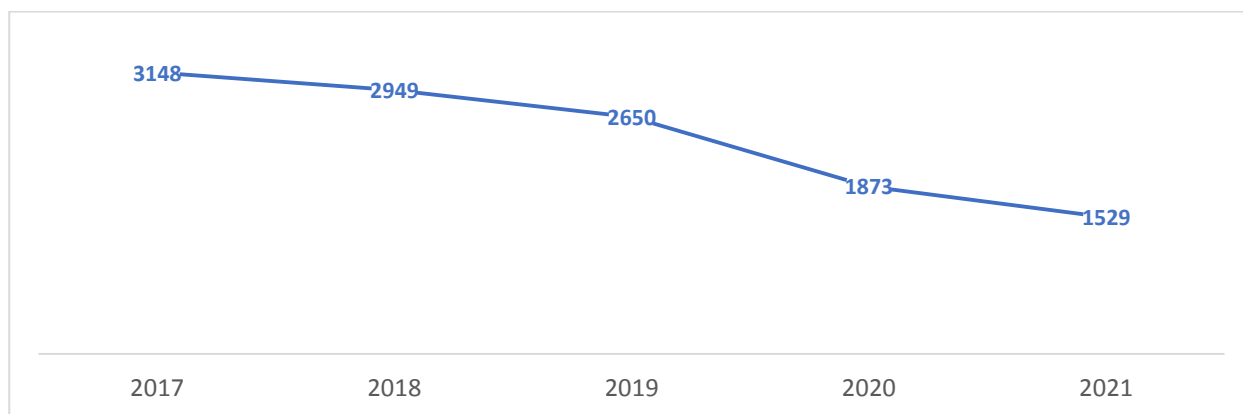

Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған ауыр және аса ауыр қылмыстардың үлесі айтарлықтай жоғары болып қалуда. Соңғы екі жылда балаларға қатысты жасалған ауыр және аса ауыр қылмыстардың үлес салмағының жалпы саннан 44-45%-ға дейін өсуі байқалады. 2021 жылы балаларға қатысты жыныстық қылмыстардың 913 жағдайдың өсу үрдісі байқалады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 2021 жылы 9,6%-ға артқан, әсіресе "жас балаларды азғыру" санатында бақыланған (2020 жылмен салыстырғанда

2021 жылы қылмыстар 21,7%-ға өскен). Бұл осындай қылмыстарды тіркеудің өсуіне байланысты (құқық қорғау органдарының мұндай қылмыстарға назарын күшейту, нөлдік төзімділік саясаты, құрбандарға қатысты стигматизацияның төмендеуі).

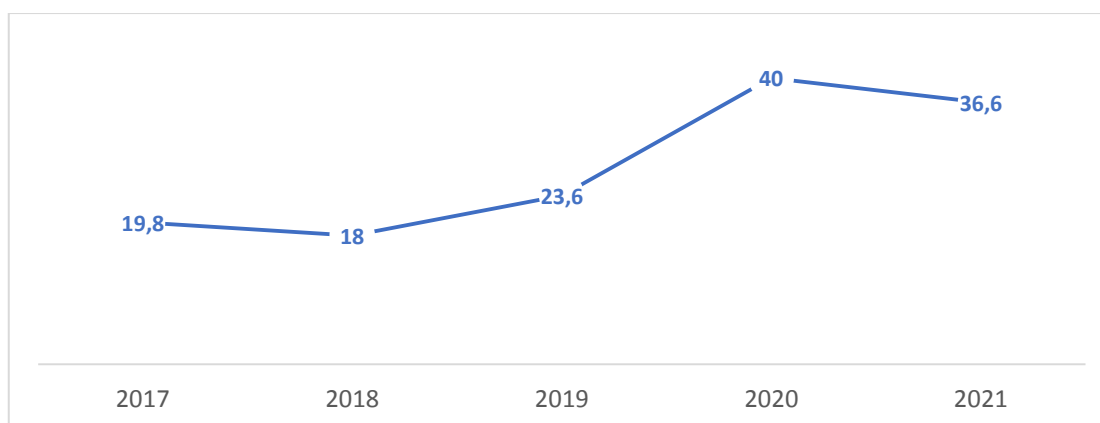
Соңғы бес жыл ішінде балалар жасаған қылмыстар санының төмендеуі байқалады. Мәселен, 2018 жылы қылмыстық құқық бұзушылықтар саны 6,3%-ға, 2019 жылы – 10%-ға, 2020 жылы-29,3%-ға, 2021 жылы-18,4%-ға төмендеді.

8.2. сурет. Балалар жасаған тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар саны

Соңғы жылдары балалар жасаған ауыр және аса ауыр қылмыстардың үлес салмағының өскені байқалады. Мұндай ұлғаю қылмыстардың жалпы санының азаюымен, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған балаларға қатысты тәрбиелік сипаттағы шараларды қолданумен түсіндіріледі. Сонымен қатар, 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда балалар жасаған ауыр және аса ауыр қылмыстардың үлес салмағы 3,4%-ға төмендегені байқалады.

8.3. сурет Балалар жасаған ауыр және аса ауыр қылмыстардың үлес салмағы, %

Балалар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар құрылымын талдау кәметке толмағандар қылмысының жалпы құрылымында меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың үлес салмағының 2017 жылғы 82,7%-нан 2021 жылы 68,9%-ға дейін төмендегенін көрсетеді. Сонымен қатар қылмыстық құқық бұзушылықтардың үлес салмағының өсуі байқалады:

- жеке тұлғаға қарсы, кәметке толмағандар арасындағы қылмыстың жалпы құрылымында 2017 жылғы 6,9%-дан 2021 жылы 17,1%-ға дейін;
- қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы 2017 жылғы 7,1%-дан 2021 жылы 9,1%-ға дейін.

Жалпы алғанда, бұл өсу қоғамның кішігірім және орташа қылмыстарға қатынасының өзгеруін, демек, мұндай қылмыстар санының төмендеуін көрсетуі мүмкін. Мүмкін, бұл жасөспірімдер арасындағы зорлық-зомбылықтың жалпы өсуін көрсетеді. Бұл факт қосымша мазмұнды зерттеуді қажет етеді.

Өңірлер бөлінісінде балалар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың талдауы олардың барлық өңірлер бойынша төмендегенін көрсетеді. Бүгінгі күні қазақстандық қоғам мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың тиімді жұмысы арқылы; кәметке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу бойынша жоспарлы жұмыс арқылы жасөспірімдер қылмысының деңгейін 2 есе төмендетуге қол жеткізді: 2017 жылғы 3148 қылмыстық құқық бұзушылықтан 2021 жылы 1529-ға дейін. 2021 жылы өңірлік төмендеу Атырау (39,7%-ға), Ақмола (33,9%-ға), Павлодар (33,3%-ға) облыстарында барынша байқалады.

Балалар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар санының азаюына төмендеудің жанама факторлары да әсер етті: әлеуметтік оқшаулау шаралары, қашықтықтан оқыту форматы, әлеуметтік байланыстардың қысқаруы.

Балалардың қылмысын анықтайтын маңызды көрсеткіш болып, алкоголь және/немесе есірткіге мас болу факторы табылады, ол 5 жыл ішінде төмендеп келеді. Мәселен, 2017 жылы балалар мас күйінде қылмысты 12% жағдайда жасаған. 2021 жылы 3,8 осындай қылмыс қалды.

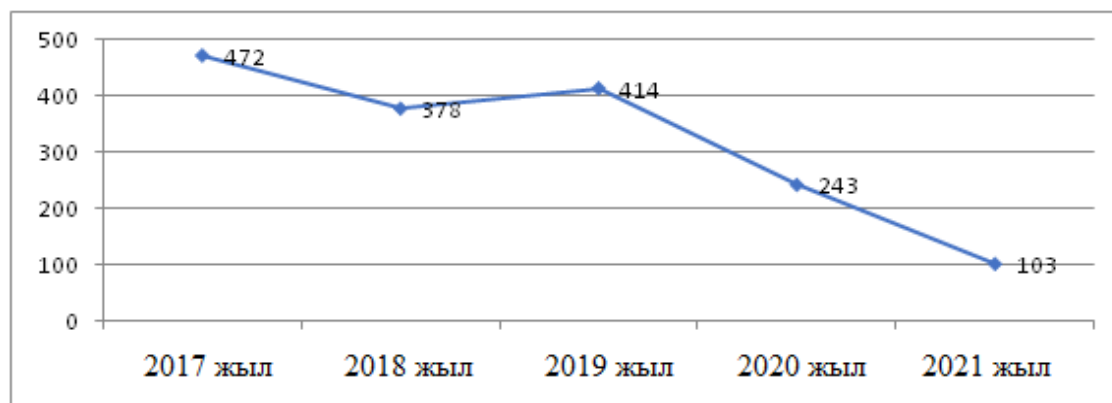
ҚР Ішкі істер министрлігінің деректері бойынша, алкогольдік ішімдіктерді, есірткі құралдарын, психотроптық және өзге де күшті әсер ететін заттарды теріс пайдалануға байланысты Ішкі істер органдарында 2017 жылы 349 бала, 2018 жылы – 281, 2019 жылы – 256, 2020 жылы-177, 2021 жылы 180 бала есепте тұрған.

Балалар қылмысының гендерлік ерекшеліктері қыздардың қылмыс жасауының әлдеқайда аз болуымен айқындалады: біз 2021 жылы қыздар жасаған қылмыстардың 7,8%-ын байқайдық. Айта кету керек, 18 қыз сотталды, оның 13-і ауыр және аса ауыр қылмыстар бойынша сотталды. Соңғы 5 жыл динамикасында қыздар жасаған қылмыстар пайызының шамалы ауытқуы байқалады: 7-ден 8%-ға дейін.

Балаларды қылмыстық жауапкершілікке тарту азаю қарқынына ие. Бұл қоғамдағы оң өзгерістерді көрсетеді: балаларға тәрбиелік ықпал ету шаралары, қалпына келтіру мен оналтудың әлеуметтік бағдарламалары, пробациялық бақылау жиі қолданылады. 2017 жылы 472 бала, ал 2021 жылы – 103 бала қайтадан қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Алайда, әлеуметтік жұмыс және қалпына келтіру шаралары әрдайым тиімді бола бермейді. Рецидивтер жағдайлардың 12,8%-ында кездеседі. Балаларды әлеуметтік қалпына келтіру бағдарламаларын дамыту қажет.

Балаларға арналған қылмыстық жауапкершілік нысандары бас бостандығынан айыру түрінде; қылмыстық жазаланатын қылмыс жасаған, бірақ қылмыстық жауапкершілік жасына жетпеген балаларға арналған арнайы мектепке (ШҚО-дағы арнайы мектеп) пробация түрінде жіберілуі мүмкін. 2021 жылы Алматы қаласы бойынша ҚАЖД ЛА-155/6 балалар колониясында 55 бала бар. Пробациялық бақылаудан 124 бала өтуде, оның ішінде ШҚО-да – 18 бала, Жамбыл облысында – 12 бала, Түркістан облысында-14 бала. Павлодар облысы балаларға арналған пробациялық бақылау шараларын қолданбайды.

8.4. сурет. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды қайталап жасаған балалардың саны

2017-2021 жылдар кезеңінде Қазақстанда 11 668 бала қылмыстық жауапкершілікке тартылды, оның ішінде 2058 бала сотталды. 2017-2020 жылдары қылмыстық жауапкершілікке тартылған кәмелетке толмағандардың жалпы санынан тек әрбір жетінші бала сотталды. Соңғы екі жыл ішінде 2017-2019 жылдарға қарағанда балалар саны екі есе аз болды. Бұл балалармен сот төрелігі жүйесінен тыс және әлеуметтік деңгейде жұмыс істеудің жақсы көрсеткіші. Сотталған балалар санының шамалы төмендеуі де бар.

- 2017 жылы 3156 кәмелетке толмаған бала қылмыстық жауапкершілікке тартылып, 443 адам сотталды;
- 2018 жылы 3156 адам тартылып, 413 адам сотталды;
- 2019 жылы 2824 адам тартылып, 422 адам сотталды;
- 2020 жылы 1847 адам тартылып, 396 адам сотталды;

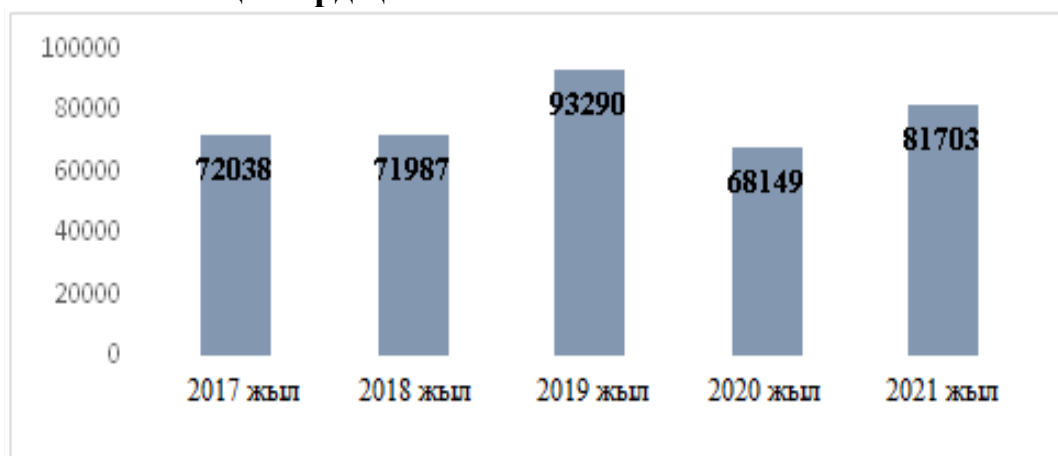
- 21 жылы 1515 адам тартылып, 384 адам сотталды.

Негізінен балаларға «бас бостандығын шектеу» шарасы қолданылады. «Бас бостандығынан айыру» ерекше жағдайларда, аса ауыр және ауыр қылмыстар бойынша қолданылады. Сонымен қатар, 2021 жылы сот 71 балаға "бас бостандығынан айыруды" тағайындады, оның ішінде 49 бала 5-10 жылға бас бостандығынан айыру мерзімін алды.

Айта кету керек, балама шаралар балаларға қатысты әлі де жеткіліксіз қолданылады. Көп жағдайда ата-аналарға айыппұл салынады. Алайда, бұл балаға тәрбиелік әсер ету шарасы емес. Қоғамдық жұмыстар тек 3% жағдайда қолданылады. Қылмыс жасаған балалар үшін арнайы қалпына келтіретін әлеуметтік бағдарламалар қажет. Бұл баланың жеке басын қалпына келтіруге және оны одан әрі криминализациялауға жол бермейді.

2019 жылы балалардың мүдделері үшін соттарда қаралған азаматтық істердің айтарлықтай өсуі байқалды. 2020-2021 жылдары бұл көрсеткіштер төмендейді. Бұл ішінара сотқа дейінгі тәртіппен, медиация процесінде қаралатын істер санының ұлғаюына байланысты болуы мүмкін. Мұны ішінара пандемия кезіндегі соттардың жұмысымен түсіндіруге болады.

8.5. сурет. Қазақстан Республикасының соттарында балалар мүддесінде қаралған азаматтық істердің саны

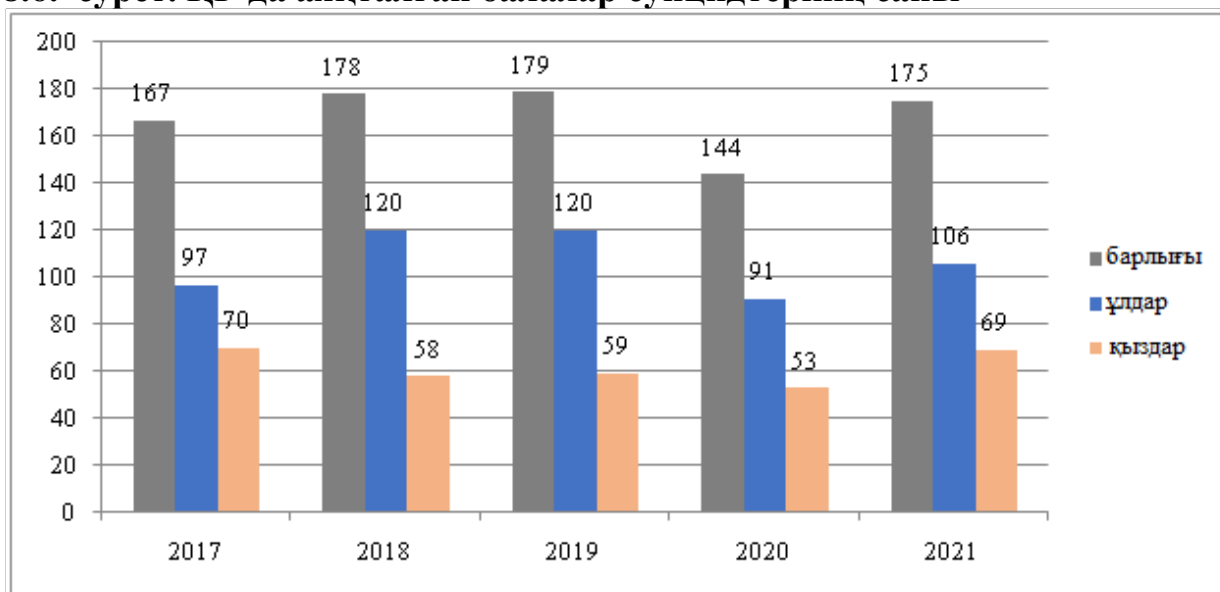

БАЛАЛАРДЫҢ СУИЦИДТІК ҚАУІПТЕРІ

Көптеген жылдар бойы Қазақстан жалпы суицид пен балалар суицидінің саны бойынша елдер рейтингінде жетекші позицияларда қалып келеді. Сандар айтарлықтай тұрақты. Тек 2020 жыл ерекше болды, қол жұмсау 144 жағдайға дейін төмендеген. 2021 жылғы деректер Қазақстанның 2019 жылғы балалар суицидінің көрсеткіштеріне қайта оралғанын көрсетеді: 2021 жылы 175 бала өз өмірін өз-өзіне қол жұмсаумен аяқтады.

Әрбір талдау кезеңінде ұлдар қыздарға карағанда өз-өзіне 40% жиірек қол жұмсайды.

8.6. сурет. ҚР-да аяқталған балалар суицидтерінің саны

Балалар суицидіне қатысты Алматы және Түркістан облыстарындағы жағдай ең қолайсыз. Ақмола, Атырау, Қарағанды, Қызылорда облыстарында балалардың өз-өзіне қол жұмсауы санының өсуі байқалады.

Статистикада көрсетілген балалардың өз-өзіне қол жұмсау себептері көп жағдайда анықталмаған. Статистикалық есептер мыналарды көрсетеді: қалаусыз жүктілік; ауыр соматикалық аурулар; жақын адамның жоғалуы (қайтыс болуы), әлеуметтік мәртебені жоғалту (бедел); жазадан қорқу, ұят (қылмыстық жауапкершілік); қорқытып алу; жалғыздық (бас тарту сезімімен); ауыр материалдық жағдай; қолайсыз тұрғын үй жағдайлары; туыстарымен жанжал; ата-аналармен жанжал; оқу (жұмыс)орны бойынша жанжалды қатынастар.

Өз-өзіне қол жұмсау жағдайларын түсіну проблемасы бар. Ведомствоаралық кәсіпқойлар командасын тарта отырып, суицидтерді тергеу әрдайым жүргізіле бермейді.

Қазақстанда суицидтің алдын алу бағдарламалары әзірленді. Көбінесе бұл ведомстволық бағдарламалар, мамандардың жұмысына араласпайды. Балалардың әл-ауқаты мен ықтимал қауіптерді (аутодеструктивті мінез-құлық, заңмен қақтығыс, виктимизация) зерттеу үшін скринингтік құралдарды әзірлеу қажет.

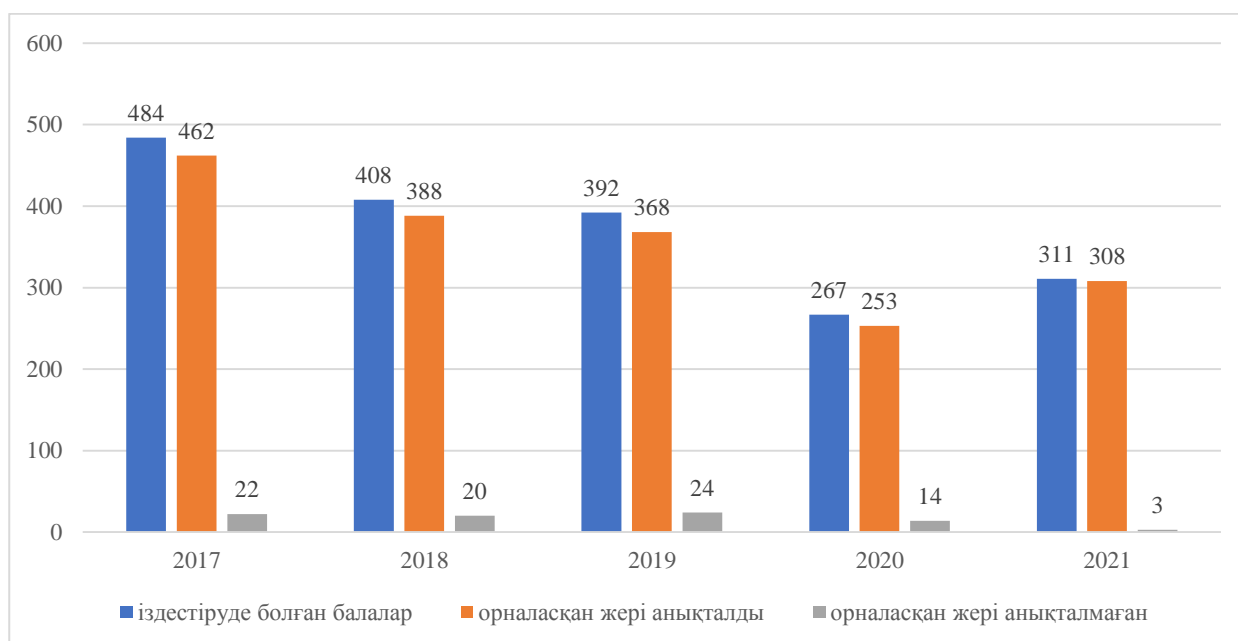
ІЗДЕУДЕ ЖҮРГЕН БАЛАЛАР

2021 жылы Қазақстанда 311 балаға іздеу жарияланды. Бұл 2017-2019 жылдарға қарағанда аз (сәйкесінше 484, 408, 405), бірақ 2020 жылға қарағанда көп (267).

Балалардың үйден кету себептері көбінесе жалпы проблемамен байланысты: әлеуметтік, отбасылық, құрдастар арасында. Алайда, әлемдік тәжірибе сипаттағандай, балалардың бір бөлігі балаларға қатысты жасалған қылмыстарға (зорлықпен жасырылған қылмыстар, жеке адамға қарсы қылмыстар) байланысты хабар-ошарсыз кетеді.

Балаларды іздеу туралы ақпарат мониторингі <https://qamqor.gov.kz/children> ақпараттық сервисінде жүргізіледі.

8.7. сурет. Іздеу жарияланған балалар: орналасқан жері анықталды

Балаларды сәтті іздеу тұрақты төмендеу үрдісіне ие екенін атап өткен жөн: 2017 жылы 22 баланың, 2021 жылы 3 баланың орналасқан жері анықталмады.

Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталындағы ақпарат мониторингі 1990 жылдан бастап іздеуде 33 адам бар екенін көрсетеді (олардың бір бөлігі бала кезінен шыққан). Іздеуде жүрген балалар туралы мәліметтер базасында табылмаған 12 бала көрсетілген.

ҚОЛАЙСЫЗ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ БАЛАЛАР

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» ҚР Заңы бабының 10 тармағына сәйкес тұрмысы қолайсыз отбасы-бұл кәмелетке толмағандардың ата-аналары немесе заңды өкілдері оларды

тәрбиелеу, оқыту, күтіп-бағу жөніндегі өз міндеттерін орындамайтын және (немесе) олардың мінез-құлқына теріс әсер ететін отбасы.

2021 жылы ішкі істер органдарында 7 421 қолайсыз отбасы есепте тұр, онда 12 379 бала тәрбиеленуде. ПО есебінде тұрған қолайсыз отбасылардың көпшілігі Қостанай (1057), Алматы (701), Шығыс-Қазақстан (680), Қарағанды (669) облыстарында тіркелген.

Айта кету керек, дисфункционалды отбасы полиция қызметкерін емес, әлеуметтік реакцияны қажет етеді. Әлеуметтік қызметтер мұндай отбасылар туралы ақпарат ала алады және ата-аналарды әлеуметтендіру және оңалту арқылы отбасыларды, ата-ана функцияларын қалпына келтіру бағдарламаларын жасай алады.

Ағымдағы жылы рейдтік іс-шаралар барысында 5293 қолайсыз отбасы анықталып, полиция органдарына профилактикалық есепке қойылды (онда 8 741 бала тәрбиеленуде).

ҚР Ішкі істер министрлігінің деректері бойынша Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларына сәйкес *(Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1098 бұйрығы)* «Есепке қою себептері бөлінісінде және өңірлер бөлінісінде ПО-да есепте тұрған қолайсыз отбасылар» санаттары бойынша есепке алу *(алкогольді, есірткіні қолдану бас бостандығынан айыру орындарында және басқаларында бар)* ПМ-де жүргізілмейді.

Полиция органдарының 2770 өтініші бойынша 2081 ата-ана сот шешімімен ата-ана құқығынан айырылды. Мұндай шешімдер тек 75% жағдайда қабылданды. 2021 жылы 93 ата-ана ата-ана құқықтарын қалпына келтірді.

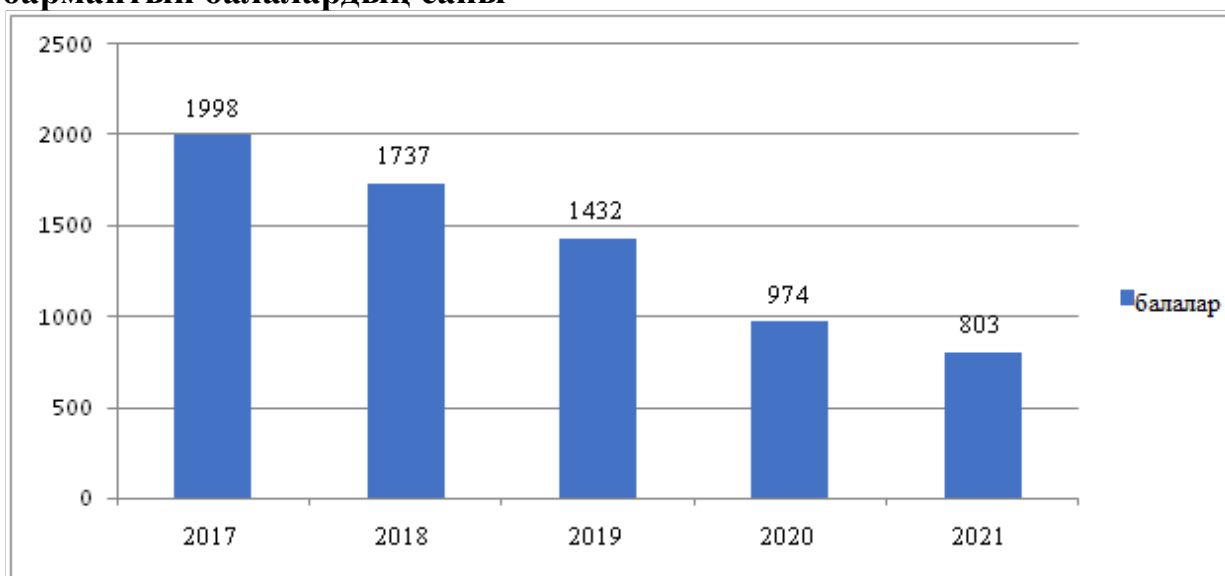
Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау (ҚР ҚК 140 бабы) сияқты қылмыстық теріс қылықтардың санын талдау 2018 жылдан бастап олардың төмендеу үрдісін көрсетіп отыр.

2020 жылы «Балалардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамау» (ҚР ҚК 141 бабы) сияқты қылмыстардың жалпы саны кейіннен 2021 жылы арта отырып, 2020 жылы айтарлықтай төмендегенін (іс жүзінде үш еседен астам) көрсетті.

«Қорғаншы немесе қамқоршы құқығын теріс пайдалану» сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтар көп таралмаған (жыл сайын бір құқық бұзушылық тіркеледі).

Дәлелсіз себептермен жалпы білім беретін оқу орындарына бармайтын балалардың саны да жыл сайын азайып келеді. Соңғы 5 жылда-2% есе.

8.8. сурет. Дәлелсіз себептермен жалпы білім беретін оқу орындарына бармайтын балалардың саны

ЖОЛДАҒЫ БАЛАЛАР

Жол-көлік оқиғалары жыл сайын балалардың өмірін қиып әкетуде. 2021 жылы жол апатынан 200 бала қаза тапты: Түркістан облысында-45 бала, Алматы облысында-43 бала.

2021 жылы жол апатынан 3334 бала зардап шекті: Алматы қаласында-723, Алматы облысында – 658, Жамбыл облысында – 382.

Балалардың жолдардағы қауіпсіздігі жүргізушілер үшін де, балалардың өздері үшін де назар аударуды және алдын алуды талап етеді.

Жыл сайын мектептегі жазғы демалыс қарсаңында Ішкі істер министрлігі балалардың жол-көлік жарақаттануының алдын алу, сондай-ақ көшелерде және жолдарда қауіпсіз жүруімен байланысты дағдыларды балалардың үйренуі үшін «Назар аударыңыз-балалар!» атты жедел-профилактикалық іс-шараларды өткізеді.

Іс-шара барысында жол және коммуналдық қызмет өкілдерімен бірге полиция қызметкерлері жалпы білім беретін, мектепке дейінгі мекемелер, қосымша білім беретін балалар ұйымдары және оларға іргелес аумақтар орналасқан жерлерде көше-жол желісінің және жол қозғалысын ұйымдастырудың техникалық құралдарының пайдалану жай-күйіне тексеру жүргізеді, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың қатысуымен болатын ЖКО себептерін жою бойынша жүйелі шаралар әзірленеді.

Жыл сайын Қазақстанда жол қозғалысы жас инспекторларының республикалық слеті өткізіледі, оған Қазақстанның барлық облыстарынан командалар, сондай-ақ шетелдік командалар қатысады.

Жол қозғалысы қауіпсіздігі бойынша "Абайлаңыз, балалар жолда!" атты айлықтар өткізу тәжірибесі бар. Мұндай іс-шараларға кәмелетке

толмағандардың қатысуымен болатын жол-көлік оқиғаларының алдын алу және олардың алдын алу мақсатында патрульдік полицейлермен бірге патрульді жүзеге асыратын мектеп оқушылары белсенді түрде тартылады.

АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН ЖӘНЕ ЖЕТІМ БАЛАЛАР

Жетім балалармен және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың негізгі мазмұны олардың құқықтарын қорғау, оларды күтіп-бағу жағдайларын бақылау, әлеуметтік оңалту мен бейімдеу, жұмысқа орналасуға және тұрғын үймен қамтамасыз етуге көмек көрсету болып табылады. Бұл міндеттерді іске асыру қорғаншылық және қамқоршылық органдарына жүктеледі. Оларға ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды анықтау, есепке алу және орналастыру нысандарын таңдау, сондай-ақ оларды күтіп-бағу, тәрбиелеу және білім беру жағдайларын бақылау жөніндегі міндеттер жүктеледі.

2021 жылы ҚР-да жалпы контингенті 4 847 адамды құрайтын жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған 115 ұйым болды. Аталған ұйымдар желісінде-39 балалар үйі, 20 ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балаларға арналған балалар үйі, 18-өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларды қолдау орталықтары, 14-отбасылық үлгісіндегі балалар ауылы, 13-жасөспірімдер үйі (әлеуметтік бейімдеу орталықтары) және 5-отбасылық үлгідегі балалар үйі бар. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдардың ең көп саны Қарағанды (13 ұйым), Қостанай (12 ұйым) қалаларында. Мұндай ұйымдардың ең аз саны Атырау және Маңғыстау облыстарында – барлығы 3. Балалардың ең көп контингенті Қарағанды облысында (804 адам) және Шығыс-Қазақстан облысында (740 адам) байқалды.

Қазақстанда барлығы 12 кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталығы бар, олардың 3-уі Шығыс-Қазақстан облысында орналасқан. Балалардың жалпы контингенті 1 645 адамды құрайды. Цианда қызмет алатын балалардың ең көп саны – Шығыс-Қазақстан облысында (30,3%), Ақмола облысында (23,8%), Шымкент қаласында (17,2%) және Маңғыстау облысында (13,6%).

«Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының (бұдан әрі – Заң) 74 бабының 1 және 3 тармақтарына сәйкес, мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үй бардық қажетті құжаттарды қоса ұсынумен өтінішті берген сәттен бастап, тізімдерде белгіленген кезектілік тәртібімен мұқтаждар есебінде тұрған азаматтарға беріледі.

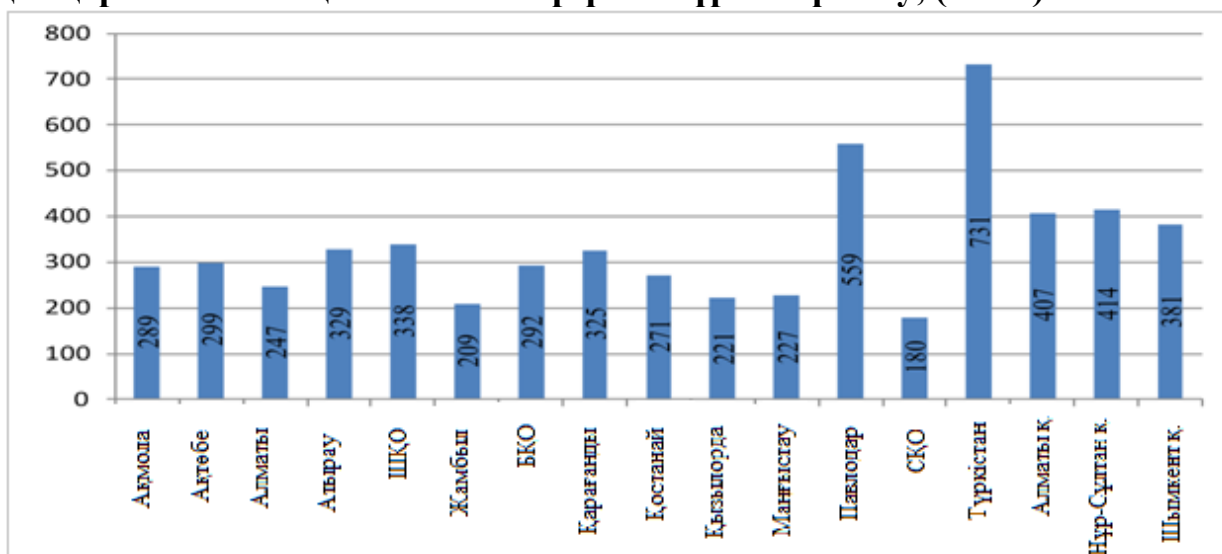
Ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, Республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдары коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үйге немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйге мұқтаждарды есепке алудың бөлек тізімдерін енгізеді.

2021 жылы Қазақстанда «жетім балалар» және «ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар» санатындағы 1187 азамат тұрғын үй алды, 2020 жылы 918 тұрғын үй алынды. 2017-2021 жылдар аралығында осы санат бойынша 5 719 азамат тұрғын үй алды. Бұл азаматтардың осал санаттары үшін мемлекет тарапынан берілетін орасан көмек. Алайда, өз кезегін күтіп, тұрғын үй алуды күтіп жүрген адамдар туралы деректерді салыстыру көрсеткендей, адамдардың 2%-дан астамы тұрғын үй алған.

4 жыл ішінде мемлекеттік тұрғын үй қорынан «жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар» санатындағы азаматтарға берілген тұрғын үйлердің басым бөлігі Шығыс-Қазақстан облысында (ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін ҚР бойынша алынған тұрғын үйдің жалпы санының 11,1%) және Шымкент қаласында (10,4%) алынды.

2021 жылы кейбір облыстарда осы санаттағы жүзден астам адам тұрғын үй алды: Павлодар облысында-247, Түркістан облысында – 204, Нұр-Сұлтан қаласында – 124. Алайда кейбір облыстарда тұрғын үй алу өте аз: СҚО – 3, Жамбыл – 10.

8.9. сурет. 2017 жылдан 2021 жылға дейін ҚР өңірлері бойынша мемлекеттік тұрғын үй қорынан жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін тұрғын үй алу, (саны)

Өңірлер бойынша «Жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, жиырма тоғыз жасқа толмаған, кәмелетке толғанға дейін ата-анасынан айырылған балалар» санаты бойынша коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үйге мұқтаж және есепте тұрған азаматтардың тізімдерінен жиналған, мемлекеттік тұрғын үй қорынан берілген жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін тұрғын үйдің жеткіліксіздігі туралы деректер мынадай сандармен расталады. Мәселен, Нұр-Сұлтан қаласында 2729 адам (2006 жылдан бастап), Өскемен қаласында 2009 адам (1999 жылдан бастап) баспана күтуде.

Деректерді салыстыру ұсынылған пәтерлер саны ерекше санаттағы балалардың тұрғын үйге қажеттілігін өтемейтінін көрсетеді. Жетімдердің 5%-дан азы Нұр-Сұлтанда, 21%-ы ШҚО-да баспанамен қамтамасыз етілді.

«Жетім балалар» және «ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар» санатындағы тұрғын үйге мұқтаж азаматтарды есепке алудағы көрсетілген алшақтық жағдайды түсінуге қиындық туғызады. Бұл шешім мен тәртіпті қажет етеді. Тұрғын үйге қол жетімділік көбінесе адамдардың әл-ауқатын анықтайды.

МИГРАНТ БАЛАЛАР. БОСҚЫН БАЛАЛАР. КӨШІ-ҚОН ПРОЦЕСТЕРІНДЕГІ БАЛАЛАР

2021 жылы ПО есебінде босқындардың 18 жасқа толмаған 120 баласы, 2020 жылы-144 баласы болды. Барлық балалар ІМ органдарынан ЖСН алды. 2020 жылғы түзетулерге сәйкес 14 жасқа дейінгі балалардың тұрғылықты жері бойынша тіркелуі жойылды (ҚР Үкіметінің 01.12.2011 ж. №1427 қаулысымен бекітілген), түзетулер енгізілді, оларға сәйкес 14 жасқа дейінгі балалардың тұрғылықты жері бойынша тіркелуі жойылды.

ІМ ҚР аумағынан тыс жерлерге тұрақты тұруға кеткен ҚР азаматтарының балаларының есебін жүргізеді. Барлығы 14 146 бала ҚР тыс жерлерде тұрақты тұрады. Олардың көпшілігі Нұрсұлтан қаласынан (1952 бала), Алматы қаласынан (2964 бала), Шығыс-Қазақстан облысынан (1012 бала), Қарағанды облысынан (1210 бала) шықты..

Қазақстанда азаматтығы жоқ адамдарда 263 бала тұрады, оның ішінде 82 бала Алматы облысында, 39 бала Алматы қаласында, 28 бала Шығыс-Қазақстан облысында, 34 бала Қарағанды облысында тұрады. 16 жасқа толғанда барлық балалар құжаттарды рәсімдей алады.

БАЛАЛАР МЕН ДІН

Қазақстан зайырлы ел болып табылады, бұл ретте оны мультимәдени және мульти діни бағдарды қамтитын тарихи мұраның ерекшеліктерінен бөліп қарауға болмайды. Қазақстан түрлі діни ағымдармен достық қарым-қатынаста бола отырып, діни радикализмді дамыту бөлігінде қатаң ұстанымды қорғап келеді.

Жасөспірімдер өз идеологиясымен радикалды діни ағымдарды таңдаған террористер мен сепаратистердің идеяларын тарату кезінде халықтың ең осал топтарының бірі болып табылады.

Діни мәселелерді бағдарлау үшін жалпы білім беретін мектептерде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бар.

Бүгінгі таңда бұл бағыттағы басты міндет-сауатты мұғалімдермен, оқу құралдарымен және техникалық оқыту құралдарымен қамтамасыз ету.

Қазақстан діни білім беруді дамытуға үлкен көңіл бөледі. Бүгінгі таңда елімізде көптеген медреселер-колледждер, Құран оқушыларын дайындайтын оқу орталықтары, жексенбілік мектептер, Имамдардың біліктілігін арттыру институты, «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті және басқа да

мекемелер жұмыс істейді. Қазіргі уақытта діни білім беру жүйесі белсенді түрде жетілдірілуде.

Бүгінгі күні Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі діндерді дұрыс түсінуді және балалардың діни экстремизм идеологиясына иммунитетін қалыптастыру мақсатында дін саласында болып жатқан қазіргі заманғы болмысты ескере отырып, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша мұғалімдерге арналған оқу-әдістемелік ұсынымдар әзірледі.

Аталған ұсынымдар дін саласындағы мемлекеттік саясатты түсіндіруге және зайырлы және діни қоғамның өзара іс-қимылының негізгі қағидаттарын ашуға мүмкіндік береді.

Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі жоғары сынып оқушылары, колледждер мен жоғары оқу орындарының студенттері үшін «Зайырлылық жағдайындағы әлем діндерінің рухани-адамгершілік мәдениеті бойынша» жолкөрсеткіш әзірледі. Кітап оқушылардың, колледждер мен жоғары оқу орындары студенттерінің бейбітшілік пен қауіпсіздікті, өркениетаралық және дінаралық диалог пен келісімді нығайту жолындағы Зайырлы Қазақстанның жаһандық бастамалары туралы білімдерін тереңдетуге мүмкіндік береді.

Жалпы еліміз бойынша бүгінгі таңда деструктивті діни ағымдардың (бұдан әрі-ДДА) ұстанушыларын оңалту саласында 608 маман жұмыс істейді: оның ішінде 506 теолог, 62 дінтанушы, 33 психолог және 7 басқа мамандар.

Террористік белсенділігі дамыған жерлерден, атап айтқанда Иран мен Сириядан келген балаларды дерадикализациялау және оңалту мәселесі ерекше орын алады. Дерадикализация, психологтармен жасалатын әдеттегі жұмысқа қарағанда, ұзақ уақыт бойы жүргізіледі және мүлдем басқа құралдар мен мамандардың біліктілігін талап етеді.

Қақтығыс орындарынан оралған балалар қарапайым жалпы білім беретін мектептерге барады, бірақ олармен құқық қорғау органдарының, қорғаншылық органдарының, білім беру органдарының өкілдері және жоғары білікті психолог мамандар үнемі жұмыс істейді.

Балалардың дін мәселелері бойынша жаңылысуы радикалды элементтермен таңылатын идеологияның қателігін түсіндіретін теологтармен пысықталуда.

Бүгінгі күні теологиялық-психологиялық, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық оңалту және азаматтарды қоғамға бейімдеу жөніндегі іс-шараларды үкіметтік емес ұйымдарды (ҮЕҰ) және теологтар мен дінтанушылардың тәжірибелі мамандарын, сондай-ақ психологтарды тарту арқылы жергілікті атқарушы органдар (әкімдіктер) тікелей іске асырады.

Діни көзқарастарды дерадикализациялау және түзету жұмыстары ересек азаматтарға, яғни олардың аналарына (немесе жақын адамдарына, әжелеріне, қамқоршыларына және т. б.) қатысты жүргізілетінін атап өткен жөн. Аналармен жұмыс жасай отырып, мамандар (теологтар мен психологтар) бүкіл отбасының

көзқарастарын бағыттады және түзетеді, өйткені аналар балаларының тәрбиесіне тікелей әсер етуі мүмкін.

Сондай-ақ, Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі үкіметтік емес ұйымдармен бірлесіп, 2021 жылы гранттық қаржыландыру шеңберінде жастар арасында отбасылық құндылықтарды нығайтуға, әке болу институтын қолдауға және дамытуға бағытталған жобаларды іске асыруда. Мысалы, "Жастар арасында отбасылық құндылықтарды нығайту жөніндегі шараларды институционализациялау" гранттық жобасы аясында «EN BAQYTTY EL» Қоғамдық Қоры жастар арасында отбасылық құндылықтарды нығайту жөніндегі іс-шаралар кешенін жүзеге асырады.

Осылайша, жоба шеңберінде жастар арасында отбасылық құндылықтарды нығайту бойынша республикалық жобалық кеңсе құрылды, онда білікті психологтар мен медиаторлардың консультациялық қызметтері көрсетіледі. Осылайша, наурыздан қыркүйекке дейін 304 кеңес өткізілді, қызмет алушылар саны-103 адамды құрады.

Сонымен қатар, YouTube-арнасы құрылды, онда қазіргі уақытта өзекті проблемалық мәселелерді шешу бойынша отбасыларға арналған 7 бейнесабак орналастырылған. Сонымен қатар, аталған арнада отбасылық қарым-қатынастар, түрлі сипаттағы ата-аналар тақырыбы бойынша барлық қолжетімді материалдар: бейнесабактар, жоба шеңберінде өткізілген семинар-тренингтердің жазбалары, дәрістер, сұхбаттар орналастырылатын болады.

Сондай-ақ, жобаның бенефициарларына әртүрлі салалардағы отбасылық-неке қатынастары мәселелері бойынша (психологиялық, заңдық және т. б.) консультациялық қызметтер көрсету әдістемесі әзірленді, оған некеге тұратын отбасылар үшін, некеде тұрған адамдар үшін тесттер, нақты өмірлік мысалдар мысалында консультациялық қызметтер көрсету әдістемелері, адамдар үшін жаттығулар мен тапсырмалар кіреді, кеңес алуға жүгінген отбасылар үшін өзекті проблемалық мәселелерді шешу бойынша іс-қимыл алгоритмдерін әзірлеу жүргізілуде.

Бірқатар семинар-тренингтер өткізілді: «Медиативтік технологиялар: ескерту және рұқсат», «Отбасында не туралы, қалай және не үшін келісу керек?», «Қарым-қатынастағы эмоциялық интеллект» (Йель университетінің тұжырымдамасы) онлайн-тренингі, отбасы мүшелерінің өзара қарым-қатынасын қалпына келтіру және қолдау, әртүрлі рухани отбасылық қажеттіліктерді қанағаттандыру және бала-ата-ана қатынастарын нығайту мақсатында «Отбасылық жәдігер құру» шеберлік-сыныбы.

«EN BAQYTTY EL» қоғамдық қоры Отбасы күніне, Халықаралық әкелер күніне, Халықаралық Отбасы күніне орайластырылған іс-шаралар өткізді. (Конкурстар: «Дәстүрлерді жаңғырту; «Менің отбасымның отбасылық дәстүрлері» байқауы; «Әкем бәрін істей алады» челленджі; халықаралық әкелер күніне арналған дөңгелек үстел; «Әке бейнесі» байқауы; «Мен өз отбасымды жақсы көремін» байқауы; «Ата-анана қоңырау шал» челленджі; «Жас отбасы

2021» республикалық конкурсы. Конкурстар әлеуметтік желілерде (Facebook, Instagram, жеделхаттар, whatsapp тарату желілерінде) өткізілді. Жоба шеңберінде тренингтер, семинарлар, консультациялар өткізілді, ЖАО-мен меморандумдар жасалды, келісім-хаттар жасалды. Жобалардың ақпараттық-түсіндіру және әдістемелік материалдары әлеуметтік желілерде жалпы пайдалану үшін ашық қолжетімділікте болады.

Отбасын қолдау және балалардың құқықтарын қорғау саласындағы мәселелерді ақпараттық жария ету бойынша жүйелі жұмыс ұйымдастырылды. Бұл жұмыс «Отбасы және гендерлік саясатты, ана мен баланы, халықтың әлеуметтік қорғалмаған жіктерін, мүмкіндіктері шектеулі адамдарды қорғау, әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің профилактикасы жөніндегі қызметті ақпараттық сүйемелдеу және түсіндіру» тақырыптық желісі бойынша бірыңғай республикалық медиа-жоспарды және мемлекеттік ақпараттық тапсырысты іске асыру шеңберінде жүргізіледі.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

1. Заңмен қайшылықта, немесе қақтығыста болатын балалар өз құқықтарына бірқатар шектеулерді бастан кешіреді. Бұл қылмыстан зардап шеккен, осал жағдайда, қауіпті жағдайда қалған балалар, сондай-ақ құқық бұзушылық жасаған балалар.

2. Сонымен қатар, Қазақстанда балалардың қарым-қатынаста және заңмен қақтығыста болу жағдайын жақсарту үшін бірқатар шаралар қабылдануда: әлеуметтік ден қою шаралары әзірленуде, сот төрелігі жүйесінен әлеуметтік салаға шешімдер шығарылуда, алдын алу, травматикалық жағдайды азайту шаралары әзірленуде.

ҰСЫНЫМДАР:

1. Баланың заңмен байланысының барлық жағдайларында заңмен байланысын барынша азайта отырып, пәнаралық және ведомствоаралық шешімдерді табуға тырысады.

2. Балалардың құқықтарын қорғау үшін әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық, медициналық шешімдер шараларын енгізу.

3. Балалармен жұмыс істеудегі мамандардың белсенділігіне бағдарланудың орнына, мемлекеттік органдардың, институттар мен қоғамның жұмыс жүйесін баланың әлеуметтік саладағы белсенділігін дамыту бағытына қайта бағдарлау. Инспекторлардың, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау ұйымдарының жұмыс жоспарларын балаларды қалпына келтіру жоспарларына ауыстыру.

БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТ ИНДЕКСІ

9 ТАРАУ. БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТ ИНДЕКСІ

Қазақстан балаларының хал-ахуал индексін әзірлеу, енгізу және есептеу нәтижелері бойынша талдамалық анықтама

Елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуде балалардың хал-ахуал мәселесі маңызды рөл атқарады. Осы бағыттағы іс-шаралардың бірі Балалардың хал-ахуал индексін (бұдан әрі – Индекс) әзірлеу және енгізу болып табылады.

Анықтамалық: 2020 жылғы 22 қазанда Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің отырысында ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылдан бастап ұлттық мониторингтік тетік-Қазақстандағы балалардың хал-ахуал индексін әзірлеп, енгізуді ұсынды.

Қазақстандық индексті қалыптастыру бойынша жұмыс талдау мен апробациялаудың бірнеше кезеңінен өтті:

1. ОЗЫҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ЗЕРДЕЛЕУ;

Анықтамалық: Индексті әзірлеу кезінде әлемдік тәжірибеде ең көп таралған және қолданылатын 10 балалардың хал-ахуал индекстері зерттелді, олар объективті статистикалық деректерге де, субъективті сауалнама деректеріне де сүйенеді. 10 халықаралық және 1 қазақстандық индекстер зерттелді: «Мур» индексі (АҚШ), «Брэдшоу және Ричардсон индексі» (ЕО), ЮНИСЕФ индексі (2013 және 2020 жж.), ЭЫДҰ индексі, IRSSV индексі (Словения), «Уэльс балалары мен жастарының хал-ахуал индексі» (Ұлыбритания), «Канадалық балалар мен жастардың хал-ахуал индексі», «Үндістандағы балалардың хал-ахуал индексі»; Қазақстан балаларының хал-ахуал индексі (Sange компаниясы. 2018 жыл).

2. ХАЛЫҚПЕН, МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРМЕН ЖӘНЕ ҮКІМЕТТІК ЕМЕС СЕКТОРМЕН ТҮСІНДІРУ ЖҰМЫСТАРЫ;

Анықтамалық: 2021 жылдың мамыр-желтоқсан айларында халық арасында Балалардың хал-ахуал индексі әдістемесін түсіндіру және сынақтан өткізу бойынша ауқымды жұмыс жүргізілді:

- 1000-нан астам сарапшылардың, ҮЕҰ, ата-аналардың, педагогтардың, мемлекеттік органдардың қатысуымен онлайн және офлайн талқылаулардың 2 раунды өткізілді;
- жаңа индикаторларды қосу және Индекс әдістемесінің жобасын пысықтау бойынша жұртшылықтан 120-дан астам ұсыныс алынды;
- Қазақстанның түкпір-түкпірінен 18 мыңнан астам адамның қатысуымен ұсынылған индикаторлар үшін онлайн дауыс беру өткізілді;
- Қазақстанның 10 өңірінде олардың жалпы әл-ауқатын бағалау, проблемалық мәселелерді және тиісті ұсыныстарды анықтау үшін

ата-аналармен және балалармен 124-тен астам офлайн сұхбат өткізілді;

- еліміздің 17 өңірінде 9500-ден астам респонденттер (ата-аналар мен балалар) арасында онлайн сауалнама жүргізілді.

3. ИНДЕКС ӘДІСТЕМЕСІ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ЖОБАСЫН ӘЗІРЛЕУ;

Анықтамалық: Қазақстан балаларының хал-ахуал индексінің әдістемесі 4 бағытты («Бала»; «Отбасы және қоғам»; «Мемлекеттік саясат»; «Елдің әл-ауқаты»), 14 құрамдауышты, 56 индикаторды (35 статистикалық және 21 сауалнама индикаторы-65% және 35% арақатынаста) қамтиды.

Әр бағытта ел үшін ең өзекті (маңызды) индикаторлар таңдап алынды, олар жалпы балалардың хал-ахуалында көрініс табады: балалардың лайықты өмір сүру жағдайларына, білім алуға, денсаулық сақтауға, инфрақұрылымға, зорлық-зомбылықтан қорғауға және әлеуметтену мүмкіндіктеріне қол жеткізуі.

4. ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ ЖҮРГІЗУДІҢ ЭТИКАЛЫҚ МАҚҰЛДАУЫН АЛУ;

Анықтамалық: БҰҰ Балалар Қоры (ЮНИСЕФ) және Инноченти²⁹ (Италия) зерттеу ұйымы тұлғасындағы серіктестердің қолдауымен Health MediaLab Institutional Review Board (HML IRB) халықаралық ұйымында индексті әлеуметтік зерттеу әдістемесінің этикалық мақұлдауы алынды, ол Дүниежүзілік банк, БҰҰДБ, ЮНИСЕФ, ДДСҰ, Еуропалық Комиссия, ЮНЕСКО, Рокфеллер қоры, Билл және Мелинда Гейтс қоры және басқа да көптеген халықаралық ұйымдардың әлеуметтік зерттеулеріне этикалық мақұлдауды жүргізеді.

5. ИНДЕКС ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ЖОБАСЫН ЕЛДІҢ БАРЛЫҚ ӨҢІРЛЕРІНДЕ АПРОБАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ҮШ ПИЛОТТЫҚ ӨҢІРДІ (МАҢҒЫСТАУ, ПАВЛОДАР ЖӘНЕ ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСТАРЫ) ТЕРЕҢДЕТЕ ТАЛДАУ;

Анықтамалық: Индексті әлеуметтік зерттеуді апробациялау кезінде мемлекеттік қаражатты жұмсау тиімділігіне теріс әсер ететін бірқатар өзекті проблемалар анықталды, олардың кейбіреулері төменде келтірілген:

1. Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарын мектепте тамақтандыруға көзделген мемлекеттік қаражатты ұтымсыз пайдалану үрдісі байқалады. Осылайша, әлеуметтік осал санаттағы балалар мектепте

²⁹ «Инноченти» зерттеу институты (Италия) 1988 жылы БҰҰ Балалар қорының (ЮНИСЕФ) ғылыми-зерттеу әлеуетін нығайту және оның ақпараттық-түсіндіру қызметін қолдау және бүкіл әлемдегі балалар мүддесіндегі бағдарламалар шеңберіндегі ынтымақтастық мақсатында құрылды.

тегін тамақтанудан бас тартады, өйткені балалар өз құрдастарынан бөлек тамақтануға ыңғайсызданады. Сонымен қатар, бұл жағдай балалар арасындағы психологиялық климатқа теріс әсер етеді. Сондықтан, кейбір ата-аналар мектептегі психологиялық климатты жақсарту үшін тегін тамақтанудан бас тартуға дайын.

2. Бүгінгі таңда мектеп тек білім беру ұйымы ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік мәселелерді шешетін орын болып табылады. Осылайша, мектептерде әлеуметтік көмек көрсету үшін құжаттар жиналады, мектептер халықтың әлеуметтік осал топтарындағы балалар үшін жекелеген заттарды сатып алумен айналысады. Бұл жағдай мұғалімдерге қосымша ауыртпалық әкеледі және ата-аналар арасында резонанс тудырады, олар көбінесе сатып алынатын заттардың мөлшері мен сапасына қанағаттанбайды.

3. Қазіргі уақытта мектептер үшін әлеуметтік педагогтар мен психологтар мектептердегі балалар санын есепке алмай бөлінеді, соның салдарынан сынып жетекшілеріне қосымша жүктеме түседі. Сонымен қатар, ата-аналар, атап айтқанда көп балалы ата-аналар әлеуметтік педагогтар мен психологтарға тек әлеуметтік мәселелермен ғана емес, сонымен қатар қаржылық мәселелермен де жүгінеді, бұл осы мамандар үшін ерекше функция болып табылады.

Ұқсас жағдай мектептің медицина қызметкерлерімен байқалады, онда бір медицина қызметкері бірден бірнеше мектепте жұмыс істей алады (көбінесе мектептерде медицина қызметкерінің бір ғана штат бірлігі бар). Бұл жағдай балаларға медициналық көмектің сапасына теріс әсер етуі мүмкін, әсіресе КОВИД-19 пандемиясында.

Еліміздің 10 өңіріндегі әлеуметтік зерттеу нәтижелері (облыс орталықтарын, аудандарды, шағын және моно-қалаларды, ауылдық елді мекендерді қамти отырып), мысалы, 1500 балаға арналған мектепте және 3500 балаға арналған мектепте бірдей мамандар жұмыс істей алатынын көрсетті. Сондықтан қолдауға мемлекеттік қаражат бөлінетін мектеп мамандары жұмысының тиімділігі туралы мәселе туындайды.

6. ИНДЕКС ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ЖОБАСЫН БАРЛЫҚ МҮДДЕЛІ ТҮЛҒАЛАРМЕН КЕЛІСУ ЖӘНЕ ОНЫ БЕКІТУ;

Анықтамалық: ҚР БҒМ Балалардың құқықтарын қорғау комитеті (бұдан әрі – Комитет) «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ-мен (бұдан әрі – Институт) бірлесіп және БҰҰ Балалар қорының (бұдан әрі – ЮНИСЕФ) техникалық қолдауымен ҚР Үкіметінің 2022 жылғы 1 ақпандағы

№21-ө өкімімен³⁰ Қазақстандағы балалардың хал-ахуал индексінің әдістемесін әзірлеп, бекітті.

7. 2022 ЖЫЛЫ ИНДЕКСТІ ЕСЕПТЕУ

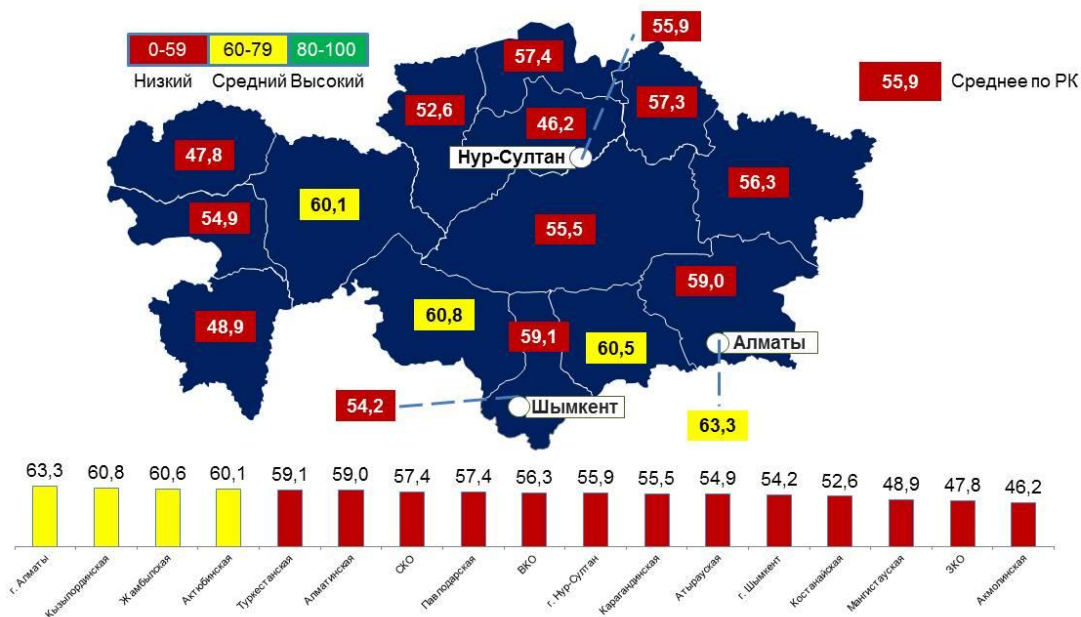
Индекстің статистикалық және сауалнама деректерінің нәтижелері бойынша бағыттар бойынша жалпы баллдар мынадай болып көрінеді (қоса берілген эксел файлдағы есептеулердегі неғұрлым егжей-тегжейлі ақпарат):

9.1.-кесте – Индекстің 2021 жылғы қорытынды нәтижелері

Өңір	Индекс бағыттары				Жалпы индекс
	«Бала»	«Отбасы және қоғам»	«Мемлекеттік саясат»	«Елдің әл-ауқаты»	
Ақмола	66,8642924	31,8565812	45,8646117	40,4087505	46,24856
Ақтөбе	66,6094467	56,1757952	64,5134886	53,2608307	60,13989
Алматы	64,8625953	59,0665913	51,9759979	60,200677	59,02647
Атырау	63,3081437	61,5621829	44,2764761	50,5030766	54,91247
ШҚО	65,1536256	47,2576968	60,5586331	52,3207524	56,32268
Жамбыл	79,3858534	55,2163647	48,6573228	59,3376402	60,6493
БҚО	60,4894026	48,011773	47,5018119	35,3071282	47,82753
Қарағанды	57,6552985	64,8539377	49,9765266	49,4699645	55,48893
Қостанай	61,8100416	48,1467702	57,6460266	42,6763571	52,5698
Қызылорда	76,3283345	58,9911347	60,7790157	47,2832069	60,84542
Маңғыстау	57,0856422	44,7537669	31,0152515	62,6206335	48,86882
Павлодар	60,0718638	51,7048671	54,2380294	63,3862608	57,35026
СҚО	57,5401314	52,5907381	74,8422596	44,644433	57,40439
Түркістан	67,4759799	60,0072906	61,5854133	47,1638585	59,05814
Шымкент қ.	62,3177919	45,1112201	47,8678054	61,7031707	54,25
Алматы қ.	66,4064214	67,0650919	44,4560529	75,3145669	63,31053
Нұр-Сұлтан қ.	61,728113	56,8447575	30,000212	74,8679708	55,86026

³⁰ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2200000021>

9.1.-сурет – 2021 жылы 17 өңірдегі Индекстің нәтижелері

Ескертпе:

- түспен балалардың хал-ахуалының деңгейі орташа өңірлер белгіленген.
- түспен балалардың хал-ахуалының деңгейі төмен өңірлер белгіленген.

**БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
ҚОРҒАЛУЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ
ҚР-ДА БАЛАЛАРДЫҢ
ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ
ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ БОЙЫНША
АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ ТУРАЛЫ
ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ
НӘТИЖЕЛЕРІ**

10 ТАРАУ. БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАЛУЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ҚР-ДА БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ БОЙЫНША АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ ТУРАЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Бала құқықтары конвенциясын іске асыру жөніндегі шаралардың бірі әлеуметтік сауалнамалар негізінде осы құқықтардың жай-күйіне жыл сайын мониторинг жүргізу болып табылады. 2021 жылы әлеуметтік сауалнаманың жаңа құралдары әзірленді және Қазақстанда балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және іске асыру бойынша құқықтық қорғалу мен ағымдағы жағдайға зерттеу жүргізілді.

Алғашқы әлеуметтік ақпаратты жинау келесі бағыттар бойынша жүргізілді:

- балалардың құқықтары туралы хабардар болу;
- білім алу құқығын іске асыру;
- денсаулық сақтау құқығын іске асыру;
- пандемия кезеңінде құқықтарды іске асыру ерекшеліктері;
- дене және психологиялық қауіпсіздікке, адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмаушылыққа және жеке бас бостандығына құқықты іске асыру;
- экономикалық құқықтарды және экономикалық пайдаланудан қорғау құқығын іске асыру;
- әлеуметтік қорғау, мемлекеттік қолдау құқығын іске асыру;
- демалу, ұйымдастырылған бос уақыт және жеке даму құқығын іске асыру;
- әр түрлі буын өкілдері арасындағы отбасы ішіндегі диалогтың даму деңгейі мен мазмұны.

Толық Талдамалық есеп қорытындылар мен ұсынымдар ұсынылған бес тараудан, кіріспеден және қорытындыдан тұрады. Есепте зерттеу нәтижелері 100 кестеде және 46 диаграммада көрсетілген.

Қазақстанда баланың негізгі құқықтарын іске асыру деңгейі туралы әлеуметтік зерттеудің жинақталған тұжырымдары және балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау саласын дамыту бойынша практикалық ұсынымдар төменде келтірілген.

БАЛАЛАРДЫҢ ӨЗ ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ ХАБАРДАР БОЛУЫ

Қазақстанда балалар көбінесе өз құқықтарын біледі, бірақ кейбіреулері көп, кейбіреулері аз дәрежеде біледі. Ақпараттың жетіспеушілігі 14 жасқа толғанда қызмет саласын таңдау, жұмысқа орналастыру, қорғау және еңбекке ақы төлеу құқығына қатысты анықталды; өз қалауы бойынша кез келген нанымға немесе дінге ие болу, оны қабылдау немесе өзгерту құқығы; ата-аналарға/қамқоршыларға әлеуметтік қорғау және жәрдемақы төлеу жөніндегі

қызметтерге құқықтар; егер өмірде қиын жағдайға тап болсаңыз, оңалтуды әлеуметтік бейімдеу жөніндегі көрсетілетін қызметтерді алу құқықтары; сауықтыру және демалыс жөніндегі көрсетілетін қызметтерді алу құқықтары және білікті заң көмегі қызметтерін алу құқықтары.

Ұсынымдар:

1) балалар құқықтарының осы тізбесі бойынша қолда бар ақпараттық материалдарды талдау және қажет болған жағдайда баяндау стилін, форматын, көлемін және т. б. қайта қарау.

2) бала құқықтары жөніндегі түсіндіру жұмысында келесі өңірлерде әлеуметтік қамтамасыз ету және әлеуметтік қорғау құқығын негұрлым толық түсіндіруге назар аудару қажет: Ақмола, Ақтөбе облыстары, Нұр-Сұлтан қаласы, Шымкент қаласы, Маңғыстау, СҚО және Түркістан облысы.

Сауалнамаға қатысқан ата-аналардың 85%-дан астамы баланың құқықтары туралы жеткілікті хабардар. Ата-аналардың өзін-өзі бағалауы бойынша құқықтық сауаттылықтың орташа арифметикалық балы = 4,27 балл. Ата-аналар өздерін құқықтық тұрғыдан сауатты деп санайды және олардың балалары, сұралған ата-аналардың көпшілігінің пікірінше, өз құқықтарын біледі деп қорытынды жасауға болады. Ата-аналар балалармен олардың құқықтарын талқылайтындықтарын айтады, бірақ олар жасына және қажеттілігіне сәйкес дәйекті түрде жасайды.

Ұсынымдар:

1) ата-аналар балаларға тікелей әсер ететіндіктен және бірінші кезекте олардың құқықтарының іске асырылуы мен қорғалуын қамтамасыз ететіндіктен, балалардың құқықтарын, оларды қамтамасыз ету үшін жауапкершілікті және мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы шараларын түсіндіре отырып, ата-аналар үшін арнайы әдістемелік материалдар дайындау дұрыс болар еді.

Зерттеуге қатысқан педагогтердің 96% -ы бала құқықтары туралы жеткілікті түрде хабардар екендіктерін атап өтті. Қазақстанның барлық облыстарында педагогтар балаларды бастауыш сыныптардан бастап сынып сағаттарында бала құқықтарымен таныстырады және тақырыптық ақпараттық стендтер ресімдейді. Ата-аналардың қатысуымен балаларды құқықтық тәрбиелеудің негізгі арнасы-ата-аналар жиналысын өткізу.

Мұғалімдермен мектеп сабақтарынан және ата-аналармен қарым-қатынастан басқа, интернет көздері балалар арасындағы бала құқықтары туралы білімді насихаттаудың тиімді арнасы болып табылады (оның ішінде әлеуметтік желілер).

Ұсынымдар:

Бала құқықтары бойынша бірыңғай стандартталған ақпаратты қамтамасыз ету үшін балалардың құқықтарын іске асыру және қорғау процесіне енгізілген азаматтардың әртүрлі санаттары үшін ақпараттың әртүрлі форматтары мен арналарын көздейтін толыққанды коммуникациялық стратегияны әзірлеу қажет.

БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУ

Сауалнамаға қатысқан балалардың көпшілігі мектепте күніне 2-ден 4 сағатқа дейін, балалардың төрттен бір бөлігі мектепке күніне 2 сағаттан аз уақыт жұмсайды, ал балалардың 15%-ы мектепте күніне 4-тен 6 сағатқа дейін болады. Қазақстандық балалардың 9%-ы мектепке күніне 6 сағаттан астам уақыт жұмсайды.

Мектепте 5 сағаттан астам уақыт болған балалар ересек адамның жүктемесін сезінеді. Сонымен қатар, сұралған балалардың едәуір пайызы бос уақытын мектепке дайындалуға және үй тапсырмаларын орындауға жұмсайды. Әсіресе мұндай жағдайды респонденттер облыс қалаларында жиі атап өтеді: БҚО – 47,7%, Түркістан облысы – 34,5%, Қызылорда облысы – 33,7%, СҚО және Жамбыл облысы – 32,6%, Атырау облысы-30%

Сонымен қатар, балалардың, олардың ата-аналарының және мұғалімдердің өздері мектепте берілген білімнің өзекті емес деп бағалануы өте өткір мәселе болып табылады. Сарапшылардың пікірінше, алынған мектеп білімі тек жоғары оқу орындарына түсу үшін қажет, ақпараттық молшылық жағдайында нақты өмір үшін олардың көпшілігі маңызды емес.

Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, балалардың оқуға деген қызығушылығының болмауы жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Сондықтан бүкіл қазақстандық қоғамның мүддесі үшін мектептерде балаларға өзекті білім беруді қамтамасыз ету қажет.

Ұсынымдар:

1) Заманауи ақиқаттарды ескере отырып, мектеп оқу бағдарламасын жаңарту мүмкіндіктерін зерттеу

2) Балалардың өз мүдделері мен бос уақытын жүзеге асыру үшін бос уақыты болуы үшін үй тапсырмаларын орындауда оңтайлы жүктемені қамтамасыз ету.

ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕ БІЛІМ АЛУ

Онлайн-форматқа көшу жағдайында сауалнамаға қатысқан балалардың 95%-ға жуығы компьютерлік техниканы, телефонды және интернетті пайдалану арқылы білім беру қызметтерін алуды жалғастыра алды. Бұл ретте интернет-байланыс балалардың 53% бағалауы бойынша қанағаттанарлық болды. Осы кезеңде кәмелетке толмаған респонденттердің 34,6%-ында компьютер жоқ, бірақ ұялы телефон арқылы on-line мектеп-ке кірген. Балалар іріктемесінің

20,1%-ы компьютерге еркін қол жеткізді, бірақ интернет байланысы нашар болды. Сауалнамаға қатысқан балалардың 12,9%-ы компьютер/телефон интернет байланыс арқылы білім беру бағдарламаларын толық оқып, меңгеруге мүмкіндік бермеуіне байланысты толыққанды оқи алмады. Бұдан басқа, көп балалы отбасылардан шыққан ересек респонденттердің 3%-ы отбасында барлық балалар үшін компьютерлік техниканың болмауына байланысты тиімді білім беру процесін қамтамасыз ете алмады.

Желідегі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін балалар мектептер мен колледждерде интернетте қандай қауіптер бар және олардың қандай екендігі туралы хабардар болды. Сауалнамаға қатысқан ата-аналардың көпшілігі олар туралы балаларға хабарлады, ал 40%-ы кейбір қосымшалар мен сайттарды бұғаттады.

Сарапшылар пандемияның балалардың құқықтарын қорғауға қалай әсер еткеніне байланысты келіспеді. Кейбіреулер бұл теріс деп санайды, өйткені үйде көптеген балалар отбасында физикалық және моральдық зорлық-зомбылыққа ұшырады. Балалардың құқықтарын қорғау және қолдау жасырын бола бастады, әлеуметтік қызметкерлердің назарынан тыс қалды. Егер отбасында келіспеушіліктер болса, олар, өкінішке орай, күшейе түсуі мүмкін. Ата-аналардың қаржылық әл-ауқаты төмендеді, көп дәрі-дәрмек сатып алу қажет болды. Бұл балаларға жұмсалған қаражаттың азаюына әкелді. Ажырасулар, суицидтер саны көбейді, көптеген отбасыларда жақын адамдар қайтыс болды. Психологиялық орта балаларға теріс әсер етті.

Пандемия барлық балалардың, әсіресе отбасында бір уақытта оқыған екі немесе одан да көп бала болған кезде, интернетте толық білім алу мүмкіндігіне ие бола бермейтініне де теріс әсер етті. Бұл кезең балалардың білім деңгейі мен әлеуметтенуіне қалай әсер ететінін болашақ көрсетеді.

Басқа сарапшылар балалардың құқықтарын сақтауда оң өзгерістер бар деп санайды. Пандемияға байланысты көптеген контент онлайн форматқа ауысты, қосымша электрондық ресурстар пайда болды, бұл дамытушы және білім беру материалдарының қолжетімділік деңгейі бойынша ауыл балаларының мүмкіндіктерін қалалықтармен теңестірді.

Ұсынымдар: Мектептердегі дербес бағыт балалардың ғана емес, педагогтердің де цифрлық құзыреттерін дамыту стратегиясын әзірлеу болуға тиіс. Ашық білім беру платформаларын, ҚОМ курстарын игеру мұғалімдерден басталуы керек, әйтпесе олар балаларды оқытудағы көшбасшылық позициясын жоғалтады.

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰҚЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУ

Сауалнама нәтижелері бойынша ата-аналардың 36%-ы балалардың денсаулығын қамтамасыз етуге қатысты денсаулық сақтау жүйесінің қызметтерін, көбінесе өзінің учаскелік дәрігерінің көмегін пайдаланатыны анықталды. Ата-аналардың 28%-ы балаларын өз бетімен емдеуді жөн көреді,

бұл медициналық мекемелерге сенімсіздік білдіруі мүмкін. Сауалнамаға қатысқандардың 1,4% дәрігерлерге және жалпы денсаулық сақтау жүйесіне сенімсіздік білдіретіндерін ашық айтты.

Денсаулықты қорғау құқығын қамтамасыз етудегі бағыттардың бірі өскелең ұрпақты салауатты өмір салтына тарту болып табылады. Зерттеу қазіргі уақытта екі проблема бар екенін көрсетті: бір жағынан жағдай жеткіліксіз (мектептерде ыстық тамақтануды ұйымдастыру және балаларға қол жетімді болу проблемалары бар), ал екінші жағынан мектеп ортасында шынайы мысалдар өте аз.

Ұсынымдар:

- 1) Балалардың салауатты өмір салты, мектепте ыстық тамақ алу мүмкіндіктері және тегін спорт секциялары туралы хабардар болуын күшейту қажет.*
- 2) Мұғалімдер, ата-аналар, оқушылардың өздерінің арасында салауатты өмір салтын ұстанушылардың «тірі мысалдарын» мақсатты түрде құрған жөн.*

Сауалнамаға қатысқан медицина қызметкерлерінің пікірінше, ҚР-да 5 жасқа дейінгі балалардың денсаулығы үшін негізгі тәуекелдер ата-аналардың балалардағы қауіпті белгілерді, қауіп факторларын білмеуі және отбасындағы балаға жеткіліксіз күтім жасау болып табылады.

Тұтастай алғанда, ел бойынша барлық балалар үшін барынша елеулі қауіп факторлары ретінде респонденттер ауруханалардың педиатр-дәрігерлермен, неонатологтармен, реаниматологтармен жеткіліксіз жабдықталғанын және дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету проблемаларын (дәрілік заттарды сатып алу үшін жоғары бағада, белгіленген шекті бағаның болмауы, дәрілік заттарды жеткізудегі іркілістер, жергілікті атқарушы органдардың бюджеттерінде көзделген қаражаттың болмауы) атап көрсетеді.

ДЕМАЛУ, БОС УАҚЫТ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ДАМУ ҚҰҚЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУ

Зерттеу көрсеткендей, баланың демалу және бос уақыт құқығын жүзеге асыруда айтарлықтай жүйелік проблемалар бар.

Бір жағынан, жоғарыда айтылғандай, балалар көп уақытын мектепке барып, үй тапсырмаларын дайындайды. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқан балалар мен олардың ата-аналары көп уақытты үйде ата-аналарға көмектесуге жұмсайды. Осылайша, балалардың қосымша білім беру, спорт және бос уақытты өткізуге мүмкіндік бермейтін міндетті істермен көп жүктелуі байқалады.

Екінші жағынан, қосымша білім беру және бос уақытты ұйымдастыру мәселесі бар. Кейбір балалар мен ата-аналар үйірмелер мен секциялар тым алыс екенін және баланың оларға өз бетінше жетуі мүмкін еместігін айтты. Респонденттердің бір бөлігі қаржылық мүмкіндіктері жоқ екенін және тегін үйірмелер мен секциялардың бар екенін білмейтіндерін атап өтті.

Ұсынымдар:

1) Тегін үйірмелер мен спорт секцияларына қатысу мүмкіндіктері туралы балалар мен ата-аналардың хабардар болуын күшейту қажет.

2) Жолға уақыт жұмсамай және қауіпсіздікті сақтай отырып, мектеп базасында немесе қадамдық қолжетімділікте жанында сапалы тамақтану және түрлі үйірмелер мен секцияларға бару үшін мүмкіндіктер кластерін құру.

ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ, МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ҚҰҚЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУ

Балаларды әлеуметтік қорғаудағы негізгі міндеттердің бірі болып, оларды өмір сүру және даму үшін қажетті жағдайлардың болуына мүмкіндік беретін тұрғын үймен қамтамасыз ету табылады. Зерттеу көрсеткендей, сұралған балалардың төрттен бір бөлігінде мұндай мүмкіндіктер жоқ. Сауалнама нәтижелері бойынша Атырау облысындағы жағдай өте өзекті: сұралғандар арасында балалардың 23,5% – ы жатақханада және 29,4%-ы достары мен туыстарында тұратындарын көрсетті. Яғни, осы өңірден зерттеуге қатысқан балалардың жартысынан көбі тұрғын үй жағдайын жақсартуды қажет етеді.

Балаларды мемлекеттік қолдау мектептерде балаларды ыстық тамақпен қамтамасыз етуден көрінеді. Алайда, сауалнамаға қатысқан балалар мен олардың ата-аналарының жартысының пікірінше бұл шараның тиімділігі төмен. Тиімділікті төмендететін себептер ретінде респонденттер олар үшін тамақтануға қолайсыз бағаларды (көбінесе Жамбыл, Қостанай және Атырау облыстарында), дайындалған тағамдардың сапасының жеткіліксіздігін және тамақтануға ерекше қажеттілігі бар балалар үшін диеталық тағамдардың болмауын көрсетеді.

ДЕНЕ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ, АДАМНЫҢ ҚАДІР-ҚАСИЕТІНЕ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚҚА ЖӘНЕ ЖЕКЕ БАС БОСТАНДЫҒЫНА ҚҰҚЫҚТЫ ІСКЕ АСЫРУ

Сауалнамаға қатысқан балалардың тек 34,7%-ы әрқашан өздерін қауіпсіз сезінеді. Респонденттердің 23,4%-ы өздерінің физикалық және психологиялық қауіпсіздігін ешқашан сезінбейтіндерін айтты. Негізінен, балалар ересек адамдар мен үлкен мектеп оқушылары оларға қауіп төндіретінін айтады.

Сауалнамаға қатысқан мұғалімдер балалардың құқықтары бұзылатынын және құқықтары көбінесе ата-аналармен, құрдастарымен, балалар топтарымен, ересектермен бұзылатынын мойындайды.

Сұралған балалардың ересектер мен құрдастарының барлық топтарына сенімсіздігінің жоғары пайызы қарым-қатынастың төмен деңгейін және өз құқықтарын қорғау тәсілдерін білмейтіндігін көрсетеді. Мектеп психологтары

сенімді адамдар шеңберіне кірмейді және балалардың басқаларға деген сенімін арттыру үшін олардан көмек күту мүмкін емес.

Ұсынымдар:

1) *Блогерлерді, еріктілерді, әлеуметтік кәсіпкерлерді, танымал тұлғаларды және т. б. тарту арқылы балалардың әлеуметтік және эмоционалды интеллектісін дамытудың әртүрлі нысандарын, сондай-ақ олардың құқықтық ағартылуын іздеу қажет.*

2) *Бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету үшін құқықтарды іске асыру жөніндегі мүмкіндіктерді нақтылаумен, ата-аналардың, мұғалімдердің және бала құқықтарын бұзғаны үшін балалармен өзара іс-қимыл жасайтын барлық адамдардың жауапкершілігін түсіндірумен кең ауқымды әлеуметтік жарнама тиімді болуы мүмкін.*

3) *Балалардың құқықтары бұзылған жағдайда оларға жүгіне алатын телефон нөмірлері мен әлеуметтік желілер көрсетілген кеңсе тауарларын өндіру және оларды мектептер мен колледждерде тегін беру.*

«Қазақстандағы отбасын мемлекеттік қолдаудың негіздері туралы» тұжырымдаманы әзірлеу және оның негізінде отбасын қорғау және қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары бекітілуі тиіс бағдарламаны қабылдау қажет. Отбасын қорғау Қазақстанда баланың құқықтарын жақсы сақтауға мүмкіндік береді.

Сарапшылардың пікірінше, бала құқықтары бойынша барлық ағартушылық жұмыстар «Рухани жаңғыру» бағдарламасымен тұжырымдамалық тұрғыдан келісілуі мүмкін. Ата-аналардың құқықтық және психологиялық сауаттылығын арттыру, балаларды құқықтары мен оларды қорғау мүмкіндіктері туралы ерте ақпараттандыру тұрақты қоғамды дамыту үшін жақсы негіз бола алады.

СОҢҒЫ 3-5 ЖЫЛДА БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН САҚТАУ ЖАҒДАЙЫ ҚАЛАЙ ӨЗГЕРДІ

Соңғы 5 жылда Қазақстандағы балалар құқығының жағдайы түбегейлі өзгерді. 2016 жылы БҰҰ Балалар құқықтары жөніндегі комитетінің ұсынымдарының қорытындысы бойынша елімізде балалар омбудсмені институты құрылды, бірақ ювеналды полиция мен ювеналды прокуратура құрылған жоқ. Соңғы тармақтар ұсыныстарда жиі кездеседі, бірақ соған қарамастан, бұл мәселелерді шешу арнайы органдарды құрмай-ақ жүзеге асырылуы мүмкін: мамандарды даярлау, олардың құзыреттілігі мен балаларға достық тәжірибені дамыту арқылы балалармен жұмыс істеу мүмкіндіктерін дамыту. Бүгінде елімізде 3 000-нан астам ювеналды полиция жұмыс істейді, ювеналды әділет, ювеналды соттар бар. Балалардың құқықтарына қатысты жағдай нормативтік тұрғыдан айтарлықтай жақсарды. 2018 жылдан бастап

азаптаудың алдын алу жөніндегі ұлттық алдын алу тетігінің болу мандатына жабық балалар мекемелері кірді.

Елімізде бала құқықтары туралы көбірек айтыла бастады, диалогтың ашықтығы осы мәселелерді БАҚ пен әлеуметтік желілерде талқылауды қамтамасыз етеді.

Соңғы үш жылда балалардың құқықтарын қорғау бойынша бірқатар заңнамалық актілерге түзетулер енгізілді. Мысалы, инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балаларды қабылдау және оқыту ережелері өзгертілді. Көшіп-қонушы балалар, тұрақты тұратын жері жоқ балалар үйдің жанындағы мектепке бару құқығына ие болды, АИТВ мәртебесі бар балаларға мүгедектік беру рәсімдері жеңілдетілді.

Мектептерде балалар мен ата-аналардың бала құқықтары және оларды қорғау, жалпы құқықтық сауаттылық туралы хабардарлығын арттыру бойынша үздіксіз жұмыс жүргізілуде.

Осылайша, республикада балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау мәдениетін қалыптастыру және дамыту бойынша дәйекті жұмыс жүргізілуде деп айтуға болады. Әрине, бұл процестерді бәсеңдететін жүйелі кемшіліктер де бар – бұл бірінші кезекте ведомствоаралық өзара іс-қимылдың болмауы, көмек көрсету жөніндегі нақты регламенттің болмауы және балалардың құқықтарын бұзуға жедел ден қою. Алайда, бұл тоқтауға себеп емес. Жағдайды үнемі бағалау және тәсілдерді уақтылы түзету балалардың әлауқатының индексін тұрақты арттыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, яғни балалардың елдегі жағдайын нақты жақсартады.

СТАТИСТИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕР

МАЗМҰНЫ

1. Балалардың демографиялық сипаттамалары, 2021 жыл	139
2. Балалардың өңірлер бойынша демографиялық сипаттамалары, 2021 ЖЫЛ	140
3. Балалар халқының саны, 2018–2022 (КЕЗЕҢНІҢ БАСЫНА)	141
4. ҚР отбасылық жағдайы: Неке және ажырасу, 2017–2021	141
5. Туудың жиынтық коэффициенті, 2018–2020	142
6. Халықтың табиғи өсімінің коэффициенті, 2019–2020	143
7. Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, %, 2018–2021	144
8. Туылған балалар, 2018–2021	145
9. ҚР балалар және мектепке дейінгі ұйымдар, 2018-2021	146
9 кестенің жалғасы 2	147
9 кестенің жалғасы 3	148
9 кестенің жалғасы 4	149
10. Балаларға арналған мектепке дейінгі ұйымдар, 2018 -2021	150
11. Мектепке дейінгі білім берудің жеткіліктілігі (балаларды мектепке дейінгі білім берумен қамту %), 2020-2021	151
12. Мектепке дейінгі білім берудің жеткіліктілігі (балабақшаға кезек күтетін балалар), 2021–2022	152
13. Балаларға арналған орта білім, 2020–2022	153
14. Балаларға арналған орта білім (мектеп түрлері бойынша), 2021-2022	154
15. Балаларға қосымша білім беру (өңірлер бойынша қолжетімділік %), 2017–2020	155
16. Балаларға арналған орта білім: Негізгі көрсеткіштер, 2018–2021	156
17. Шағын жинақталған мектептер мен күндізгі мемлекеттік мектептердегі балалар, 2020–2021	157
18. Балалар үшін қосымша білім беру, 2018–2021	158
19. Заңмен байланыстағы балалар (балаларға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар), 2016-2021	159
20. Заңмен қақтығыстағы балалар (кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтар саны), 2016–2021	160
21. Заңмен қақтығыстағы балалар (кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасалған құқық бұзушылықтар саны), 2016–2021	161
22. Заңмен қақтығыстағы балалар (әкімшілік жауапкершілікке тартылған кәмелетке толмағандардың саны), 2016–2021	162
23. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар (АҚҚБ), 2016–2021	163
24. Жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар (негізгі сипаттамалары), 2017 -2021	164
25. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мемлекеттік емес білім беру ұйымдары (өңірлер бойынша), 2021 жыл	165

1. БАЛАЛАРДЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ, 2021 ЖЫЛ

Балалардың жасы	Барлығы	оның ішінде		Қала			Ауыл		
		ұлдар	қыздар	Барлығы	оның ішінде		Барлығы	оның ішінде	
					ұлдар	қыздар		ұлдар	қыздар
оның ішінде	6 485 507	3 339 154	3 146 353	3 676 841	1 894 829	1 782 012	2 808 666	1 444 325	1 364 341
0	442 652	228 201	214 451	259 725	133 921	125 804	182 927	94 280	88 647
1	422 976	218 575	204 401	247 303	127 963	119 340	175 673	90 612	85 061
2	397 613	205 374	192 239	236 583	122 295	114 288	161 030	83 079	77 951
3	392 827	202 411	190 416	231 008	119 194	111 814	161 819	83 217	78 602
4	384 855	198 735	186 120	224 169	115 789	108 380	160 686	82 946	77 740
5	394 227	203 670	190 557	230 717	119 034	111 683	163 510	84 636	78 874
6	390 664	200 988	189 676	226 897	116 968	109 929	163 767	84 020	79 747
7	390 788	201 163	189 625	224 447	115 678	108 769	166 341	85 485	80 856
8	377 680	194 630	183 050	216 771	112 047	104 724	160 909	82 583	78 326
9	370 518	189 766	180 752	212 151	108 745	103 406	158 367	81 021	77 346
10	361 864	186 065	175 799	203 866	104 975	98 891	157 998	81 090	76 908
11	356 424	182 909	173 515	198 570	102 054	96 516	157 854	80 855	76 999
12	344 910	177 718	167 192	193 994	100 155	93 839	150 916	77 563	73 353
13	341 499	174 919	166 580	179 772	92 286	87 486	161 727	82 633	79 094
14	301 487	154 914	146 573	159 860	82 178	77 682	141 627	72 736	68 891
15	285 003	146 625	138 378	150 638	77 434	73 204	134 365	69 191	65 174
16	266 249	136 662	129 587	141 462	72 591	68 871	124 787	64 071	60 716
17	263 271	135 829	127 442	138 908	71 522	67 386	124 363	64 307	60 056
0-14	5 670 984	2 920 038	2 750 946	3 245 833	1 673 282	1 572 551	2 425 151	1 246 756	1 178 395
15-17	814 523	419 116	395 407	431 008	221 547	209 461	383 515	197 569	185 946

2. БАЛАЛАРДЫҢ ӨҢІРЛЕР БОЙЫНША ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ, 2021 ЖЫЛ

Өңір	барлығы	ұлдар	қыздар	қала халқы	ауыл халқы
ҚР	6 485 507	3 339 154	3 146 353	3 676 841	2 808 666
Ақмола	208 749	107 581	101 168	102 610	106 139
Ақтөбе	310 799	160 434	150 365	224 033	86 766
Алматы	779 031	400 339	378 692	174 494	604 537
Атырау	262 379	134 939	127 440	144 760	117 619
Батыс-Қазақстан	209 287	108 236	101 051	112 429	96 858
Жамбыл	454 368	233 570	220 798	181 237	273 131
Қарағанды	390 353	200 154	190 199	307 773	82 580
Қостанай	206 721	106 063	100 658	121 502	85 219
Қызылорда	326 373	168 234	158 139	150 313	176 060
Маңғыстау	304 434	157 315	147 119	115 340	189 094
Павлодар	203 467	104 617	98 850	138 252	65 215
Солтүстік-Қазақстан	133 295	68 797	64 498	59 375	73 920
Түркістан	916 524	471 081	445 443	211 434	705 090
Шығыс-Қазақстан	374 498	192 882	181 616	228 060	146 438
Нұр-Сұлтан қ.	419 308	215 602	203 706	419 308	
Алматы қ.	547 776	283 737	264 039	547 776	
Шымкент қ.	438 145	225 573	212 572	438 145	

3. БАЛАЛАР ХАЛҚЫНЫҢ САНЫ, 2018–2022 (КЕЗЕҢНІҢ БАСЫНА)

Жыл	2018	2019	2020	2021	2022
Барлық бала	5 784 407	5 944 304	6 110 156	6 295 590	6 485 507

4. ҚР ОТБАСЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ: НЕКЕ ЖӘНЕ АЖЫРАСУ, 2017–2021¹

Өңір	Некелар саны					Ажырасулар саны				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
ҚР	141791	137797	139504	128 839	140 256	54626	54797	59796	48 002	48 239
Ақмола	5226	4780	4772	4 289	4684	2633	2521	2865	2 302	2 028
Ақтөбе	6693	6538	6661	6 474	6632	2603	2373	2673	2 020	2 412
Алматы	14969	14068	14215	12 955	13979	5557	5682	6720	5 199	5 075
Атырау	4940	5032	4953	4 907	5210	1469	1495	1481	1 335	1 396
БҚО	4986	4880	4703	4 467	4658	1988	1994	2231	1 920	1 776
Жамбыл	7837	7878	7806	7 590	7467	2507	2588	3130	2 243	2 606
Қарағанды	10973	10813	10355	9 401	9891	5261	5154	5386	4 586	4 717
Қостанай	6010	5682	5524	4 749	5371	3268	3186	3392	2 661	2 410
Қызылорда	5649	5735	5835	5 892	5901	1733	1708	2072	1 633	1 708
Маңғыстау	5527	5548	5390	5 026	5640	1517	1499	1717	1 389	1 340
Павлодар	5646	5369	5235	4 870	5197	3169	3161	3191	2 712	2 626
СҚО	3830	3605	3446	2 932	3515	2006	2107	1991	1 938	1 770
Түркістан	14320	13333	13950	13 463	13897	3050	3143	3513	2 657	2 471
ШҚО	10121	9421	9290	8 570	9262	5045	4621	4737	3 962	4 166
Нұр-Сұлтан қ.	11471	11404	11316	10 597	12247	3667	4051	4554	4 183	4 296
Алматы қ.	17172	16952	17832	15 835	18816	6748	6953	7300	5 284	5 281
Шымкент қ.	6421	6759	8221	6 822	7889	2405	2561	2843	1 978	2 161

¹ дереккөз Экспресс-бюллетень

5. ТУУДЫҢ ЖИЫНТЫҚ КОЭФФИЦИЕНТІ, 2018–2021

Өңір	2018	2019	2020	2021
ҚР	2,84	2,90	3,13	3,32
Ақмола	2,42	2,45	2,55	2,69
Ақтөбе	2,81	2,97	3,14	3,36
Алматы	3,53	3,66	4,03	4,20
Атырау	3,60	3,61	3,86	4,00
БҚО	2,68	2,75	2,93	3,14
Жамбыл	3,54	3,61	3,96	4,22
Қарағанды	2,24	2,30	2,41	2,54
Қостанай	1,77	1,81	1,89	1,88
Қызылорда	3,38	3,46	3,96	4,36
Маңғыстау	3,91	4,02	4,26	4,57
Павлодар	2,17	2,19	2,3	2,35
СҚО	2,01	1,98	2,03	1,97
Түркістан	4,07	4,29	4,75	5,10
ШҚО	2,25	2,34	2,48	2,64
Нұр-Сұлтан қ.	2,89	2,77	2,84	2,99
Алматы қ.	1,76	1,78	1,86	1,99
Шымкент қ.	3,24	3,32	3,66	4,06

6. ХАЛЫҚТЫҢ ТАБИҒИ ӨСІМІНІҢ КОЭФФИЦИЕНТІ, 2019–2021

Өңір	2018	2019	2020	2021
ҚР	14,63	14,54	14,16	13,89
Ақмола	6,86	6,72	5,41	4,59
Ақтөбе	16,26	16,92	16,14	16,05
Алматы	18,30	18,04	18,49	17,54
Атырау	21,50	20,92	20,38	20,24
БҚО	11,63	11,61	10,66	10,07
Жамбыл	17,77	17,43	17,65	17,44
Қарағанды	6,95	6,98	5,77	4,61
Қостанай	3,16	2,84	1,24	-1,14
Қызылорда	18,89	18,55	19,52	21,87
Маңғыстау	25,20	25,28	24,72	25,84
Павлодар	5,96	5,55	4,08	1,78
СҚО	1,13	0,33	-1,16	-3,57
Түркістан	22,32	22,70	23,83	24,96
ШҚО	5,54	5,54	4,41	3,16
Нұр-Сұлтан қ.	23,72	22,04	20,16	20,15
Алматы қ.	11,80	11,70	10,83	9,86
Шымкент қ.	22,90	23,15	23,64	25,58

7. ТАБЫСЫ ЕҢ ТӨМЕНГІ КҮНКӨРІС ДЕҢГЕЙІНЕН ТӨМЕН ХАЛЫҚТЫҢ ҮЛЕСІ, %, 2018–2021

Өңір	2018	2019	2020	2021
ҚР	4.3	4.3	5.3	4,9
Ақмола	4.2	4.3	5.9	5,2
Ақтөбе	2.9	3.0	3.5	5,7
Алматы	3.7	2.9	4.0	4,5
Атырау	2.5	2.5	3.0	3,6
БҚО	3.2	3.7	3.9	4,3
Жамбыл	4.6	4.8	5.8	5,0
Қарағанды	2.3	2.5	3.0	3,1
Қостанай	4.1	3.4	3.5	3,3
Қызылорда	4.9	4.9	5.8	4,7
Маңғыстау	4.9	4.3	5.7	6,1
Павлодар	3.1	3.8	3.9	-
СҚО	4.7	5.6	6.7	3,8
Түркістан	10.6	10.8	12.2	4,8
ШҚО	6.3	6.2	6.5	9,0
Нұр-Сұлтан қ.	0.9	1.1	1.5	4,4
Алматы қ.	2.8	2.8	4.9	1,8
Шымкент қ.	2.5	2.8	5.0	4,5

8. ТУЫЛҒАН БАЛАЛАР, 2018–2021

Өңір	2018	2019	2020	2021
ҚР	397947	402 310	426824	446 491
Ақмола	12427	12 265	12506	12 856
Ақтөбе	19634	20 493	21287	22 153
Алматы	50391	50 502	54355	55 186
Атырау	17019	16 980	18002	18 428
БҚО	13092	13 130	13670	14 241
Жамбыл	27216	27 041	29171	30 475
Қарағанды	22983	23 034	23423	23 987
Қостанай	11583	11 448	11671	11 174
Қызылорда	19112	19 347	21780	23 682
Маңғыстау	19872	20 459	21734	23 349
Павлодар	11856	11 558	11771	11 667
СҚО	7184	6 872	6879	6 489
Түркістан	54084	55 738	61258	65 059
ШҚО	21920	21 854	22514	23 061
Нұр-Сұлтан қ.	29227	28 736	29565	31 395
Алматы қ.	33266	34 308	35526	37 922
Шымкент қ.	27081	28 545	31712	35 367

9. ҚР БАЛАЛАР ЖӘНЕ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАР, 2018-2021

Өңірлер	2018									
	Барлық МДҰ	Ондағы балалар	Оның ішінде							
			балабақшалар				шағын орталықтар			
			мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар	мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар
Ақмола	606	35 942	138	19 100	94	8 525	366	7 990	8	327
Ақтөбе	527	48 525	233	28 499	118	14 041	176	5 985	0	0
Алматы	1 065	75 742	196	27 970	470	32 851	394	14 598	5	323
Атырау	325	33 584	145	25 880	49	3 596	120	3 796	11	312
БҚО	507	30 369	207	21 490	55	3 574	239	5 005	6	300
Жамбыл	504	53 120	229	33 161	126	12 995	146	6 723	3	241
Қарағанды	532	52 536	184	35 267	40	4 955	285	10 463	23	1 851
Қостанай	602	34 376	131	17 620	58	6 415	402	9 500	11	841
Қызылорда	662	45 344	167	16 684	399	25 386	95	3 247	1	27
Маңғыстау	273	37 943	141	28 768	94	7 298	16	792	22	1 085
Павлодар	421	39 011	169	32 307	7	885	243	5 681	2	138
СҚО	498	20 062	69	9 471	12	1 840	410	8 087	7	664
Түркістан	1 376	142 133	287	37 386	810	87 828	279	16 919	0	0
ШҚО	790	58 453	204	26 880	110	13 600	466	17 001	10	972
Нұр-Сұлтан қ.	377	51 104	101	28 629	230	18 259	45	4 176	1	40
Алматы қ.	774	67 224	181	42 117	315	17 923	0	0	278	7 184
Шымкент қ.	475	55 428	88	21 547	302	27 987	13	804	72	5 090
БАРЛЫҒЫ	10314	880 896	2870	452 776	3289	287 958	3695	120 767	460	19 395

9 КЕСТЕНІҢ ЖАЛҒАСЫ 2

Өңірлер	2019									
	Барлық МДҰ	Ондағы балалар	балабақшалар				шағын орталықтар			
			мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар	мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар
Ақмола	610	34 728	136	18 480	357	7 041	108	8 897	9	310
Ақтөбе	533	45 018	229	26 495	167	4 521	137	14 002	0	0
Алматы	1 162	85 671	197	27 915	358	12 998	603	44 506	4	252
Атырау	330	35 966	145	27 354	119	3 987	57	4 411	9	214
БҚО	507	30 565	209	21 349	230	4 687	63	4 217	5	312
Жамбыл	540	56 076	230	31 527	138	6 358	169	17 941	3	250
Қарағанды	534	51 955	186	34 881	273	8 952	48	5 732	27	2 390
Қостанай	591	32 443	126	16 746	394	8 525	59	6 325	12	847
Қызылорда	666	45 522	163	16 487	91	2 966	411	25 996	1	73
Маңғыстау	302	37 038	135	24 916	11	590	131	10 446	25	1 086
Павлодар	394	36 246	147	30 244	236	5 096	8	748	3	158
СҚО	491	19 665	69	9 497	402	7 586	12	1 900	8	682
Түркістан	1 377	144 269	282	36 060	199	9 178	894	98 796	2	235
ШҚО	784	58 964	208	26 677	445	16 198	129	15 944	2	145
Нұр-Сұлтан қ.	380	52 495	97	28 643	41	3 943	241	19 859	1	50
Алматы қ.	868	69 088	186	41 977	0	0	389	20 338	293	6 773
Шымкент қ.	493	57 174	79	20 950	3	203	340	31 140	71	4 881
БАРЛЫҒЫ	10562	892 883	2824	440 198	3464	102 829	3799	300 058	475	18 658

9 КЕСТЕНІҢ ЖАЛҒАСЫ 3

Өңірлер	2020									
	Барлық МДҰ	Ондағы балалар	оның ішінде							
			балабақшалар				шағын орталықтар			
			мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар	мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар
Ақмола	601	32 957	137	17444	111	9191	346	6050	7	272
Ақтөбе	546	42 926	226	24466	160	14514	160	3946	0	0
Алматы	1201	91 523	186	26626	682	52683	330	12030	3	184
Атырау	331	34 004	149	26550	55	4263	116	2958	11	233
БҚО	515	30 463	209	20961	78	5081	223	4115	5	306
Жамбыл	547	56 560	227	30629	184	19883	132	5730	4	318
Қарағанды	533	48 234	185	32428	58	6144	266	7365	24	2297
Қостанай	579	31 228	123	16030	65	6991	380	7527	11	680
Қызылорда	665	44 231	161	15667	414	25698	89	2770	1	96
Маңғыстау	311	37 254	133	24005	145	11881	8	298	25	1070
Павлодар	376	33 456	146	28592	8	729	219	3978	3	157
СҚО	483	18 373	69	8991	13	1780	394	7025	7	577
Түркістан	1413	152 173	274	34420	1003	112247	136	5506	0	0
ШҚО	792	56 978	207	25373	140	16382	442	14984	3	239
Нұр-Сұлтан қ.	408	50 933	97	28557	268	18959	41	3339	2	78
Алматы қ.	825	65 108	190	39897	399	19426	0	0	236	5785
Шымкент қ.	524	58 632	79	17336	378	36469	0	0	67	4827
БАРЛЫҒЫ	10650	885 033	2798	417 972	4161	362 321	3282	87 621	409	17119

9 КЕСТЕНІҢ ЖАЛҒАСЫ 4

Өңірлер	2021									
	Барлық МДҰ	Ондағы балалар	оның ішінде							
			балабақшалар				шағын орталықтар			
			мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар	мем	Ондағы балалар	жеке	Ондағы балалар
Ақмола	598	34818	137	18177	116	10398	339	5976	6	267
Ақтөбе	546	42032	225	23642	162	14744	159	3646	0	0
Алматы	1340	106011	189	27259	844	67505	303	10973	3	204
Атырау	323	30897	151	24126	53	4115	109	2590	10	66
БҚО	517	31412	209	20992	99	6264	204	3887	5	269
Жамбыл	552	56719	227	30751	190	20335	131	5383	4	250
Қарағанды	516	45635	180	30760	60	6684	250	5830	26	2361
Қостанай	568	30133	124	15557	68	7499	366	6413	10	664
Қызылорда	668	44415	162	16906	425	25208	80	2205	1	96
Маңғыстау	327	39060	133	24020	161	13722	8	234	25	1084
Павлодар	381	34045	148	29203	11	929	219	3794	3	119
СҚО	473	18161	69	9079	15	2103	385	6702	4	277
Түркістан	1433	153256	275	36012	1026	112823	132	4421	0	0
ШҚО	788	56499	208	24928	147	17795	430	13519	3	257
Нұр-Сұлтан қ.	422	49131	103	29196	275	19808	42	0	2	127
Алматы қ.	860	71043	190	38758	453	25201	0	0	217	7084
Шымкент қ.	536	58418	79	17273	389	36642	0	0	68	4503
Барлығы	10848	901685	2809	416639	4494	391775	3157	75573	387	17628

10. БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАР, 2018 -2021

Параметрлері	2018	2019	2020	2021
Мектепке дейінгі ұйымдар желісі, барлығы:	10 314	10 583	10 650	10848
балабақшалар	6 159	6 633	6 959	7303
шағын-орталықтар	4 155	3950	3 691	3544
Мектепке дейінгі ұйымдардағы балалар саны, барлығы:	880 896	892 251	885 833	901615
балабақшаларда	740 734	771 514	780 293	808414
шағын-орталықтарда	140 162	120 737	104 740	93201
Мемлекеттік мектепке дейінгі ұйымдар желісі, барлығы:	6 565	6 284	6 080	5966
балабақшалар	2 870	2 824	2 798	2809
ондағы балалар	452 776	439 177	417 972	416639
шағын-орталықтар	3 695	3460	3 282	3157
ондағы балалар	120 767	101 946	87 621	75573
Мемлекеттік емес мектепке дейінгі ұйымдар желісі, барлығы:	3 749	4 299	4 570	4881
балабақшалар	3 289	3 809	4 161	4494
ондағы балалар	287 958	332 337	362 321	391775
шағын-орталықтар	460	490	409	387
ондағы балалар	19 395	18 791	17 119	17628
Балабақшаларға кезек күтетін балалар саны (0-6 жас):	556 154	446 176	364 206	283 637
қалалық жерде	446 895	343 071	288 155	227 457
ауылдық жерде	109 259	103 105	76 051	56 180
Мектепке дейінгі ұйымдардағы педагогикалық қызметкерлер, барлығы:	94 838	97 209	95 860	96 723
жоғары білімі бар	61 198	62 802	62984	63 076
техникалық және кәсіптік білімі бар	32 004	31 952	30 777	30 826
жалпы орта білімі бар	1 636	2 455	2099	1 751

11. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖЕТКІЛІКТІЛІГІ (БАЛАЛАРДЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУМЕН ҚАМТУ %),
2020-2021

Өңірлер	1-ден 3 жасқа дейін		1-ден 6 жасқа дейін		3-тен 6 жасқа дейін	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
ҚР	47,89	56,0	81,62	84,69	98,65	98,91
Ақмола	33,56	44,8	77,58	80,50	100	100
Ақтөбе	53,67	58,1	86,36	87,34	100	100
Алматы	59,93	77,7	88,40	94,47	97,64	98,67
Атырау	35,01	37,4	75,31	76,93	100	100
БҚО	39,35	48,3	75,56	80,07	100	100
Жамбыл	71,11	73,7	91,08	91,58	100	100
Қарағанды	19,67	35,1	60,53	76,13	100	100
Қостанай	46,90	53,3	79,92	84,02	95,69	99,86
Қызылорда	44,39	49,8	84,77	85,10	100	98,63
Маңғыстау	20,44	25,5	66,67	67,76	100	100
Павлодар	50,86	55,2	82,25	83,54	100	100
СҚО	38,52	44,9	77,82	80,51	100	100
Түркістан	90,59	92,6	96,87	97,18	99,62	99,56
ШҚО	57,19	77,4	85,06	93,32	100	100
Нұр-Сұлтан қ.	34,15	37,4	80,59	80,97	99,03	99,03
Алматы қ.	21,99	25,8	63,92	64,55	89,54	91,05
Шымкент қ.	66,69	65,4	90,26	88,33	100	100

12. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖЕТКІЛІКТІЛІГІ (БАЛАБАҚШАҒА КЕЗЕК КҮТЕТІН БАЛАЛАР), 2021–2022

Өңірлер	2020 жылы кезекте тұрған барлық балалар	оның ішінде		3-6 жастағы балалар саны	2021 жылы кезекте тұрған барлық балалар	оның ішінде		3-6 жастағы балалар саны
		қалалық жерде	ауылдық жерде			қалалық жерде	ауылдық жерде	
ҚР	364 206	288 155	76 051	58 381	283 637	227 457	56 180	9596
Ақмола	21 272	14 524	6 748	0	12026	6287	5739	0
Ақтөбе	12 998	9 230	3 768	1 274	11947	10816	1131	0
Алматы	19 420	5 356	14 064	6 440	9904	3965	5939	1516
Атырау	22 663	11 248	11 415	2 121	19651	11153	8498	0
БҚО	16 108	12 110	3 998	1 191	12912	9806	3106	0
Жамбыл	8 534	7 055	1 479	0	7858	4400	3458	0
Қарағанды	47 538	42 440	5 098	0	28511	23777	4734	0
Қостанай	13 904	11 317	2 587	2 823	8807	7331	1476	40
Қызылорда	10 247	4 312	5 935	0	11057	5983	5074	647
Маңғыстау	34 239	22 890	11 349	0	33447	23116	10331	0
Павлодар	13 011	10 934	2 077	426	11678	10327	1351	0
СҚО	8 608	6 593	2 015	0	7032	5772	1260	0
Түркістан	6 454	2 324	4 130	517	6332	4909	1423	585
ШҚО	15 944	14 556	1 388	0	16031	13371	2660	0
Нұр-Сұлтан қ.	24 639	24 639	0	4 399	26332	26332	0	450
Алматы қ.	80 008	80 008	0	39 190	50267	50267	0	6358
Шымкент қ.	8 619	8 619	0	0	9845	9845	0	0

13. БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ОРТА БІЛІМ, 2020–2022

Өңір	барлық мектеп 2020–2021	оның ішінде		оның ішінде, меншік нысаны бойынша			барлық мектеп 2021–2022	оның ішінде		оның ішінде, меншік нысаны бойынша		
		қала лық	ауылд ық	Коммуна лдық	республикал ық	жеке		қала лық	ауылд ық	Кommун алдық	республ икалық	жеке
ҚР	7 440	2 178	5 262	7 149	20	271	7549	2 288	5261	7 132	20	397
Ақмола	572	102	470	566	0	6	569	103	466	562	0	7
Ақтөбе	422	140	282	411	0	11	426	143	283	412	0	14
Алматы	793	112	681	775	0	18	800	113	687	775	1	25
Атырау	208	80	128	200	0	8	213	84	129	203	0	9
БҚО	388	74	314	384	0	4	383	76	307	377	0	6
Жамбыл	467	109	358	452	0	15	484	113	371	453	0	31
Қарағанды	535	236	299	522	1	12	530	238	292	516	1	13
Қостанай	507	100	407	500	0	7	495	105	390	488	0	7
Қызылорда	314	78	236	306	0	8	323	82	241	307	0	16
Маңғыстау	163	60	103	150	0	13	172	66	106	153	0	19
Павлодар	367	94	273	365	0	2	371	98	273	366	0	5
СҚО	480	64	416	477	0	3	474	64	410	470	0	4
Түркістан	930	129	801	913	0	17	961	147	814	918	0	43
ШҚО	677	183	494	668	1	8	676	184	492	666	1	9
Нұр-Сұлтан қ.	133	133	0	94	5	34	149	149	0	97	4	48
Алматы қ.	300	300	0	217	11	72	317	317	0	217	11	89
Шымкент қ.	184	184	0	149	2	33	206	206	0	152	2	52

14. БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ОРТА БІЛІМ (МЕКТЕП ТҮРЛЕРІ БОЙЫНША), 2021-2022

Өңірлер	барлық мектеп 2020–2021	оның ішінде түрлері бойынша			барлық мектеп 2021–2022	оның ішінде түрлері бойынша		
		жалпы білім беретін	мамандандырылған	арнайы		жалпы білім беретін	мамандандырылған	арнайы
ҚР	7 440	7 177	163	100	7549	7 280	169	100
Ақмола	572	561	6	5	569	558	6	5
Ақтөбе	422	413	5	4	426	417	5	4
Алматы	793	775	11	7	800	781	12	7
Атырау	208	197	8	3	213	201	9	3
БҚО	388	378	7	3	383	373	7	3
Жамбыл	467	456	7	4	484	472	8	4
Қарағанды	535	510	15	10	530	505	15	10
Қостанай	507	497	4	6	495	485	4	6
Қызылорда	314	305	6	3	323	313	7	3
Маңғыстау	163	154	5	4	172	163	5	4
Павлодар	367	344	16	7	371	348	16	7
СҚО	480	467	6	7	474	461	6	7
Түркістан	930	910	12	8	961	941	12	8
ШҚО	677	651	13	13	676	649	14	13
Нұр-Сұлтан қ.	133	119	11	3	149	136	10	3
Алматы қ.	300	270	22	8	317	286	23	8
Шымкент қ.	184	170	9	5	206	191	10	5

15. БАЛАЛАРҒА ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ (Өңірлер бойынша қолжетімділік %), 2017–2020

Өңір	мектептен тыс ұйымдарда қосымша білім алуға қол жеткізу %				мектеп үйірмелерінде қосымша білімге қол жеткізу %				қосымша білімге қол жеткізудің жалпы %			
	2017	2018	2019	2020	2017	2018	2019	2020	2017	2018	2019	2020
РК	31,1	31,2	30,8	28,6	46,5	51,6	49,5	34,9	77,6	82,8	80,3	63,5
Ақмола	31,2	31,7	32,2	26,1	52,3	56,7	62,1	36,3	83,5	88,4	94,3	62,3
Ақтөбе	42,9	47,4	48,7	34,1	42,9	53,4	38,4	34,2	85,8	100,8	87,2	68,3
Алматы	14,9	17,5	15,9	17,0	66,3	71,1	57,6	49,0	81,2	88,6	73,5	66,0
Атырау	31,0	31,3	35,9	36,8	40,7	43	34,5	28,2	71,7	74,3	70,3	65,0
ШҚО	43,3	43,7	43,2	40,3	37,3	47,5	49,6	11,9	80,6	91,2	92,7	52,2
Жамбыл	34,9	37,7	39,9	38,9	41,9	54,7	49,5	43,3	76,8	92,4	89,4	82,2
БҚО	69,2	63,9	64,8	67,2	51,6	63,9	39,5	31,5	120,8	127,8	104,2	98,7
Қарағанды	44,9	42	41	38,4	62,6	68,9	66,8	47,5	107,5	110,9	107,8	85,9
Қостанай	58,6	56	53,1	50,7	55,2	56,2	45	39,7	113,8	112,2	98,0	90,5
Қызылорда	33,6	33,8	34,6	29,4	31,8	25,5	40,2	26,8	65,4	59,3	74,8	56,2
Маңғыстау	31,3	36,2	33,3	28,9	37,5	48,6	41,1	24,3	68,8	84,8	74,4	53,2
Павлодар	59,5	63,5	62,9	57,8	66,0	68,5	66,4	59,3	125,5	132	129,3	117,1
СҚО	59,2	61,3	55,4	55,8	52,5	55,8	51,4	41,3	111,7	117,1	106,8	97,2
Түркістан	18,5	17,3	17,5	17,0	38,3	37,6	27,4	18,7	56,8	54,9	44,8	35,7
Нұр-Сұлтан қ.	20,6	21,9	20,8	18,1	26,9	31,2	50,4	17,2	47,5	53,1	71,2	35,4
Алматы қ.	16,0	13,4	12,6	12,1	47,4	60,8	69,1	55,0	63,4	74,2	81,7	67,1
Шымкент қ.	0	16,9	16,7	15,1	0	38,6	61	34,7	0	55,5	77,7	49,8

16. БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ОРТА БІЛІМ: НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕР, 2018–2021

Параметрлер	2018	2019	2020	2021
Күндізгі мемлекеттік жалпы білім беру ұйымдарының желісі	7 014	6 975	6 957	6 942
күндізгі мемлекеттік жалпы білім беру ұйымдарындағы балалар саны	3 105 334	3 242 280	3 368 702	3 436 608
Күндізгі мемлекеттік емес мектептер желісі	125	138	249	376
күндізгі мемлекеттік емес мектептердегі балалар саны	24 426	28 074	58 989	106 787
Шағын жинақты мектептер желісі	2 886	2 833	2 787	2 753
шағын жинақты мектептердегі балалар саны	198 603	195 051	196 302	192 679
Қазақ тілінде оқытатын мектептер желісі	3 749	3 729	3 733	3 738
қазақ тілінде оқытатын мектептердегі балалар саны	1 387 309	1 449 651	1 505 779	1 537 126
Орыс тілінде оқытатын мектептер желісі	1 195	1 185	1160	1 121
орыс тілінде оқытатын мектептердегі балалар саны	378 735	386 039	394 645	371 682
Аралас оқыту тілдері бар мектептер желісі	2 046	2038	2047	2075
аралас тілде оқытатын мектептердегі балалар саны	1 324 074	1 392 074	1 456 175	1 522 520
Өзбек тілінде оқытатын мектептер желісі	12	12	9	0
өзбек тілінде оқытатын мектептердегі балалар саны	8 608	8 333	6 835	0
Ұйғыр тілінде оқытатын мектептер желісі	11	11	8	8
ұйғыр тілінде оқытатын мектептердегі балалар саны	6 074	6 183	5268	5 280
Тәжік тілінде оқытатын мектептер желісі	1	0	0	0
тәжік тілінде оқытатын мектептердегі балалар саны	534	0	0	0
Апатты жағдайдағы мектептер саны	31	37	36	35
Үш ауысымда оқитын мектептер саны	128	137	160	169
Интернет желісіне қосылған күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін мектептер саны	6 964	6944	6 937	6930
4 мбит/с дейінгі жылдамдықпен	626	338	218	155
4 мбит/с және одан жоғары жылдамдықпен	6 338	6606	6719	6775
Күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін мектептер бойынша 1 компьютерге келетін оқушылар саны	10	11	6,15	4
Күндізгі мемлекеттік мектептердегі педагог қызметкерлердің саны	322 165	329 623	348 723	364 177
Күндізгі мемлекеттік мектеп мұғалімдерінің саны	289 851	296 003	313 956	328 000
Қосымша білім беру ұйымдарының желісі	1 303	1 256	1 272	1 523
ондағы балалар	993 779	1 028 896	995 522	1 058 728

17. ШАҒЫН ЖИНАҚТАЛҒАН МЕКТЕПТЕР МЕН КҮНДІЗГІ МЕМЛЕКЕТТІК МЕКТЕПТЕРДЕГІ БАЛАЛАР, 2020–2021

Өңірлер	Күндізгі мемлекеттік мектептер саны		ондағы оқушылар		Шағын жинақты мектептер саны		ондағы оқушылар	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
ҚР	6957	6 942	3368702	3 436 608	2787	2 753	196302	192 679
Ақмола	551	547	129 200	132 368	367	360	24 620	23 511
Ақтөбе	403	405	157 808	160 607	199	202	13 830	14 096
Алматы	760	760	428 349	442 302	226	226	18 320	17 946
Атырау	195	198	134 307	137 369	26	26	1 901	1 914
БҚО	377	370	110 643	112 809	217	216	13 769	14 455
Жамбыл	442	443	237 234	236 672	119	123	10 683	10 929
Қарағанды	504	498	204 091	205 724	220	209	15 413	14 418
Қостанай	488	477	109 465	110 421	325	317	19 810	19 727
Қызылорда	293	294	168 042	169 539	21	20	1 746	1 696
Маңғыстау	140	143	156 621	162 097	11	10	942	850
Павлодар	355	356	111 420	112 772	215	212	14 834	13 903
СҚО	468	461	72 738	72 175	362	355	22 804	22 192
Түркістан	899	904	493 743	499 111	136	135	12 848	12 619
ШҚО	646	644	193 206	194 681	343	342	24 782	24 423
Нұр-Сұлтан қ.	90	93	181 527	193 342	0	0	0	0
Алматы қ.	207	207	270 624	280 112	0	0	0	0
Шымкент қ.	139	142	209 684	214 507	0	0	0	0

18. БАЛАЛАР ҮШІН ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ, 2018–2021

Өңір	2018		2019		2020		2021	
	Ұйымдар саны	Балалар саны	Ұйымдар саны	Балалар саны	Ұйымдар саны	Балалар саны	Ұйымдар саны	Балалар саны
ҚР	1303	993779	1 256	1 028 896	1272	995 522	1 523	1 058 728
Ақмола	82	39 322	83	41 110	84	34 486	232	43 602
Ақтөбе	87	68 577	84	74 820	85	55 008	91	57 294
Алматы	100	69 178	99	66 023	109	73 922	113	76 817
Атырау	59	39 004	60	47 056	63	50 330	63	58 046
БҚО	82	66 690	75	70 410	76	75 730	78	77 788
Жамбыл	110	85 095	107	92 951	108	94 165	112	94 782
Қарағанды	102	82 514	100	83 370	101	80 256	114	82 448
Қостанай	75	60 185	75	58 395	76	56 734	77	58 321
Қызылорда	61	52 581	59	56 668	59	50 382	60	53 969
Маңғыстау	56	50 995	50	50 429	46	46 321	61	52 072
Павлодар	76	65 855	58	69 842	58	65 598	101	72 111
СҚО	82	44 317	82	40 713	82	41 758	83	43 397
Түркістан	115	81 015	115	84 025	117	85 447	124	92 414
ШҚО	116	82 626	113	83 200	113	79 815	114	80 203
Нұр-Сұлтан қ.	25	36 205	24	37 928	24	35 378	25	40 146
Алматы қ.	44	35 859	38	36 245	37	36 090	39	36 614
Шымкент қ.	31	33761	34	35 711	34	34 102	36	38 704

19. ЗАҢМЕН БАЙЛАНЫСТАҒЫ БАЛАЛАР (БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР), 2016-2021

Өңір	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ҚР	2605	2014	2125	2115	1814	2088
Нур-Сұлтан қ.	118	72	84	77	90	96
Ақмола	80	64	87	92	71	97
Ақтөбе	105	95	187	182	73	84
Алматы қ.	228	167	141	183	93	90
Алматы	239	190	186	211	169	183
Атырау	57	48	60	73	61	101
ШҚО	226	163	165	134	111	140
Жамбыл	219	192	154	219	176	141
БҚО	91	69	59	54	59	109
Қарағанды	272	208	168	171	239	253
Қызылорда	51	60	61	56	45	68
Қостанай	123	148	140	106	79	131
Маңғыстау	84	78	80	66	79	69
Павлодар	224	102	82	79	136	61
СҚО	53	35	59	52	47	78
Шымкент қ.	387	287	166	138	119	141
Түркістан			207	191	153	230
Көлік аймағы	23	18	19	15	3	7
Әскери қызметшілер жасаған	11	11	9	5	5	9
21-С	14	7	11	11	6	0

20. ЗАҢМЕН ҚАҚТЫҒЫСТАҒЫ БАЛАЛАР (КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР ЖАСАҒАН ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР САНЫ), 2016–2021

Өңірлер	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ҚР	97	91	82	65	54	47
Нұр-Сұлтан қ.	4	1	5	2	1	3
Ақмола	7	1	2	0	4	7
Ақтөбе	5	10	11	3	3	2
Алматы қ.	5	4	8	11	5	0
Алматы	5	7	2	4	1	1
Атырау		0	0	0	0	1
ШҚО	14	15	16	15	13	7
Жамбыл	4	3	2	6	1	1
БҚО	3	4	1	2	1	3
Қарағанды	12	8	5	5	2	3
Қызылорда	1	23	13	9	1	1
Қостанай	15	3	1	2	13	8
Маңғыстау		0	0	0	1	0
Павлодар	5	6	6	1	3	5
СҚО	10	3	6	1	1	4
Шымкент қ.	2	3	1	3	0	1
Түркістан	3	0	1	0	2	0
Көлік аймағы	2	0	0	0	3	

21. ЗАҢМЕН ҚАҚТЫҒЫСТАҒЫ БАЛАЛАР (КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚАТЫСУЫМЕН ЖАСАЛҒАН ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР САНЫ), 2016–2021

Өңір	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ҚР	3343	3148	2949	2650	1873	1529
Нұр-Сұлтан қ.	205	156	214	191	142	115
Ақмола	139	143	131	126	109	72
Ақтөбе	104	160	146	131	96	77
Алматы қ.	200	219	239	291	190	141
Алматы	373	334	288	303	166	123
Атырау	137	137	153	94	68	41
ШҚО	332	367	265	206	167	139
Жамбыл	208	183	150	153	111	86
БҚО	167	150	120	110	88	89
Қарағанды	306	231	216	202	98	107
Қызылорда	82	86	135	97	65	68
Қостанай	262	243	211	151	110	86
Маңғыстау	78	69	74	71	43	40
Павлодар	139	73	63	46	45	30
СҚО	80	73	51	37	44	38
Шымкент қ.	463	483	235	180	151	119
Түркістан			225	215	159	142
Көлік аймағы	31	29	22	30	16	13

22. ЗАҢМЕН ҚАҚТЫҒЫСТАҒЫ БАЛАЛАР (ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІККЕ ТАРТЫЛҒАН КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ САНЫ), 2016–2021

Өңір	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ҚР	6 603	6 637	5 102	8 667	6 793	7 429
Нұр-Сұлтан қ.	849	805	903	1512	978	943
Ақмола	259	153	101	214	405	320
Ақтөбе	176	150	190	265	225	181
Алматы қ.	937	1 577	1 089	2536	858	932
Алматы	184	195	241	264	466	442
Атырау	125	117	96	118	172	204
ШҚО	1 761	1 389	877	1069	957	1 232
Жамбыл	134	89	94	155	141	196
БҚО	89	107	76	124	166	168
Қарағанды	432	334	228	365	310	311
Қызылорда	133	149	70	165	219	366
Қостанай	339	320	230	332	273	205
Маңғыстау	222	243	179	277	301	357
Павлодар	462	417	298	358	323	288
СҚО	131	124	119	104	81	69
Шымкент қ.	202	255	150	381	496	549
Түркістан			60	126	139	418
Көлік аймағы	76	103	8	160	200	182
Әскери қызметшілер жасаған	88	110	93	142	83	66

23. ЖЕТІМ БАЛАЛАР МЕН АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАР (АҚҚБ), 2016–2021

Жыл	Барлық жетім балалар және АҚҚБ балалар	оның ішінде		Мекемелер саны	білім беру жүйесінде		денсаулық сақтау жүйесі		әлеуметтік жүйесінде қорғау	
		отбасыл арда	мекемеле рде		Мекемелер саны	Балалар саны	Мекемелер саны	Балалар саны	Мекемелер саны	Балалар саны
2016	28 419	21183	7 236	140	100	5751	23	736	17	749
2017	27 274	21051	6 223	138	98	4897	22	576	18	750
2018	25491	20447	5 044	119	80	4018	21	307	18	719
2019	24239	19633	4606	107	68	3656	21	250	18	700
2020	23410	19156	4254	98	60	3336	20	272	18	646
2021	22692	18616	4076	89	52	3168	19	298	18	610

24. ЖЕТІМ БАЛАЛАР ЖӘНЕ АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАР (НЕГІЗГІ СИПАТТАМАЛАРЫ), 2017 - 2021

Параметрлері	2017	2018	2019	2020	2021
Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың жалпы саны	6223	5 044	4606	4254	4076
<i>оның ішінде жынысы бойынша:</i>					
ұлдар	3 530	2 790	2277	2312	2095
қыздар	2 693	2 254	2329	1942	1981
<i>оның ішінде ұлты бойынша:</i>					
қазақтар	1 501	1 225	985	1123	1101
орыстар	3 534	2 907	2497	2209	2188
Басқа ұлттар	1 188	912	1124	922	787
<i>оның ішінде жасы бойынша:</i>					
0–2 жас	361	302	124	176	148
3–6 жас	614	296	317	359	468
7–18 жас	5 248	4 446	4165	3719	3460
<i>оның ішінде әлеуметтік мәртебесі бойынша:</i>					
• жетімдер	1 113	889	693	758	727
• ата-ана құқықтарынан айырылған	3 153	2 781	2449	2382	2296
• ата-ана құқығынан бас тартылған	513	407	387	272	269
• тастанды	283	250	169	119	101
• сот әрекетке қабілетсіз деп таныған немесе • әрекет қабілеті шектеулі	38	29	29	33	35
• сот қайтыс болды деп таныған	13	5	5	12	4
• сотпен хабар-ошарсыз жоғалды деп танылған	154	135	135	111	95
• ата-ана құқықтары шектеулі	261	181	254	256	302
• қамау орындарында	179	115	107	103	99
• іздеуде	259	139	132	99	84
• ұзақ емдеуде	72	48	55	40	22
• ата-ана қамқорлығының болмауының өзге де жағдайлары	185	65	191	69	42

25. ЖЕТІМ БАЛАЛАР МЕН АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК ЕМЕС БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫ (ӨҢІРЛЕР БОЙЫНША), 2021 ЖЫЛ

өңір	барлығы		Балалар үйлері	Отбасылық үлгідегі балалар үйлері	Отбасылық үлгідегі балалар ауылдары	Мектеп-интернаттар	Жасөспірімдер үйлері	Балалар үйі	ЖӨӨБ
	желі	контингент							
ҚР	89	4076	17	3	14	5	13	19	18
Ақмола	5	261	2	0	0	0	1	1	1
Ақтөбе	3	81	0	0	0	0	1	1	1
Алматы	9	314	5	0	0	1	0	1	2
Атырау	3	71	0	0	1	0	0	1	1
ШҚО	9	683	2	0	1	2	1	2	1
Жамбыл	3	107	0	0	0	0	1	1	1
БҚО	3	57	0	0	1	0	0	1	1
Қарағанды	9	637	4	0	1	0	1	2	1
Қостанай	8	418	1	0	1	1	2	2	1
Қызылорда	4	85	0	0	1	0	1	1	1
Маңғыстау	3	52	0	0	1	0	0	1	1
Павлодар	8	363	0	2	2	1	1	1	1
СҚО	5	205	0	0	1	0	2	1	1
Түркістан	4	127	0	0	2	0	1	0	1
Нұр-Сұлтан қ.	6	291	1	1	1	0	1	1	1
Алматы қ.	3	174	0	0	1	0	0	1	1
Шымкент қ.	4	150	2	0	0	0	0	1	1